

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**HZ. ALİ'NİN KUR'ÂN TASAVVURU
VE ÂYETLERİ TEFSİRİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Muhammed Zahid BELEK**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ali Galip GEZGİN**

ISPARTA 2010

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm'in ilk müfessiri Hz. Muhammed'in (s) vefatından sonra, başvurulacak en sağlam kaynak, sahâbe-i kirâm (r.anhum) olmuştur. Onlar hem vahyin nuzûlüne şahit hem de Kur'ân hakkında bizim asla vâkif olamayacağımız nebevî beyânata muhatap olmaktaydılar. Dolayısıyla, sahâbenin yaptığı açıklamaların birçoğu birer te'vilden öte, sahihliği sabit olmakla birlikte, merfu' tefsîr hükmüne girmektedir.

Asr-ı saâdette, Kur'ân, fıkıh, hadîs ve tefsîr gibi birçok alanda uzmanlaşmış, ashâb arasından tebârüz etmiş birçok sahâbî bulunmaktaydı. Bu sahâbelerden biri ve belki de en mümtaz olanı Hz. Ali (r)'dir. Her sahâbenin kendi özel anlayış ve melekesine göre, bir Kur'ân tasavvuru, yorumu bulunmaktadır. Dolayısıyla her biri aynı âyetlerden aynı şeyleri anlamayabiliyordu. Bu farklılıktan hareketle, Hz. Ali'nin, Kur'ân tasavvuru ve tefsîr anlayışı ve kullandığı metodu tesbit açısından böyle bir çalışmayı uygun gördük.

Çalışmamız, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte, araştırmanın konusu, amacı ve metodu üzerinde durulmuş; istifade edilen kaynaklardan bahsedilmiştir.

Birinci bölümde, Hz. Ali hakkında kısa bir biyografi çalışması yapılmıştır. Hz. Ali'nin hayatı, Hilâfeti ve şahsiyeti hakkında kısa bir malûmât verilmekle birlikte, ilmî kişiliği ile kendisi hakkında indiği rivâyet edilen âyetler ve Allâh Rasûlü'nün (s) söylemiş olduğu hadîs-i şeriflerden bir kısmı da bu bölüme ilave edilmiştir.

İkinci bölümde ise, Hz. Ali'nin Kur'ân tasavvuru, mushafı ve tefsîr anlayışını örnekleriyle zikredilmiştir.

Çalışmamızın son bölümünde, netice olarak elde edilen bilgiler ışığında Hz. Ali'nin Kur'ân tasavvuru ve tefsîr anlayışı değerlendirilmiştir.

Çalışmam süresince, bana mânen ve ilmen hiçbir desteğini eksik etmeyen, tüm eksikliğimize rağmen mütevâziliğini ve samimiyetini sürekli hissettiğim, çok muhterem danışman hocam Doç Dr. Ali Galip GEZGİN'e minnetlerimi sunarım. Çalışmamı sürdürürken, mânevî yardımlarını gördüğüm eşsiz aileme; yazdığım

nüshaları okuyup, bana her konuda yardımcı olan başta babam ve kardeşim olmak üzere, DİB Kayseri Eğitim Merkezi'ndeki mesai arkadaşlarım ve muhterem hocalarıma şükran borçluyum.

Çalışmamızın müsveddesini kontrol edip, düzeltilmesi gereken yerlerde yardımları bulunan kıymetli hocam Yard. Doç. Dr. Ali BULUT'a da teşekkürlerimi sunarım. Son olarak, çalışmamızın düzgün bir şekilde girmesinde mesaisini harcayan değerli arkadaşım Araştırma Görevlisi Muhammed ÖZDİL'e de ne kadar teşekkür etsem azdır.

Muhammed Zahid BELEK

Isparta, 2010

HZ. ALİ'NİN KUR'ÂN TASAVVURU VE ÂYETLERİ TEFSİRİ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR	vii

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI	1
II. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE METODU	2
III. SAHÂBENİN KUR'ÂN'A BAKIŞI VE TEFSİRDEKİ YERİ.....	3
IV. HZ. ALİ'NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ	11
1. Cahiliyye'de Hz. Ali	11
2. İslâmiyet Döneminde Hz. Ali.....	15
3. İlk Üç Halîfe Döneminde Hz. Ali	21
4. Hz. Ali'nin Hilâfet Dönemi.....	27
5. Hz. Ali'nin Şahsiyeti Ve İlmî Kişiliği.....	32
6. Hz. Ali Hakkındaki Rivâyet Edilen Hadîs-i Şerîfler	38

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. ALİ VE KUR'ÂN

I. HZ. ALİ'NİN KUR'ÂN'A YÖNELİK ÇALIŞMALARI	42
1. KUR'AN'IN CEM'İ VE TERTİBİNDEKİ ROLÜ	43
1.1. Kur'ân'ın Cemedilmesindeki Konumu	44

1.2. Hz. Ali'nin Mushafı Ve Mushaf Tertibi.....	48
2. HZ. ALİ'NİN KUR'ÂN ANLAYIŞI.....	51
II. HZ. ALİ HAKKINDA NÂZİL OLDUĞU RİVÂYET EDİLEN ÂYET-İ KERÎMELER.....	58

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. ALİ'NİN KUR'ÂN'I TEFSİRİ

I. KUR'ÂN'I KUR'ÂN İLE TEFSİRİ.....	61
II. KUR'ÂN'I SÜNNET İLE TEFSİRİ.....	67
III. RE'Yİ İLE TEFSİRİ.....	71
1. Fıkhî Konularla İlgili Tefsîri.....	72
2. Kelâmî Bir Konuyla İlgili Tefsîri.....	96
3. Ahlâkî Konularla İlgili Tefsîri.....	98
4. Çeşitli Konularla İlgili Tefsîri.....	102
IV. ESBÂB-I NÜZÛL İLE TEFSİRİ.....	116
V. HZ. ALİ'YE ATFEDİLEN İSRÂİLÎ RİVÂYETLERDEN BAZILARI.....	121
SONUÇ.....	127
BİBLİYOGRAFYA.....	131
ÖZGEÇMİŞ.....	142

ÖZET

(HZ. ALİ'NİN KUR'ÂN TASAVVURU VE ÂYETLERİ TEFSİRİ)

Hz. Ali, son peygamber Hz. Muhammed'in (s), hem en yakın akrabası hem de damadı olmakla müşerref bir sahâbîdir. O, Sahâbe içerisinde, çocukluğundan beri puta tapınma ve cahiliye âdetlerine saplanma gibi bir durumla karşılaşmadan Müslüman olmuştur. Bunun yanında Hz. Ali, daha küçük yaşlardan itibaren, Allâh Rasûlü'nün (s) yanında bulunmuştur. Hz. Ali, her türlü ahlâkî ve dinî bilgilerini, son peygamber Hz. Muhammed'den (s) almış ve ilmî temellerini nebevî iklimin gözetiminde atmıştır. Hz. Ali, Allâh Rasûlü'nün (s) özel kâtipliğini yapmasının yanı sıra, nazil olan vahyeleri de yazmakla görevli vahy kâtiplerinden de birisidir. Birçok sahâbe gibi o da Kur'ân hafızıdır. İlmî derinliği hakkında pek çok rivâyet göstermektedir ki, Hz. Ali sadece sahâbenin önde gelenlerinden olmayıp, kendinden sonraki insanları dahi yönlendirecek bir kapasiteye de sahiptir.

Hz. Ali, Kur'ân-ı Kerîm'i tedebbüre dayalı olmayan ve amelsiz bir okumayla anlayamayacağını ifade etmektedir. Hz. Ali'ye göre Kur'ân her zaman insanlarla konuşmaktadır. Zira Kur'ân-ı Kerîm, dili yorulmayan bir konuşmacı ve rûkûnleri yıkılmayan bir evdir. Ona göre Kur'ân-ı Kerîm, emir ve yasakları bulundurmasının yanında, kulların maslahatına uygun olarak bıraktığı ruhsatları da ihtiva eden ilahî bir kitaptır.

Hz. Ali, Kur'ân-ı Kerîm'in tefsîrinde, Kur'ân'ın Kur'ân ile, Kur'ân'ı Sünnet ile ve Kur'ân'ı re'y ve icthadla tefsîr etme yolunu takip etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'i tefsîr ederken, Kur'ân'ın bütünlüğünü ve Sünnet'i hareket noktası yapan Hz. Ali, re'y ve icthada müsait olarak hüküm bina edilmeye münasip âyetlerde, kendine güvenen ve tutarlı bir fikrî hareket içerisinde açıklamalar yapmıştır. Hz. Ali'nin, yeri geldiğinde herhangi bir fikhî âyeti, hırsızlıkta el kesme cezasında üçüncü kesme cezasını vermemesi gibi, Şâri'in makasidına uygun maslahatlara göre tefsîr edip hükme bağladığı görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Kur'ân, Tefsîr, Hz. Ali, Tefsîr Anlayışı

ABSTRACT

**(HZ. ALI'S UNDERSTANDING OF THE QUR'AN AND
INTERPRETATION OF VERSES)**

Ali is a companion who was honoured both becoming a closely relative of Prophet (peace be upon him) and also his groom. In companions, he chose Islam without being involved idolatry and jahiliyya (days of ignorance) traditions since his childhood. Additionally Ali, from his early ages, was with messenger of Allâh (peace be upon him). He obtained all kind of moral and religious knowledge from last Prophet Mohammad (peace be upon him) and laid the foundations of wisdom under control of prophetic atmosphere. Besides being private scribe of messenger of Allâh (peace be upon him), Ali was one of the scribes of divine revelation who was supposed to record verses received from Allâh. Like most of other companions he was hafid as well. As many narratives about his perspective of knowledge indicates that Ali is not only a prominent one in the companions but also he had capability to guide next generations.

Ali utters that Quran can not be understood with a deedless and unwary reading. According to Ali, Holy Quran always talks to people. Because Holy Quran is a tireless lecturer and a house which has indestructible pillars. According to him, Quran is a hymn-book that includes not only instructions and restrictions, but also allowances which were tolerated in accordance with human benefits.

The interpretation way that Ali followed was, interpretation of Quran with Quran, with sunnah and with personal opinion (*rey*) and *ijtihad*. Ali who takes entirety of Quran and Sunnah as a reference point, made self-confident and consistent explanations on verses which are suitable to be adjudged in accordance with personal opinion (*rey*) and *ijtihad*. It has been observed that, whenever needed, he adjudged by interpreting any juristic (*fiqhi*) verses- like not giving third cutting punishment for theft issues- according to benefits which are in accordance with aim of *Shari*.

Key Words: *Quran, Interpretation (Commentary), Ali, Understanding of Interpretation*

KISALTMALAR

A. Ü.	: Ankara Üniversitesi
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tebliğ
AÜSBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
b.	: bin
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
FÜSBD	: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
H.	: Hadis
h.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	: İslâmî Araştırmalar Merkezi
Neşr.	: Neşreden
No.	: Numarası
s.	: Sayfa
SÜİFD	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
t.y	: Baskı tarih yok
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı

Terc.	: Tercüme Eden
Thk.	: Tahkik Eden
v.	: Vefatı
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri; Ve devamı
y.y	: Baskı yeri yok
Yay. Haz.	:Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Hz. Ali, İslâm tarihi boyunca ismi en çok anılan sahâbîlerden bir tanesidir. Onun gerek mücadeleler içerisinde geçen hayatı ve hilâfeti gerekse ilmî yönden sahâbe içerisindeki mümtaz şahsiyeti, her devirde kendinden söz edilir hale getirmiştir.

Sahâbe arasında Kur'ân ve tefsîr ilminde en önemli kaynak sahâbîlerden birisi de Hz. Ali'dir.¹ Hz. Ali'nin bu durumundan dolayı, tefsîrde hemen hemen hiçbir eser ondan rivâyette bulunulmadan yazılmamıştır. Fakat bu kadar önemi haiz bir şahsiyet hakkında yeterli bir çalışma günümüze kadar yapılmamıştır. Bu meyanda yapılan çalışmalar ise Hz. Ali'nin sadece tefsîr ilmindeki konumuna yöneliktir.²

Asr-ı saadet döneminin en aktif karakterlerinden olan Hz. Ali, ilmî birikimini ve ahlâkî prensiplerini, çok küçük yaştan beri yanında bulunduğu Hz. Peygamber'den (s) almıştır. Ancak buna rağmen tefsîr alanında yapılan Hz. Ali ile ilgili çalışmalar, genelde makale veya tebliğ düzeyinde; yani sınırlı araştırmalar dairesinde yapılmış olup, kapsamlı bir çalışma ortaya konulmamıştır.

Kur'ân'ın anlaşılmasında, husûsî konuma sahip sahabîlerden olan Hz. Ali hakkındaki çalışmalar, müstakil olarak, yaptığı tefsîrlerle veya hakkındaki tarihî çözümlenmelerle sınırlı kalmıştır.

Bunun yanında, durağan bir konuma indirgenen günümüz Kur'ân algısının, sahâbenin vahy ve Kur'ân tasavvuru karşısında yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.³ Zira vahy esasına dayalı sünnetle yaşam bulmuş Kur'ânî hayatın tesîsinde ve Kur'ân'ı algılamakta sahâbenin önemi, nüzûl sürecinden uzaklaşıldıkça,

¹ ez-Zerkeşî, Bedru'd-dîn Muhammed (v. 794/1392), **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2006, s. 421.

² Örneğin çalışmamız esnasında Nurettin TURGAY'ın "Hz. Ali ve Tefsir'deki Yeri" adlı eserini de inceledik. Ancak bu eserde Hz. Ali'nin hayatı ve tefsîr ilmindeki yeri incelenmiş olup, Hz. Ali'nin Kur'ân tasavvuruna dair malûmat bulunmamaktadır. Eserin tam künyesi çalışmamız içerisinde verilmiştir.

³ Gezgin, Ali Galip, **Özgün Bir Kur'ân Yorumu Hz. Ömer Örneği**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2009, s. 21

üzerinde daha fazla düşünme ve mesâi gerektiren bir konu haline gelmiştir. Çünkü asr-ı saâdette capcanlı ve hayatın içerisinde aktif role sahip olan bu vahy algısı, sonraki dönemlerde elde ikmâli tamamlanmış, iki kapak arasında statik bir vahy mecmûası haline dönüşmüştür ki bunun neticesinde de, karşılaşılan toplumsal ve ferdî sorunlara çözümler üretilememiştir.⁴

Bahsettiğimiz iki faktörden ötürü, Hz. Ali'nin Kur'ân tasavvuru ve âyetleri tefsîrine dair bir araştırma yapma gereği duyulmuştur. Bu noktadan hareketle böyle bir çalışma yapmayı münasip gördük. Bu araştırmanın amacı da, Hz. Ali'nin Kur'ân tasavvurunu ve tefsîrde nasıl bir metod kullandığını örnekleriyle ortaya koymaktır.

II. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE METODU

Çalışmanın temel noktasını Hz. Ali oluşturduğu için, onun hayatı, yaşadığı dönem, olaylar ve ilmî altyapısı önem arz etmektedir. Araştırmamızda öncelikle bu öneme binaen, Hz. Ali hakkında kısa bir biyografi çalışması yaptık. Bu çalışmamızı yaparken, ilk dönem Tabakât kitaplarından, İbn Sa'd'ın (v. 230) *Tabakâtu'l-Kubrâ* adlı eserinden, Belâzurî'nin (v. 279) *Ensâbu'l-Eşrâf* adlı eserinden, İbnü'l-Esîr'in (v. 630) *Usdu'l-Ğâbe* adlı eserinden, Nevevî'nin (v. 676) *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât* adlı eserinden, Zehebî'nin (v.748) *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'sından* ve İbnu'l-Hacer'in (v. 852) *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe* adlı eserinden faydalandık. Bunların dışında Süyûtî'nin (v. 911) *Târîhu'l-Hulefâ'sından* ve Ethem Ruhi Fıglalı'nın *İmam Ali'sinden* ve biyografi türü diğer eserlerden de yararlandık.

Hz. Ali'nin Kur'ân tasavvuru ve tefsîr metodu üzerine olan ilgili bölümde, ana kaynaklar olarak rivâyete dayalı tefsîrler yer almaktadır. Bu bölümde temel olarak, Taberî'nin (v. 310) *Câmiu'l-Beyân'ı*, İbn Kesîr'in (v. 774) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm'i*, Suyûtî'nin (v. 911) *Durru'l-Mensûr'u* ile Şevkânî'nin (v. 1250) *Fethu'l-Kadîr* adlı eserlerinden faydalandık.

Hz. Ali'nin Kur'ân'ın tefsîrinde başvurduğu kaynaklardan birisi olan "Sünnet" ile ilgili olarak, *Kütüb-i Sitte* dışında, İbn Hanbel'in (v. 241) *Musned'*inden, Hâkim en-Nisâbûrî'nin (v. 405) *el-Mustedrek* adlı eserinden istifade ettik.

⁴ Gezgin, Özgün Bir Kur'ân Yorumu, s. 20.

Fikhî konularda yaptığı açıklamalarla ilgili olarak, Cassâs'ın (v. 370) *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ı, İbnu'l-Arabî'nin (v. 543) *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ı, Kurtubî'nin (v. 671) *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*'ı ve Sâbûnî'nin *Ravâiu'l-Beyân* adlı eserine ilaveten, Merğînânî'nin (v. 593) *el-Hidâye*'si, İbn Rüşd'ün (v.595) *Bidâyetü'l-Muctehid*'i gibi bazı fikhî kitaplarından da faydalandık.

Son olarak Esbâb-ı Nüzûl ile ilgili, Vâhidî'nin (v. 468) *Esbâb-ı Nüzûl*'ü, Suyûtî'nin (v. 911) *Lubâbu'n-Nukûl*'ü ile Bedreddin Çetiner'in *Fatiha'dan Nas'a Esbâb-ı Nüzul* adlı eserinden yararlandık.

Konu Hz. Ali olunca, *Nehcu'l-Belâğa*'nın Muhammed Abduh şerhli baskısıyla, Adnan Demircan'ın çevirisinden de faydalandık. Bunun dışında Kur'ân İlimleri'ne dair eserlerden, dirayete dayalı tefsîrlerden ve çalışmamıza yardımcı olacağına inandığımız birçok farklı eserden de azami derecede istifade etmeye gayret ettik. Araştırmamızda TDV'nin yayınladığı meâl, Mustafa Hizmetli'nin Araştırma Yayınları'ndan çıkan meâli ve Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın tefsîrinden sadeleştirilerek, M. Sadi Çögenli ve Nevzat Yanık'ın hazırladığı ve Huzur Yayınevi tarafından basılmış olan meâlinde faydalandık.

Eserlerden istifâde ederken, rivâyetler bir değerlendirmeye tabi tutularak sentezlenmiştir. Tümdengelim metoduyla, Hz. Ali'nin Kur'ân tasavvuru ile tefsîrine örnek sadedindeki yorum ve açıklamaları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

III. SAHÂBENİN KUR'ÂN'A BAKIŞI VE TEFSİRDEKİ YERİ

Kur'ân'ın ilkesel bazda temel ve asıl uygulayıcısı konumunda olan Hz. Peygamber (s), vahye muhatap olma sürecinde bu ilkesel forma uygun bir de toplum inşa etmiştir. *Sahâbe toplumu* olan bu yeni ve ilk Müslüman oluşum, hem vahye şahitlik etmekte hem de vahyi tebellüğ edip sindirmektedirler.

Allâh Rasûlü (s) evvele mirde kendisi Kur'ân'ı ezberlemektedirken, aynı zamanda “muallim” sıfatıyla⁵ sahâbîlerine de talim ettirmektedir. Rasûlüllâh (s), ashâb-ı kirâma, Kur'ân okumaya, ezberlemeye ve hayatlarında aktif hale getirmelerine yönelik teşviklerde bulunuyordu. Bu konuda Ukbe b. Âmir'den mervi

⁵ 62/Cuma, 2.

bir hadis-i şerifte Allâh Rasûlü(s): “Sizden birinin, mescide gidip orada Allâh’ın Kitâbı’ndan iki âyet öğrenmesi ya da okuması, onun için iki deveden daha hayırlıdır. Üç âyet üç deveden, dört âyet dört deveden ve okunacak âyetler kendi sayılarınca deveden daha hayırlıdır.”⁶ buyurarak sahâbesini Kur’ân öğrenmeye teşvik etmekteydi. Yine sahâbeyi Kur’ân okuma ve onunla amel etmeye teşvik niteliğinde bir rivâyette, Sehl b. Muâz el-Cühenî babasından şöyle nakletmektedir: “Allâh Rasûlü buyurdular ki: Kim Kur’ân okuyup da amel ederse, kıyamet günü babasının başına ışığı dünya evlerindeki güneşin ışığından daha parlak bir taç giydirilir. Varın, Kur’ânla bizzat amel edenin ışığı nasıl olacak, bir düşünün!”⁷ Kur’ânî bir hayat yaşamaya yönlendiren, Hz. Ali’nin nakletmiş olduğu şu hadis-i şerifte de Rasûlullah (s) bu yaşam tarzının çerçevesini çizmiştir: “Kim Kur’ân okuyup ezberler; helalini helal, haramını da haram sayarsa, Allâh bu sebeple onu cennete koyar.”⁸

Tüm bu rivâyetleri uhdemize alıp, sahâbe devrine doğru, kronolojik anlamda tarihi tersten okuduğumuzda, anlaşılacaktır ki sahâbe, Kur’ân’ı bir ilmî argüman veya hafife alınacak türden bir eser olarak telakki etmemektedir. Onların en mâhir oldukları alan edebiyat ve şiirdi. Dilde zirvedeydiler. Yani dil zevkleri mükemmeldi. Bir milletin dili ise sahip olduğu aklî seviyesinin bir göstergesidir.⁹ Bu maharetlerinin karşısına Hz. Peygamber’in (s) ilahi kaynaklı vahy mecmuası çıkınca, bunun insan elinden çıkamayacağını anlamış ve teslim olmuşlardır. Böylece kendilerini İslâm ile şerefyâb eyleyen Kitabullah’a ve sünnete sarılmışlar; sonraki nesillere aktarabilecekleri bir birikime sahip olmaya başlamışlardır. Artık Kur’ân, sahâbe için de hayatlarının yol haritası ve ahlâkı olmuştur.¹⁰ Çünkü sahâbe, Hz. Peygamber’in (s) önderliğinde ve bizzat müşahede ederek, Kur’ân’ın havasını solumak, emir ve nehyelerini içselleştirmek gibi bir imkâna sahipti. Onların birinci dereceden önem verdikleri ve hassasiyetle üzerinde durdukları şey Kur’ân’dı.¹¹ Onlar, Hz. Peygamber’in (s) “Benim yoluma uyan sapmaz ve bedbaht olmaz”¹²

⁶ Müslim, Fedâilü’l-Kur’ân, 41 (s. 804, H. No: 1873).

⁷ Ebu Davud, Vitr, 14 (s. 1331, H. No: 1453).

⁸ Tirmizi, Fedâilü’l-Kur’ân, 12 (s. 1943, H. No: 2905); el-Beyhakî, Ebubekir Ahmed b. el-Hüseyin (v. 458/1066), **Şu’abu’l-Îmân**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2000, c. II, s. 329, H. No: 1946, 1947.

⁹ Emîn, Ahmed, **Fecru’l-İslâm**, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1969, s. 51.

¹⁰ Kara, **a.g.e.**, s. 36.

¹¹ Çapan, Ergün, **Kur’ân-ı Kerîm’de Sahâbe**, Işık Yayınları, İzmir 2002, s. 363.

¹² 20/Tâhâ, 123.

âyetine istinâden söylediği şu hadisın mânâsını şiâr edinmişlerdi: “*Kim Allâh’ın Kitâbı’na uyarsa dünyada asla şaşırmas, ahirette de bedbaht olmaz.*”¹³

Sahâbe için Kur’ân, adeta semadan gelen ilahî bir sofraydı. Ondan ne kadar faydalanabilirlerse kendilerini o denli bahtiyar saymaktaydılar.¹⁴ Zira rivâyetlerden birinde Efendimiz (s), onlara ve onların zatında tüm inananlara şöyle diyordu: “*Şüphesiz bu Kur’ân Allâh’ın bir ziyafetidir. Gücünüz yettiğince o ziyafetten bir şeyler öğrenip faydalanın. Muhakkak ki Kur’ân, Allâh’ın ipi, apaçık bir nuru ve fayda veren şifa kaynağıdır...*”¹⁵

Sahâbe Kur’ân’a, kendilerini ilahi azaptan kurtarıcı bir reçete ve bunun yanında da dünyalarını mamur eden bir mimar olarak bakıyordu. Bundan dolayıdır ki Kur’ân’dan inen her âyetin mahiyetini, hikmetini ve sebebini bilmek için Allâh Rasûlü’nün (s) eğitimindeydiler. Hayatlarının her anında Kur’ân’ın çizdiği daireden çıkmamaya çalışıyorlar ve Kur’ân’ı amelleriyle, hayatlarında tatbik ediyorlardı.

*Sahâbîlere göre Kur’ân’ın önemi yalnız ahlaki telkinler ve içtimai hükümlerle dolu olmasından değildi. Zira Kur’ân bundan ibaret olsaydı, onun mealini hatırda tutmak yeterli sayılabilirdi. Fakat onlar, Kur’ân’ın ilahi vahy olduğuna şeksiz şüphesiz inanıyorlardı. İlahi bir kaynaktan gelen Kur’ân’ın her kelimesi, her harfi onlar için gökten inen ilahi sırlarla dolu bir hazine gibiydi. Her biri, bu ilahi hazineyi en kıymetli, en emin yerde, kalbinin samimiyet hareminded saklıyordu.*¹⁶

Çünkü Müslüman olmakla Allâh’a verdikleri sözlerine sadakatın ölçüsünün, ehl-i kitabın düştüğü gibi amelsiz yaşamamak¹⁷, dünya menfaatini önceleyip vahyi ötelememek¹⁸ olduğunu biliyorlardı. Ümmî bir toplum olan sahâbe, Kur’ân’ı sadırlarına nakşediyor, onu iyice ezberleyip kayıt altına alıyorlardı.¹⁹ Hafızalarının hızlılığı, kuvvetliliği ve zihinlerinin açık olmasından ötürü, kalpleri kitapları olmuştu.²⁰ Kur’ân’ı hazmederek, âyetlerin esbâbını bilerek ve yaşayarak ilahi kelâmı anlamaya çalışıyorlardı. Esbâb-ı nüzûlü öğrenmeye çalışmalarının altında yatan sâik

¹³ er-Rûdânî, Muhammed b. Muhammed b. Süleyman (v. 1094), **Büyük Hadis Külliyyatı-Cem’ul-Fevâid min Câmi’i’l-Usûl ve Mecmai’z-Zevâid**, Çev. Naim Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 2006, c. I, s. 82.

¹⁴ Çapan, **a.g.e.**, s. 363.

¹⁵ el-Beyhakî, **a.g.e.**, c. II, s. 324-325, H. No: 1933; s. 326, H. No: 1937...vd.

¹⁶ Çapan, **a.g.e.**, s. 367.

¹⁷ el-Makdisî, Ebû Şâme (v. 665/1266), **el-Murşidu’l-Vecîz ilâ Ulûmin Teteallaku bi’l-Kitâbi’l-Azîz**, Thk. Tayyar Altıkulaç, DİB Yayınları, Ankara 1986, s. 194.

¹⁸ 3/Âl-i İmrân, 187.

¹⁹ Emin, **a.g.e.**, s. 195.

²⁰ ez-Zerkânî, **a.g.e.**, c. I, s. 203.

de, Kur'ân'ın olaylara, maslahata ve muktezâ-i hâle göre nâzil olmasıdır.²¹ Bundan dolayı, başkalarının vâkif olamadığı şeylere vâkıftılar.²² Sahip oldukları bu altyapıdan ötürüdür ki, Yemen'e vali olarak gönderilen Muaz b. Cebel'i, karşılaşacağı problemlerde “*ilk bakacağı kaynağın Kur'ân; onda bir çözüm bulamazsa sünnet; onda da bir çözüm bulamazsa (Kur'ân ve sünnete uygun) ictihâdi görüşü*” olacağını beyan ederken görmekteyiz.²³

Sahâbe Kur'ân'ı anlamaya çalışırken, kendisine dünyevî ve uhrevî faydası olmayacak ayrıntıya girmezdi.²⁴ Zira Hz. Peygamber (s) onları, üzerinde Kur'ânî metodun bulunduğu bir yolda yürütmekteydi.²⁵ Çok soru sormazlardı yahut kendilerine fayda sağlayacak sorular sorarlardı.²⁶ Bu metod, mesajın zahir lafzına veya lafızda bilinmesinin pratikte bir fayda sağlamayacağı müphem kalan kısımlara değil de; doğrudan metnin arka planına, ruhuna ve mekâsıdına yönelik pratik hayatta kendilerine yarar sağlayacak verilere ulaştırmaktaydı. Örneğin “*Sana kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar. Onun vaktini sen nereden bileceksin! Onu ancak rabbin bilir.*”²⁷ âyetinin örtülü anlamı, “Bu soru mâlâyânî bir sorudur. O halde bilinmesiyle iktifâ edilecek kadar bilgi sahibi olmak kâfidir demektir.”²⁸ O da “*kıyamet kesinlikle kopacaktır*” bilgisidir; “nasıl, ne zaman” gibi sorular maksada uymamaktadır. Bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber (s) “*Kıyametin ne zaman kopacağını*” soran bir sahâbîye, sarâhaten bir cevap vermek yerine, edebî bir üslupla muhatabına “*Ona ne hazırladın?*” diyerek karşılık vermiştir.²⁹ Çünkü pratik hayatta, bu zamanı bilmenin bir faydası yoktur.³⁰

Bu bağlamda sahâbe, aklî melekelerin üzerinde olan, gaybî konulara müteallik konularda, tefekküre binaen soru sormayı değil iman ve teslimiyeti tercih

²¹ eş-Şâtübî, Ebû İshâk (v. 790/1388), **El-Muvâfakât Fî Usûli'ş-Şerîa**, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2009, s. 258; Emin, **a.g.e.**, s. 195.

²² eş-Şâtübî, **a.g.e.**, s. 264.

²³ Tirmizi, Ahkâm, 3 (s. 1785, H. No: 1327); Ebu Davud, Kadâ, 11 (s.1489; H. No: 3592).

²⁴ Yıldırım, Suat, **Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsîri**, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1998, s. 156.

²⁵ Canan, İbrahim, **Kütüb-i Sitte Muhtasar Tercüme Ve Şerhi**, Akçağ Basım-Yayın, Ankara 1998, c. II, s. 343.

²⁶ Kara, **a.g.e.**, s. 185.

²⁷ 79/Nâziât, 42-44: (يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسِلُهَا () فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرِهَا () إِلَى رَبِّكَ مُنْتَهَىهَا ())

²⁸ eş-Şâtübî, **a.g.e.**, s. 28.

²⁹ Müslim, Birr, 50 (s. 1137-1138, H. No: 164).

³⁰ eş-Şâtübî, **a.g.e.**, s. 28.

etmiştir.³¹ Sahâbe, fikhî boyutta olan veya ahlâkla alakalı birçok konuda Hz. Peygamber'e (s) “*artık size açıklamadığım şeylerden sorup da mesul olmayın; öncekiler çok soru sormaktan helak oldu*”³² dedirtecek kadar ayrıntı soru sormalarına rağmen; metafizik boyutla ilgili veya derin tefekkür isteyen birçok âyetle ilgili, Rasûlullah'a (s) hiç soru sormamışlardır. Örneğin hakkında türlü te'villere gidilmesi sonucu birçok mezhep ve görüşün ortaya çıktığı “*yedullah*³³, *kabzatullah*³⁴, *nefsullah*³⁵” gibi akıl üstü hususlarda hiçbir soru gelmezken³⁶, ahlâkî ve fikhî konularda sorular sorulmuştur.

Örnek vermek gerekirse Nevvâs b. Sem'ân, (وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ) “...*Günah ve düşmanlıkta değil, birr ve takvada yardımlaşın*...”³⁷ âyetinde geçen (birr) ve (ism) lafızlarının mânâsını sormuş; Efendimiz (s) de “*Birr, ahlâkın güzelliği; İsm ise, vicdanını tırmalayıp seni huzursuz kılan ve insanların bilmesini istemediğin şeydir.*”³⁸ diyerek cevap vermiştir.³⁹

Bu konuda bir diğer misal de haccın farz olduğuna dair âyet-i kerimede (وَاللَّهُ عَلَىٰ سَبِيلِ) “...*Ona bir yol bulabilenlerin (gücü yetenlerin), Kabe'yi hacetmesi Allâh'ın insanlar üzerindeki hakkıdır.*”⁴⁰ geçen (sebîl) kelimesini soran birisine Hz Peygamber (s), “*azık ve binek*” olduğunu söylemiştir.⁴¹

Sahâbe arasında Kur'ân'ı en iyi bilen, onu en iyi okuyan daha kıymetli ve saygıdeğer olmaktadır. Bu husus, İbn Ömer'den (v. 73/692) gelen bir rivâyette şu şekilde ifade edilmektedir: “*İlk muhacirler, Hz. Peygamber'in (s) hicretinden önce, Mekke'den Medîne'ye (hicretlerinde) el-Usabe*⁴² *denilen yerde konaklamışlardı. Bu esnada Ebû Huzeyfe'nin mevlâsı Sâlim (kafiledekilere) imamlık yaptı. Zira o,*

³¹ Pişgin, Yasin, **Kur'ân'a Göre Akıl ve Akılcılığın Kur'ân Tefsîrine Etkisi**, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Temel İslâm Bilimleri Tefsîr Anabilim Dalı, Ankara 2008, s. 125.

³² Tirmizi, İlim, 17 (s. 1922, H. No: 2679).

³³ 5/Mâide, 64; 48/Fetih, 10.

³⁴ 39/Zümer, 67.

³⁵ 3/Âl-i İmrân, 28.

³⁶ Pişgin, **a.g.e.**, s. 126.

³⁷ 5/Mâide, 2.

³⁸ Müslim, Birr, 5 (s. 1126, H. No: 2553); Tirmizi, Zühd, 52 (s. 1891, H. No: 2389).

³⁹ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 154.

⁴⁰ 3/Âl-i İmrân, 97.

⁴¹ Tirmizi, Tefsîru'l-Kur'ân, 3 (s. 1953, H. No: 2998); Yıldırım, **a.g.e.**, s. 164.

⁴² *el-Usabe*: Kubâ yakınlarında bir yerin adıdır. Bkz: İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (v. 230/844), **Kitâbu't-Tabakâti'l-Kubrâ**, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 2001, c. II, s. 304.

aralarında Kur'ân'ı en çok okuyan/en iyi bilen kişiydi.”⁴³ Aynı şahıs hakkında Hz. Peygamber'in (s) de, “Kur'ân'ın öğrenilmesi gereken kişi olduğuna” dair hadisi de vardır.⁴⁴

Sahâbîler, Kur'ân'ın emir ve yasaklarına titizlik göstermekteydiler. Zira Hz. Peygamber (s) onlara Kur'ân'ı okumalarını, nehyettiği şeyden kaçınmalarını; şayet nehyettiği şeyleri yapmaya devam ediyorlarsa Kur'ân'ı anlamış veya özümsemiş olamayacaklarını bildirmiştir.⁴⁵ Kur'ân'ı özümsemenin örnekleri olarak birçok sahâbînin, kendi iç âlemlerindeki yansımalarına göre farklı âyetleri bazen sabahlara kadar, bazen çarşıdan eve gelene kadar, bazen de namazda tekrar edip durdukları rivâyet edilmektedir.⁴⁶

Ancak şurası bir hakikattir ki, hiç kimse kullandığı dilin bütün lafızlarını en ince ayrıntısına kadar bilemez.⁴⁷ Bu olgu sahâbîler için de geçerliydi ve bazı ifadelerin anlamını sahâbe de bilmemekteydi. Mesela, “*Meyveler ve otlar (bitirdik).*” anlamındaki (وَفَاكِهَةٍ وَأَنْبَاٍ)⁴⁸ “*ayette geçen (fâkîheten) kelimesini anlıyoruz fakat (ebben) ne demek? Bunu araştırmak zahmetli bir iştir.*” diyen Hz. Ömer'e, orada bulunanlardan biri (ebben) kelimesinin “yaş meyve” anlamına geldiğini söylemiştir.⁴⁹ Hâlbuki Hz. Ömer'in dinî ve ilmî kudreti pek âlâ bilinmektedir. O halde Hz. Ömer niçin bu kelimenin mânâsını bilememiştir? Çünkü sahâbe, âyetlerin icmâlî mânâsıyla yetinmekteydi. Sahâbe bilmekteydi ki Abese Sûresi'ndeki söz konusu âyet grubu (24-32 arası) Allâh'ın insana vermiş olduğu, “*yağmurun yağdırılması, toprağın insanlar ve hayvanlar için ekin, üzüm, sebze, zeytin, hurma...vb bitkiler bitirmesi*” gibi nimetlerden bahsetmekteydi. Sahâbe bunu idrak etmekte ve âyetin ayrıntısı hakkında tafsilâta inmeye ise bir lüzûm görmemekteydi.⁵⁰ Ancak Kur'ân'ın lafzî kısımlarında anlaşılması güç ibarelerin bulunması mümkünse de, metnin ötesindeki anlama dair herhangi bir aksi durum söz konusu olmamıştır. Hatta Kur'ân'ın

⁴³ İbn Sa'd, **a.g.e**, c. II, s. 303-304.

⁴⁴ Buhari, Kitâbu't-Tefsîr, 8 (s. 433, H. No: 4999); Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 22 (s. 1110, H. No: 2464).

⁴⁵ Ebu Şâme, **a.g.e**, s. 194

⁴⁶ Ebu Şâme, **a.g.e**, s. 196-197.

⁴⁷ Emin, **a.g.e**, s. 195.

⁴⁸ 80/Abese, 31.

⁴⁹ Kara, **a.g.e**, s. 40.

⁵⁰ Emin, **a.g.e**, s. 196.

anlaşılabilirliği hususunda ona inanamayanlardan bile zıt fikir veya rivâyetler zâhir olmamıştır.⁵¹

Hülâsa, sahâbe Kur'ân'ı, beşerî hiçbir vasıta olmaksızın semâvî âlemden, *kalbine* indirilmiş olan son peygamber, Hz. Muhammed'den (s) öğrenmiştir. “*Kur'ân'ı nasıl hayata geçirmeli?*” diye sorulduğunda, “sünnet” onlara cevabını bizâtihi söz, fiil ve takrirleriyle vermektedir.

Sahâbeye göre Kur'ân, dünya ve âhîret mutluluğu için bir yol haritasıydı. Bu noktadan hareketle sahâbe, Kur'ân'ın tilâvetine önem vermekle birlikte, ahlâkî öğütleri ve ahkâmının hayatın içerisinde deveren etmesinin, Kur'ân'ın inzâlinin gerçek amacı olduğunun bilincindeydiler. Bu eşsiz sağlam temellerinden dolayı olsa gerek kendisinden nakledilen bir sözünde İmam Şafii (v. 204/820) “*Sahâbe her türlü ilim, ictihad, vera' ve akılda bizden üstündür.*” demiştir.⁵²

Kur'ân'ın ilk müfessiri⁵³ Hz. Muhammed'e (s), ilâhî vahyi açıklama yetkisi, bizzat Allâh tarafından verilmiştir: “...*Sana da kendilerine indirilene açıklayasın diye Zikr'i indirdik ki düşünsünler.*”⁵⁴

Hz. Peygamber'den (s) sonra tefsîr alanında ikinci kaynak sahâbedir. Sahâbenin yaptığı tefsîr makbul ve mutemettir.⁵⁵ Bunun birçok sebebi olabilir ancak temelde iki faktöre dayanmaktadır.⁵⁶ Birincisi, sahâbe gerçekten sağlam bir imânâ sahipti. İkincisi, sahâbîler nüzûl ortamının şahitleriydiler⁵⁷; vahyin havasını teneffüs ediyor ve bizzat -her biri olmasa da- âyetlerin iniş sebeplerine tanık oluyorlardı. Bununla birlikte, fesahatta ve beyanda üstün özelliklere sahip olmaları, selikalarının bozulmamış olmasıyla beraber Kur'ân diline -en azından âyetin içerdiği mesajı özümseyecek kadar- vâkıf olmaları da büyük meziyetlerindedir.⁵⁸

⁵¹ Şimşek, M. Said, **Günümüz Tefsir Problemleri**, Kitap Dünyası Yayınları, Konya 2008, s. 22.

⁵² eş-Şehrazûrî, Ebû Amr İbn Salâh (v. 643/1246), **Ulûmu'l-Hadîs**, Beyrut 1986, s. 297.

⁵³ es-Suyûtî, Celâlü'd-din (v. 911/1505), **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Thk: Ahmed b. Ali, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2004, c. IV, s. 455.

⁵⁴ 16/Nahl, 44: ﴿بِالْبَيِّنَاتِ وَالرُّبْرِ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ﴾

⁵⁵ es-Sâbûnî, Muhammed Ali, **et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Dersaadet, t.y., s.107.

⁵⁶ Cerrahoğlu, a.g.e, s. 234; es-Sâbûnî, **Et-Tibyân**, s.107.

⁵⁷ es-Suyûtî, **el-İtkân**, c. IV, s. 455.

⁵⁸ es-Sâbûnî, **et-Tibyân**, s.107; Demirci, Muhsin, **Tefsîr Tarihi**, İFAV Yayınları, İstanbul 2003, s. 43.

Bu faktörler çok önemlidir. Zira Hz. Peygamber'in (s) vefatı nedeniyle, vahy kesilmiş; vahy kesilince vahyin tebyîni de inkitaya uğramıştır. Dolayısıyla âlimlerin çoğuna göre bu noktada sahâbe tefsîri, Hz. Peygamber'e (s) ulaşan tefsîr hükmündedir.⁵⁹ Yani rivâyetlerde herhangi bir kopukluk veya zaaf bulunmadığı müddetçe sahâbe tefsîri, Hz. Peygamber'e (s) kadar ulaşabilmiş “*nebevî yani sahih hadis*” mertebesindedir.⁶⁰

Kur'ân-ı Kerîm'in, ilâhî bir kitap olması hasebiyle, hidayet ve irşad çerçevesinde *bir akîde tesis etmek, bir şeriat (hukuk) vaz'etmek, ahlâkî prensipler ortaya koymak ve mikro kozmostan makro kozmosa kadar düşündürmeyi hedeflemek* gibi özellikleri vardır.⁶¹ Kur'ân'ın bu özelliklerinden dolayıdır ki sahâbîler, müneccemen nazil olan âyetlerin anlam ve muhtevasını tam öğrenmeden diğer âyet grubunu ezber ve anlama eylemine girişmiyorlardı.⁶² Çünkü onlar bilmekteydiler ki “*Kur'ân ehli olmak, Allâh'ın hâs kulları arasına girmektir.*”⁶³ Kur'ân ehli olmak ise onu okumakla kalmayıp, içerdiği her ahkâmı her öğretiyi içselleştirmekle mümkündür. Bu yüzden sahâbe, Kur'ân âyetlerini aşır şeklinde onlu gruplar halinde ezberleyip, bunların anlamlarını öğrenip hayatlarına yansıtmadan diğer âyet grubuna geçmemekteydi.⁶⁴

Kur'ân'ın sahip olduğu literal ifadeleri, hadd-i zatında sadece gramer veya filolojik açıdan çözümleyebilmek mümkün değildir. Bundan dolayı, Kur'ân'ı öncelikle kendi bütünlüğü içinde, ardından sünnetin açıklamalarıyla ve sahâbenin rivâyetleriyle anlamaya çalışmak gerekmektedir.⁶⁵ Zira bu konuda, sahâbenin önemi büyüktür. Sahâbe denilince tefsîrde ön plana çıkan bazı kişiler vardır: Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Abdullah b. Mesud, Hz. Abdullah b. Abbas, Hz.

⁵⁹ es-Suyûtî, **el-İtkân**, c. IV, s. 455; el-Kâsımî, Cemaleddin, **Kur'ân'ı Anlamak**, Çev. Sezai Özel, İz Yayıncılık, İstanbul 1990, s.11.

⁶⁰ es-Sâbûnî, **et-Tibyân**, s.107.

⁶¹ ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, **Buhûsun fî Ulûmi't-Tefsîr ve'l-Fıkhi ve'd-Da've**, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2005, s. 273.

⁶² Kara, **a.g.e.**, s. 41.

⁶³ Nesâî, Sünnet, 16 (s. 2490, H. No: 215); en-Nisâbü'rî, el-İmâmu'l-Hâfız Ebî Abdullahi'l-Hâkim (v. 405), **el-Mustedrek Ale's-Sahîhayn**, Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1997, c.I, s. 755, H. No: 2098; es-Suyûtî, **el-İtkân**, c. IV, s. 390.

⁶⁴ es-Suyûtî, **el-İtkân**, c. IV, s. 456.

⁶⁵ Demirci, **a.g.e.**, s. 44-45.

Übey b. Ka'b, Hz. Zeyd b. Sabit, Hz. Ebu Musa El-Eş'arî ve Hz. Abdullah b. ez-Zübeyr'dir.⁶⁶

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Sahâbeye göre Kur'ân, bir hayat rehberiydi. Onlara göre Kur'ân, ufku olmayan bir yaklaşımla değil, derin bir idrâk ile okunması gereken ve sadece okunmakla kalmayıp, hayata da aksettirilmesi icâp eden ilâhî bir kelâmdır. Başka bir ifâdeyle Kur'ân, Hz. Peygamber'in (s) önderliğinde her bir sahâbînin yaşadığı *canlı bir fenomendir*.⁶⁷ Bu anlamda, sahâbenin tefsîrine dair sahih rivâyetler, Allâh Rasûlü'nün (s) tefsîrlerinden sonra, en geçerli açıklamalar olmaktadır.

Kur'ân, ashâba göre, özlü bir şekilde anlaşılması gereken ve lüzumsuz ayrıntılara girilmeyecek bir kitaptır. Hadd-i zâtında kendi fikrî muhâkeme gücünü de kullanmışlar ama tafsilâta boğulmadan, âyetlerin özüne ulaşmak hedefindedirler. Buna paralel olarak sahâbe, vahyin ruhuna aykırı ifade ve tutumlardan kaçınmışlardır.

Her ne kadar Kur'ân'ın nüzûl diline vâkıf olsalar da, anlayamadıkları bazı kelime ve terkiplerin, âyetin ve Kur'ân'ın bütünlüğü içinde, taşıdıkları mânânın anlaşılması gayretindeydiler.

IV. HZ. ALİ'NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1. Cahiliyye'de Hz. Ali

1.1. Hz. Ali'nin Soyu

Hz. Ali'nin tam adı Ali b. Ebî Tâlib b. Abdilmuttalib b. Hâşim b. Abdimenâf b. Kusay b. Kilâb b. Mürre b. Ka'b b. Luey el-Kureşî el-Hâşimî'dir.⁶⁸ Babası "*Ebû Talib*" künyeli Amr'dır⁶⁹. Amr ise bilindiği gibi Abdülmuttalib'in oğlu olup Hz. Peygamber'in (s) de amcasıdır. Annesi ise *Fâtıma bintü Esed b. Hâşim*'dir.⁷⁰ Fâtıma bintü Esed daha sonra Müslüman olmuş ve Mekke'den Medîne'ye hicret etmiştir.

⁶⁶ es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. IV, s. 479; ez-Zerkânî, *a.g.e.*, c. II, s. 16; Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s. 235.

⁶⁷ Gezgin, Ali Galip, *Kur'ân'ın Metinsel Niteliği*, Dinî Araştırmalar, Ocak-Nisan 2007, c. IX, s. 80.

⁶⁸ İbnu'l-Esîr, İzzüddîn (v. 630/1233), *Usdu'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988, c. III, s. 588.

⁶⁹ İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, c. III, s. 588.

⁷⁰ İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, c. III, s. 588; Rıza, Muhammed, *Terâcimu Hulefâ-i Râşidîn*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2004, s. 469; Fırlalı, Ethem Ruhi, *Ali*, DİA, c. II, s. 371.

Hatta bu kadın sahâbî için “*annemden sonra annem*” diyen⁷¹ Efendimiz (s), kendisine çok minnettarlık duymuş, vefat ettiğinde onu kabre kendi elleriyle indirmiş⁷² ve onu öven sözler söylemiştir.⁷³

Hz. Ali'nin künyeleri “Ebû Turâb (*Toprağın Babası*), Ebu's-Sıbteyn (*İki Torunun Babası*), Ebu'r-Reyhâneteyn (*İki Reyhan Çiçeğinin Babası*), Ebu'l-Hasen (*Hasan'ın Babası*), Ebu Muhsin (*Muhsin'in Babası*)” ve lakapları da “El-Murtazâ (*Hoşnut Olunmuş*), Esedullahi'l-Gâlib (*Üstün Gelen Allâh'ın Aslanı*)” olarak bilinmektedir.⁷⁴ “Ebû Turâb” aslında künyesi olmayıp, Hz. Peygamber'in (s), Hz. Ali'nin yüzünü toz-toprak içinde gördüğü bir gün, ona bu şekilde hitap etmesinden dolayı lakabı olmaktadır.⁷⁵ Hz. Ali künyeleri arasında, en çok bu künyeye hitap edilmesinden hoşlanmaktaydı.⁷⁶ Bunların yanı sıra, bazı kaynaklarda “Es-Sıddîku'l-Ekber (*En Büyük Tasdikçi*), Ya'sûbü'l-Muvahhidîn (*Muvahhidlerin Önderi*) ve Ebu'l-Kurâ' (*Çokça Ata Binen; Kahraman Kişi*)” isimlendirmelerinin de olduğu belirtilmektedir.⁷⁷ Kaynaklarda Hz. Ali'nin lakapları konusunda rastlanılan ve toplumda da bir hayli şöhret bulmuş olan “Haydar” lafzı hakkında şöyle bir şey dememiz sanırız yanlış olmayacaktır: “Muslim'de geçen ve bizzat söylediği bir şiirinde Hz. Ali, “*annem bana 'Haydar' ismini verdi*” demektedir.⁷⁸ Dolayısıyla “Haydar veya Esed” onun isimlerinden olmaktadır.” Ancak o “Ali” ismiyle şöhret bulmuştur ki bu ismi ona babası vermiştir.⁷⁹

⁷¹ en-Nisâbü'rî, **a.g.e.**, c. III, s. 124 H. No: 4638; Sarıçam, İbrahim, **Hz. Ali'nin Hayatı Ve Şahsiyeti** adlı tebliği, Hayatı Kişiliği Ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu, Yay. Haz. M. Selim ARIK, Bursa Müftülüğü, Bursa 2004, s. 17.

⁷² en-Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddîn B. Şeref (v. 676/1276), **Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât**, D. Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., c. I, s. 344.

⁷³ en-Nisâbü'rî, **a.g.e.**, c. III, s. 124, H. No: 4638; Nedvî, Seyyid Süleyman, **Hz. Ali**, Timaş Yay., İstanbul 2005, s. 18.

⁷⁴ İbnu'l-Esîr, **Usdu'l-Ğâbe**, c. III, s. 588; Sarıçam, İbrahim, **a.g.t.**, s. 17; Bilmen, Ö. Nasuhi, **Büyük Tefsîr Tarihi**, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1973, c. I, s. 216; Rıza, **a.g.e.**, s. 469; Turgay, Nurettin, **Hz. Ali ve Tefsîrdeki Yeri**, İlahiyât, Ankara 2004, s. 24; Nedvî, **a.g.e.**, s. 15.

⁷⁵ İbn Kesîr, el-Hafız (v. 774/1372), **el-Bidâye ve'n-Nihaye**, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1992, c. VI, s. 211; Sarıçam, **a.g.t.**, s. 17.

⁷⁶ el-Belâzurî, Ahmed B. Yahyâ B. Câbir (v. 279/892), **Ensâbu'l-Eşrâf**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996, c. II, s. 345; En-Nevevî, **a.g.e.**, c. I, s. 344.

⁷⁷ Taşköprîzâde, Üsameddin Ahmed B. Mustafa (v. 901/1500), **Miftâhu's-Seâde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevdûati'l-Ulûm**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., c. III, s. 9-10.

⁷⁸ Müslim, Cihad, 4677; en-Nisâbü'rî, **a.g.e.**, c. III, s. 124, H. No: 4637.

⁷⁹ Turgay, **a.g.e.**, s. 23.

1.2. Doğumu, Çocukluğu ve İslâmiyeti Kabulü

Kaynaklarda Cahiliye Dönemi'ne ait hayatının ilk kısmı hakkında fazla bir bilgi olmamasına rağmen, kabul edilen görüşe göre Hz. Ali, Hicret'ten yirmi veya yirmi iki yıl kadar önce yani 600 veya 602 yılında Mekke'de doğmuştur.⁸⁰ Hz. Ali'nin çocukluk yıllarına rastlayan şiddetli bir kuraklık ve kıtlık zamanında, babası Ebû Tâlib, çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamaktan âciz kalmıştır. Bu durumu tespit eden Efendimiz (s) kendisine vahy gelmeden bir müddet önce amcası Hz. Abbas (v. 32/653) ile Ebû Tâlib'e gitmiş ve evlatlarından birkaçının bakımını üstlenmek istediklerini, bu şekilde kendisine yardım etmek arzusunda olduklarını beyan etmişlerdir. Bunun üzerine Efendimiz (s) Ali'yi, Hz. Abbas (v. 32/653) da Cafer'i yanlarına almışlardır. Hz. Ali bu dönemde beş yaşındadır.⁸¹

Aslında çocukluğu ve İslâm öncesi yaşantısı hakkında fazla bilgi bulunmayan Hz. Ali için bunlar çok önemlidir. Çünkü Efendimizin (s) bu tür bir davranışta bulunması aklımıza, O'nun (s) yetim kalmış olduğu dönemlerde, sekiz yaşından itibaren bakımını üstlenmiş kişiyi yani amcası Ebû Tâlib'i getirmektedir. Zira Mekke'deki koruyucusu ve yardımcısı o olmuştur. İşte Ebû Tâlib'in bu davranışına karşı "vefâkârlık" örneği sergileyerek oğlu Ali'nin bakımını üstlenmiş ve böylece vefâ borcunu yerine getirmiştir. Hz. Ali, terbiye edilecek yaşlardan itibaren bir koruyucu ve yardımcıdan öte, "*müstakbel peygamberin*"⁸² sıcak aile yuvasında söz ve davranışla yoğrulan bir hayata başlamıştır. Bu yaştan sonra kendisinden zâhir olan tüm iyi ve kutlu hallerin temelleri, O'nun (s) hâne-i saâdetlerinde atılmıştır. Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'e (s) akrabalıktan sebep yakınlığı, O'nun (s) tarafından deruhte edildiği dönemden itibaren bir "*kardeşliğe*" dönüşmüş ve İslâm'a giden yolculuğu bu şekilde başlamıştır.

Dolayısıyla ilk Müslüman olanlardan⁸³ kabul edilmesinin temelinde bu yakınlık yatmaktadır. Kendisinin Müslüman oluşu hakkında meşhur olmuş rivâyet

⁸⁰ İbn Hâcer, Ahmed b. Ali El-Kinânî el-Askalânî (v. 852/1448), **el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., c. IV, s. 269; Sarıçam, İbrahim, **a.g.t**, s. 17; Nedvî, **a.g.e**, s. 18; Turgay, **a.g.e**, s. 23.

⁸¹ el-Belâzurî, **a.g.e**, c. II, s. 346; Rıza, **a.g.e**, s. 469; Hamidullah, Muhammed, **İslâm Peygamberi**, Çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul 2004, s. 71; Sarıçam, İbrahim, **a.g.t**, s. 17; Nedvî, **a.g.e**, s. 18.

⁸² Bu tabir M. Hamidullah'a aittir. Bkz: Hamidullah, **a.g.e**, s. 49, vd.

⁸³ İbnu'l-Esîr, **Usdu'l-Ğâbe**, c. III, s. 588; İbn Hâcer, **a.g.e**, c. IV, s. 269.

göstermektedir ki, Hz. Ali, İslâmiyet’i kabul eden kişilerin başında gelmektedir.⁸⁴ Müslüman olan ilk çocuk şerefini kazanan Hz. Ali, o sırada on yaşındaydı. Fakat bu sayıda da birçok farklı rivâyet vardır.⁸⁵ İslâm’a girenlerin, öncelik bakımından kimlerin olduğu konusu ile ilgili farklı mülahazalarla bir tasnif yapıldığında, çocuk yaşta Müslümanlığı kabul edenlerin başında Hz. Ali gelmektedir.⁸⁶ Hatta onun bu konuda önde olması ve belki de “*Ya’sûbu’l-Muvahhidîn*” denmesinin nedeni Enes b. Mâlik’ten gelen şu rivâyettir:⁸⁷ “*Nebi’ye (s) Pazartesi vahy gönderildi ve Ali de Salı günü Müslüman oldu.*”⁸⁸ Yine aynı şekilde Hz. Ali, kendisinin “*Hz. Peygamber (s) ile birlikte namaz kılan ilk kişi olduğunu*” bildirmiştir.⁸⁹

Hz. Ali dört-beş yaşından itibaren Efendimizin (s) terbiyesi altında bulunmuştur. Dolayısıyla o, eşsiz terbiyenin eseri olarak, akranlarına göre ferâset ve ahlâk bakımından da üstün bir seviyedeydi. Kendisinin küçük yaşlardan itibaren Hz. Peygamber’e (s) yakınlığından mütevellit olsa gerek hiç puta tapmadığı söylenmekte⁹⁰ ve bu yüzden o “*kerremallâhu vecchêhu (Allâh yüzünü kerîm kılsın, aydınlatsın)*” dua cümlesi ile de anılmaktadır.⁹¹

Tebliğ faaliyeti esnasında Efendimize (s), yaşı genç olmasına rağmen, Hz. Ali yardım ve mânevî destekte bulunmuştur. Allâh Rasûlü’nün (s), kendisine hiçbir faaliyetinde destek olmayan Kureyşli akrabalarını toplayıp tebliğe başladığında, O’na (s) yardımcı olarak, Hz. Hatice (v. 620), Zeyd b. Hârise (v. 45/666) ve Hz. Ebubekir (v. 13/634) gibi ilk Müslüman kimselerin yanında Hz. Ali de bulunmaktaydı.

⁸⁴ İbnu’l-Esîr, **Usdu’l-Ğâbe**, c. III, s. 589.

⁸⁵ İbn Sa’d, **a.g.e.**, c. III, s. 19-20; en-Nisâbüri, **a.g.e.**, c. III, s. 128-129; İbnu’l-Esîr, **a.g.e.**, c. III, s. 589-592; İbn Hâcer, **a.g.e.**, c. IV, s. 269.

⁸⁶ Tirmîzî, Menâkıb, 79, (s. 2036, Had. No: 3734).

⁸⁷ Ancak bu rivayet hakkında, isnaddaki Müslim el-Mülâî’nin cidden zayıf biri olarak nitelendirildiğini belirtmek gerekmektedir: Bkz.: en-Nisâbüri, **a.g.e.**, c. III, s. 130 (Rivâyetle ilgili 2. dipnot); Aynı şekilde bir tahrir Tirmîzî’de de vardır. Bkz: Tirmîzî, Menâkıb, 77 (s. 2036, H. No: 3728).

⁸⁸ Tirmîzî, Menâkıb, 77, (s. 2036, Had. No: 3728); en-Nisâbüri, **a.g.e.**, c. III, s. 130; el-Mübârekfûri, Ebî Alâ Muhammed b. Abdîrrahman (v. 1353), **Tuhfetu’l-Ahfezî Şerh-i Câmîi’t-Tirmîzî**, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire 1991, c. X, s. 234.

⁸⁹ İbn Sa’d, **a.g.e.**, c. III, s. 19; el-Belâzurî, **a.g.e.**, c. II, s. 346-347.

⁹⁰ Rıza, **a.g.e.**, s. 472.

⁹¹ Fıglalı, Ethem Ruhi, **Ali**, DİA, c. II, s. 374.

2. İslâmiyet Döneminde Hz. Ali

2.1. Mekke Dönemi

Bilindiği gibi Hz. Peygamber'e (s) ilk vahiy, 610 yılında gelmiştir. Ancak ilk vahyin ardından, vahyin gelmesi bir müddet durmuştur. Bu “*fetret döneminde*” Hz. Peygamber'i (s) tasdik etmeyen kimselerin moral bozucu söz ve davranışları karşısında kendisine destek verenler, ilk olarak iman ederek güvence vermiş kimselerdi. Bunların arasında daha genç yaşta Müslümanlığı kabul etmiş olan Hz. Ali de vardı. O, çocukluk döneminde, Mekke'de tevhid faaliyetinin kıvılcımlarını gösteren çeşitli eylemlerde de bulunmuştur. Yaşı küçük olmasına rağmen Hz. Ali, ilk Müslümanlardan, Efendimizin (s) azatlı kölesi Zeyd b. Hârise'nin (v. 45/666) oğlu Usâme (v. 58/679) ile birlikte, buldukları pislikleri, Mekkeli müşriklerin büyük ihtimam gösterdikleri putlarının üstüne atarlardı. Putlarına yapılan bu saygısızlığı gören müşrikler âdeta deliye döner ve bunu kimin yaptığını soruştururlardı. Netice alamayınca putlarını süt ve su ile yıkayarak temizlerlerdi.⁹²

Allâh Rasûlü (s) tebliğin ikinci aşamasında “*En yakın akrabanı uyar!*”⁹³ âyeti gereği, davetinin sesini artık bir perde daha artırmakla yükümlü kılınmaktaydı. Söz konusu âyet, bi'setin dördüncü yılı nâzil olmuştur.⁹⁴ Bu konuda kendisinden gelen şu rivâyet, bizlere, vahyin ilk evresinde Hz. Ali'nin nasıl bir tavır içerisinde olduğunu belirgin bir şekilde göstermektedir: “*‘En yakın akrabanı uyar!’ âyeti geldiğinde Hz. Peygamber (s), ehl-i beytinden olanları bir araya getirdi. Sayıları otuzdu. Yediler, içtiler. Hz. Peygamber (s) onlara: ‘Hanginiz benim ‘dinimin gereklerini yerine getirmeyi, sözlerimi dinlemeyi taahhüt eder ki’⁹⁵ benimle beraber cennette olabilsin ve ailem arasında da benim Halîfem olsun?’ diye sordu. Akrabalarından birisi bu sözler karşısında: ‘Ey Allâh’ın Rasûlü! Sen bir denizsin. Kim bu vazifeyi yerine*

⁹² Hamidullah, **a.g.e.**, s. 106-107.

⁹³ 26/Şuarâ, 214.

⁹⁴ Güler, İlhami; Özsoy, Ömer, **Konularına Göre Kur’an**, Fecr Yayınevi, Ankara 2006, s. 831.

⁹⁵ “...من يضمن عني ديني و مواعيدي” Orijinali böyle olan bu ifadeyi: “*Borçlarımı ve sözleşmelerimi / vaadlerimi ödemeyi, yerine getirmeyi kim tazmin eder / bana garanti verir?*” şeklinde çevirmek de mümkündür. Ama biz, âyetin içerdiği mana ve toplantı ortamını göz önünde bulundurarak bu söze, yukarıdaki verdiğimiz anlamı tercih ettik. Çünkü bu toplantı bir tebliğ faaliyetidir.

getirebilir ki?’ dedi. Sonra Hz. Peygamber (s) bunu üç defa tekrar etti. Fakat hiçbir cevap alamadı. Bunun üzerine -Hz. Ali- ‘Ben kabul ediyorum’ dedim.’⁹⁶

Bu rivâyete baktığımızda ve tarihsel verileri karşılaştırdığımızda Hz. Ali’nin bu dönemde, henüz on iki-on üç yaşlarında olduğu anlaşılmaktadır. Onun bu küçük yaşına rağmen, inatçı müşriklerin direnmeleri karşısında nasıl bir irade hâkimiyetine sahip olduğunu ve Hz. Peygamber’in (s) de ona ne denli saygı gösterdiğini bu iki mervî olay ortaya koymaktadır.

Tebliğ’in bu aşamasında, Mekkeli müşriklerin tahammülsüzlükleri ve işkenceleri artmış, Müslümanlar giderek toplumdan soyutlanmaya, bununla birlikte her türlü haktan uzaklaştırılmaya başlanmıştı. Böyle zor bir dönemde kendisine tâbi olmuş bir avuç insanın karşılaştığı meşakkat ve tehditlere önce çözüm bulamayan Hz. Peygamber (s), ashâbına, isterlerse Habeşistan’a göç edebileceklerini söylemiştir. Bu şekilde de olsa bir nebze rahatlama fırsatı bulmalarını sağlamıştır. Bi’setin beşinci yılı olup, milâdî 615 yılında vukû bulan bu hicretten yedi yıl sonra - 622 yılında da- Medîne’ye hicret emredilmiştir. Medîne’ye hicretten bir gün önce, Mekke’de, herkesin gözü önündeki putları gece karanlığından faydalanarak Hz. Peygamber (s) ile birlikte Hz. Ali, kırıp parçalamışlardır. Hatta müşriklerin en büyük ilahları olarak addettikleri bakırdan mamûl ve Kâ’be’nin tavanına asılmış olan ‘Hubel’ adlı putu, Hz. Ali paramparça ederek âdeta bir hurda yığını haline getirmiştir.⁹⁷

2.2. Hicret ve Medîne Dönemi

İslâm Tarihi’nde büyük bir önemi hâiz Medîne’ye hicretin, en önemli noktasında yine Hz. Ali vardır. Çünkü o, canı pahasına Allah Rasûlü’nün (s) yatağına yatarak müşriklerin Rasûlüllah’ın (s) uyduğunu zannetmelerini sağlayarak dikkatlerini dağıtmış ve böylece Hz. Peygamber’in (s) hicret etmesini kolaylaştırmıştır. Hicrette onun yaptığı bu büyük fedakârlık, İslâm’ın asırlar

⁹⁶ İbn Hanbel, Ahmed (v. 241/842), **Musned**, Thk. Şuyb el-Arnâvût, Âdil Murşid, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut 1999, c. II, 883; 1371; İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebi’l-Fidâ İsmail b. Ömer (v. 774/1372), **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, Dâru Sâdır, Beyrut, t.y., c. IV, s. 104-105; el-Kandehlevî, Muhammed Yusuf (v. 1384), **Hayâtu’s-Sahâbe**, Muessesetu’r-Risâle, Lübnan 1999, c. I, s. 126-127.

⁹⁷ Hamidullah, **a.g.e.**, s. 106.

geçirerek kıtalar aşmasına tesir etmiş ve Müslümanların gönlünde onu ayrı bir mevkiye yerleştirmiştir. Mekke müşriklerinin baskı, zulüm ve boykot eylemlerinin üzerine, Dâru'n-Nedve'de toplanarak suikast planlamaları, Efendimiz (s) için Medîne'ye hicret sürecini başlatmıştır. Medîne'ye hicret emr-i ilâhisini alan Hz. Peygamber (s), sinsi cinayet planını bertaraf ederek, kendi yatağına yirmi üç yaşındaki Hz. Ali'yi yatırmış ve Medîne'ye doğru yola çıkmıştır.⁹⁸ Aslında Efendimizin (s) bu hareketi, *müşrikleri oyalama ve yokluğunda Mekke'de olanları*, en güvendiği kişiler arasında bulunan, Hz. Ali gibi birisinden öğrenme amacı taşımaktaydı.⁹⁹ Hz. Peygamber'in (s) hicretinden üç gün sonra Hz. Ali, bir görüşe göre yanına annesi Fatıma b. Esed'i ve gelecekte hanımı olacak Hz. Fatıma'yı (v. 12/633) da alarak yola çıkmıştır.¹⁰⁰ O, hicretini şöyle anlatmaktadır: “*Hz. Peygamber (s), Medîne'ye hicret ettikten sonra bana, kendisinden sonraya kalmamı ve kendisinde bulunan emanetleri sahiplerine teslim etmemi emretti. (Emânetlere riâyet etmesinden dolayıdır ki zaten) O'na (s) 'el-emîn' denmişti. Üç gün (daha) Mekke'de kaldım. (Müşrikler şüphelenmesin diye) bir gün bile ortadan kaybolmaksızın, her gün ortaya çıkıyordum. Sonra hicret için, Mekke'den çıktım ve Rasûlullah'ın (s) yolunu takip ettim...*”¹⁰¹

Hz. Ali, hicret yolculuğunda gündüzleri saklanarak, geceleri yürüyerek Medîne'ye ulaşmıştır. Medîne'ye vardığında Hz. Ali'nin ayaklarından kanlar akmaktaydı. Ulaştığını haber alan Efendimiz (s), onu yanına çağırılmış, fakat yürüyecek kudretinin olmadığı söylenince, Hz. Ali'nin yanına giderek boynuna sarılmıştır. Hz. Ali'nin ayaklarının şişmiş ve kanamakta olduğunu gören Hz. Peygamber (s), hüzünlenip ağlamıştır. Mübarek ellerini, onun ayaklarına sürmüş ve şifa bulması için dua etmiştir. Ayakları iyileşen Hz. Ali rivâyete göre, bu olaydan şehid edilinceye kadar ayaklarından bir kez dahi şikâyetçi olmamıştır.¹⁰²

Hz. Peygamber (s) tarafından, Medîne'de hayata geçirilen ilk uygulama “muâhât” sistemidir. Muâhât, “Muhâcir ile Ensârı” birbirlerine kardeş yapan, statü ve

⁹⁸ İbnu'l-Esîr, **Usdu'l-Ğâbe**, c. III, s. 592; en-Nevevî, **a.g.e.**, c. I, s. 344; el-Kandehlevî, **a.g.e.**, c. I, s. 407-409; Nedvî, **a.g.e.**, s. 31.

⁹⁹ Fığlalı, **Ali**, DİA, c. II, s. 371.

¹⁰⁰ Fığlalı, **Ali**, DİA, c. II, s. 371.

¹⁰¹ İbn Sa'd, **a.g.e.**, c. III, s. 19; el-Kandehlevî, **a.g.e.**, c. I, s. 422; Rıza, **a.g.e.**, s. 473.

¹⁰² İbnu'l-Esîr, **Usdu'l-Ğâbe**, c. III, s. 593.

farklılıkları ortadan kaldıran, nebevî bir uygulamadır. Buna göre Efendimiz (s), güç birliği sağlamak amacıyla, muhâcirlerden her bir sahâbîyi, ensârdan bir sahâbî ile kardeş ilan etmiştir.¹⁰³ Bu kardeşlik tesisinde, kardeş yapacağı kimse kalmayınca Hz. Ali'yi, Efendimiz (s) “*Sen benim dünyada ve âhirette kardeşimsin!*” diyerek kendisine kardeş edinmiştir.¹⁰⁴

Hicretin ikinci yılında Hz. Ali, Efendimizin (s) kızı Hz. Fatıma'yı (v. 12/633) istemiş ve onunla ilk evliliğini gerçekleştirmiştir.¹⁰⁵ Bu evliliğinden “*Hasan, Huseyin, Muhsin (veya Muhassin¹⁰⁶), Zeynebu'l-Kubrâ ve Ummu Gulsum el-Kubrâ*” adlarında çocukları olmuştur. Hasan, Huseyin ve Muhsin (veya Muhassin) isimlerini Rasûlullah (s) bizzat kendi vermiştir.¹⁰⁷

Rasûlullah'ın (s) Medîne'ye yerleşmesinden sonra, İslâm Tarihi'nde yeni bir sayfa açılmıştır. Bu yeni sürecin en önemli olayları şüphesiz ki, müşriklerle yapılan savaşlardır. Savaşların kimisi savunma kimisi ise taarruz savaşları olmuştur. Yapılan savaşların hemen hepsine katılan Hz. Ali, aynı zamanda birçok kez ordunun sancaktarlığını da yapmıştır.¹⁰⁸ Gerçekleştirilen ilk savaş, hicrî ikinci yılda vukû bulan Bedir Savaşı'dır. Bedir Savaşı'nda ordu sancağı kendisine teslim edilen Hz. Ali, savaş öncesi, Arap savaş âdetlerinden bir tür meydan okuma ve kahramanlık gösterisi olan “*mübâreze*”ye katılmıştır.¹⁰⁹ Müşrik elebaşlarından Velid b. Muğîre'yi bu mübârezedede öldüren Hz. Ali¹¹⁰, Bedir'den sonra, hicrî üçüncü senede yapılan Uhud Savaşı'na da iştirak etmiş; hatta bu savaşta on altı yerinden kılıç darbesi almıştır.¹¹¹

Hz. Ali, Allâh Rasûlü'nün (s) yapmış olduğu savaşlardan sadece Tebuk Seferi'ne katılamamıştır. Çünkü Efendimiz (s) onu, Medîne'de vekili olarak bırakmıştır. Bu şekilde ordudan geri kalması hoşuna gitmeyen Hz. Ali, savaşa iştirak

¹⁰³ Hamidullah, **a.g.e.**, s. 159-160; Fığlalı, **Ali**, DİA, c. II, s. 371.

¹⁰⁴ İbn Sa'd, **a.g.e.**, c. III, s. 20-21; İbnu'l-Esîr, **Usdu'l-Ğâbe**, c. III, s. 588; İbn Hâcer, **a.g.e.**, c. IV, s. 269; Rıza, **a.g.e.**, s. 479; en-Nevevî, **a.g.e.**, c. I, s. 344.

¹⁰⁵ İbn Hâcer, **a.g.e.**, c. IV, s. 269; Fığlalı, **Ali**, DİA, c. II, s. 371; Rıza, **a.g.e.**, s. 470.

¹⁰⁶ İbn Hanbel, **Musned**, c. II, 769.

¹⁰⁷ İbn Hanbel, **Musned**, c. II, 769.

¹⁰⁸ İbn Hâcer, **a.g.e.**, c. IV, s. 269.

¹⁰⁹ el-Belâzurî, **a.g.e.**, c. II, s. 348; en-Nedvî, Ebu'l-Hasen el-Huseynî, **es-Sîretu'n-Nebeviyye**, Dâru'ş-Şurûk, Mekke 1989, s. 222.

¹¹⁰ Nedvî, **a.g.e.**, s. 36.

¹¹¹ İbnu'l-Esîr, **Usdu'l-Ğâbe**, c. III, s. 595.

etmek istediğini belirttiğinde Efendimiz (s) ona şöyle cevap vermiştir: “*Musa’ya göre Harun’un (konumu neyse benimle aynı şekilde) olmak senin de hoşuna gitmez mi?*”¹¹² Böyle diyerek Hz. Ali’yi taltif eden Efendimiz (s), onun gönlünü almış ve yardımcısı seçerek ehl-i beytine halefi olarak bırakmıştır.

Allâh Rasûlü (s) tarafından, kendisine tevdî edilen bir başka görev daha vardır. Bu görev, hicrî dokuzuncu yılda nazil olan Tevbe Sûresi’nin ilk otuz ya da kırk âyetini¹¹³, liderliğini Hz. Ebubekir’in (v. 13/634) yaptığı hac kafilesindekilere bildirmekten ibaretti. Bildirme görevinin Hz. Ali’ye verilmesinin nedeni ise, “*antlaşmalar üzerinde başkan veya ailesinden birisinin söz sahibi olması*” geleneğinin bulunmasıdır.¹¹⁴ Bu bildiriyle birlikte, “*müşriklerle Müslümanların bu yıldan sonra hacda bir arada bulunamayacağını ve hiç kimsenin Kâbe’yi çıplak tavaf edemeyeceği*” bilgisini de ulaştırmıştır.¹¹⁵

Hz. Ali, İslâm’ın ilk yıllarından itibaren hem savaş meydanlarında mücadele ederek hem de insanlara lisan-ı hâliyle dini anlatarak, daima tebliğ ve irşad faaliyetlerinin önderlerinden olmuştur. Bu faaliyetlerden birinde, bizzat Hz. Peygamber (s) tarafından görevlendirilerek, hicretin onuncu yılında, Yemen’e İslâm’ı anlatma vazifesinin sorumluluğu yüklenmiştir. Bu işin çok zor olduğunu söyleyen Hz. Ali için¹¹⁶ Rasûlullah (s): “*Yâ Rabbi! Ali’nin dili tercümanı, kalbi hidâyet nurunun membaı olsun.*” diye dua etmiştir.¹¹⁷ Bu vazifeyi de Hz. Ali başarıyla yerine getirmiştir. Hz. Peygamber (s) aynı yıl içerisinde, Zi’l-hicce ayında “Veda Haccı”nı ifâ etmiş ve Mekke’ye dönmek üzere yola çıkmıştır. Bu esnada Mekke ile Medîne arasında “*Gadîru Hum*” denilen yerde kafilesiyile birlikte mola vermişlerdir. İstirahat esnasında Efendimize (s) Maide Sûresi 67. âyet-i kerimesi vahyedilir: (يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ عَزِيزٌ مُنْتَقِمٌ مِنَ النَّاسِ) (يا أيها الرسول! Rabbinden sana indirilene tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O’nun elçiliğini yapmamış olursun. Allâh seni insanlardan koruyacaktır.

¹¹² Buhari, Fedâilu Ashâbi’n-Nebi, 9 (s. 303, H. No: 3706); Müslim, Fedâilu’s-Sahâbe, 4 (s. 1101, H. No: 6217, 6218); El-Belâzurî, **a.g.e.**, c. II, s. 346.

¹¹³ Fığlalı, E. Ruhi, **İmam Ali**, TDV Yayınları, Ankara 1998, s. 38.

¹¹⁴ Sarıçam, **a.g.t.**, s. 22.

¹¹⁵ İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. III, s. 5-7; Fığlalı, **Ali**, DİA, c. II, s. 372.

¹¹⁶ İbn Hanbel, **Musned**, c. II, 1342.

¹¹⁷ Çelik, Mustafa, **Fıkhu’s-Sahâbe**, Fütüvvet Yayınları, İstanbul 2006, c. I, s. 223.

Doğrusu Allâh, kâfirler topluluğuna rehberlik etmez.” Âyet-i kerîmeyi tebliğ etmek için Efendimiz (s), herkesin etrafına toplanmasını istemiş ve bir hutbe îrad ettikten sonra -Yemen’den yeni dönmüş olan- Hz. Ali’yi yanına çağırarak “*مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلَيْهِ*” “*Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır*”¹¹⁸ demiştir. Hutbenin sonunda da, “*Allâhum onu seveni sev, ona düşman olana düşman ol*” diye de dua etmiştir.¹¹⁹ Bu âyetten bir süre sonra da Kur’ân-ı Kerîm’in son ahkâm âyeti olduğu kabul edilen¹²⁰ Mâide Sûresi’nin 3. âyet-i kerimesi nazil olmuştur: (*الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ*) “*...Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm’ı beğendim...*”

Şîî müntesipleri, “hadis-i şerifteki “*mevlâ*” lafzı ve son nazil olan âyeti delil göstererek, Hz. Ali’nin “*veli, vasi, imam ve Halîfe*” olarak tayin edildiği” görüşünü savunmaktadırlar.¹²¹ Oysa az önce de değindiğimiz gibi bu âyetin son nazil olan âyet olmadığı; bundan sonra herhangi bir ahkâm âyetinin inmediği görüşü vardır.¹²² Aynı zamanda âyette geçen “*dini ikmal etme*” ve “*nimeti tamamlama*” hakkında birçok görüş bulunmaktadır.¹²³ Hadis-i şerifteki “*mevlâ*” kelimesine gelince, anlam itibariyle bu lafız “*mâlik, kul/köle, âzad eden, âzad edilen, arkadaşı, akraba, komşu, müttefik, oğul, amca, konuk, ortak, kız kardeşin oğlu, dost, efendi, yardımcı, nimet veren, nimet verilen, seven ve tâbi olan*” anlamlarını içermektedir.¹²⁴ Dolayısıyla bu ifadeyle Efendimiz (s) Hz. Ali’nin, iktidar ve otorite olması yönünde herhangi bir şekilde anlam yüklemeyen, gayet veciz bir şekilde kendisiyle olan, yakın ilişkisini ortaya koymuştur.¹²⁵ Diğer taraftan Gadîru Hum’da vukû bulan bu rivâyete dair kendisine soru sorulan, Hz. Ali’nin torunu Hasan el-Müsennâ soruya şu şekilde cevap

¹¹⁸ İbn Hanbel, **Musned**, c. II, 641, 961 vd...

¹¹⁹ Tirmizi, Menâkıb, 19 (s. 2034, H. No: 3713); İbn Hanbel, **Musned**, c. II, 641, 961, vd...

¹²⁰ es-Suyûtî, **a.g.e.**, c. I, s. 107; ez-Zerkânî, **a.g.e.**, c. I, s. 91.

¹²¹ Fığlalî, **İmam Ali**, s. 45.

¹²² es-Suyûtî, **el-İtkân**, c. I, s. 107.

¹²³ Bkz.: İbnu’l-Arâbî, Ebûbekir Muhammed b Abdillâh (v. 543/1148), **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Dâru’l-Fikr, Beyrut 2005, c. II, s. 40.

¹²⁴ el-Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Ya’kûb (v. 817/1413), **el-Kâmûsu’l-Muhît**, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 2003, s. 1344.

¹²⁵ el-Ğursî, Muhammed Sâlih, **Faslu’l-Hitâb fî Mevâkıf’l-Ashâb**, Dâru’l-Kalem, Dîmeşk 2006, s. 130.

vermiştir: “...*Fakat bununla emirliği ve sultanlığı kastetmedi. Öyle demek istemiş olsa idi; bunu açıkça söylerdi; çünkü Rasûlullah Müslümanların en fasih olanıdır...*”¹²⁶ Açıkça anlaşılmaktadır ki, Efendimizin (s) vefatına yakın zamanda gerçekleşen bu olayda hiçbir şekilde yönetici tayinine işaret eden açık, kat’î ve hâs bir ifade yoktur. Bunun yanı sıra biraz önce de belirttiğimiz gibi Yemen’e gönderilen Hz. Ali hakkında Efendimiz (s) ile Bureyde arasında geçen konuşmada, Hz. Ali’den kaynaklanan bir şikâyet olmuştur. Efendimizin (s) bundan dolayı yüzü kızarmış ve ona karşılık olarak (*Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır*) sözünü söylemiştir.¹²⁷ Hz. Peygamber (s) aslında bu ifadesiyle “*Müslümanlar arasında müşrik akrabalarını öldürdüğü, din ve iman konusunda hiçbir taviz vermediği, ganimet ve benzeri hususlarda gösterdiği titizliğinden dolayı*” Hz. Ali’ye kızgın olanları uyararak, onun herkesin dostu olduğunu bildirmek istemiştir.¹²⁸

3. İlk Üç Halife Döneminde Hz. Ali

Hz. Peygamber (s), hicrî 11 (m. 632) yılının Rebû’l-evvel ayının on ikisine denk gelen Pazartesi günü vefat etmiştir. Vefatı sonrası Hz. Peygamber’in (s) yıkanması ve kefenlenmesi işini, Hz. Ali’nin de içinde bulunduğu bir grup sahâbe üstlenmiştir. Bu sahâbîler, Hz. Abbas (v. 32/653), oğulları Fadl (v. 13/634) ve Kusem (v. 57/677) ile birlikte Üsâme b. Zeyd (v. 58/679)’dir. Hatta Hz. Peygamber’in (s), “*vefatından sonra kendisini yıkamasını*” Hz. Ali’ye vasiyet ettiği bildirilmektedir.¹²⁹ Tüm bunlar olurken, yeni liderin kim olacağı merak edilmekteydi. Bu soru aslında her sahâbînin aklındaydı.

Hz. Abbas’ın, Hz. Ali’ye Allâh Rasûlü’nün (s) hastalığı nedeniyle tecrübesine dayalı olarak dediklerini zikretmiştik. Nitekim Hz. Abbas, aynı esnada Hz. Ali’nin kolundan tutarak: “... ‘*Git Allâh Rasûlü’ne (s) kendinden sonra hilâfet işinin kime verileceğini sor. Ki eğer bu şahıs bizden olacaksa biliriz; bizden başkası olacaksa bize vasiyet etsin.*’ Sözüne cevaben Hz. Ali: ‘*Vallâhi, eğer ki Allâh Rasûlü’ne (s) bu işi sorarsız, O (s) da bizden bu işi engeller ve yasaklarsa, insanlar emirlik işini bir*

¹²⁶ Fığlalı, **İmam Ali**, s. 46-47.

¹²⁷ el-Ğursî, **a.g.e**, s. 130; Fığlalı, **İmam Ali**, s. 45.

¹²⁸ Fığlalı, **İmam Ali**, s. 46.

¹²⁹ Fığlalı, **Ali**, DİA, c. II, s. 372; Turgay, **a.g.e**, s. 32.

daha asla bize vermezler. Allâh'a yemin ederim ki o soruyu asla sormam.” şeklinde karşılık vermiştir.¹³⁰ Hatta rivâyete göre Efendimiz (s) bir defasında kendinden sonra yetkinin kimde olması gerektiği hakkındaki bir soruya: “*Eğer Ebubekir’i yetkili kıalarsanız (biliniz ki) o, emîn, zühd sahibi ve âhirete düşkün biridir. Eğer Ömer’i yetkili kıalarsanız (biliniz ki) o da, emîn, güçlü ve kınayanın kınamasından korkmayan biridir. Şayet Ali’yi yetkili kıalarsanız –ki bunu yapacağınızı hiç sanmıyorum-, onu hidayete ermiş ve hidayet verici olarak bulursunuz ve o sizi sırât-ı müstakîme yönlendirir.*” diye cevap vermiştir.¹³¹ Diğer taraftan Rasûlullah’ın (s) vefatından sonra, Hz. Ali’nin hilâfet işine dair beklentisi olduğu yönünde başka bir rivâyet daha vardır.¹³²

Benî Sakîfe’de yeni lideri seçmek üzere toplanan bir grup sahâbe, toplantının sonunda Hz. Ebubekir’i (v. 13/634) ilk Halîfe olarak seçmiştir. Hz. Ali’nin Rasûlullah’ın (s) techiz ve tedvin işleriyle uğraşmaktan mütevellid, bu olaydan haberi olmamıştır. Mescidde alınan tekbir seslerini duyan Hz. Ali, bunun nedenini sorduğunda Hz. Abbas, “*işte bu benim seni çağırdığım fakat senin de reddettiğin şeydir*” diyerek, Halîfenin seçildiğini ima etmiştir.¹³³

Bu arada bazı kaynaklarda, yeni Halîfeyle, Hz. Fatıma (v. 12/633) arasındaki bir sorundan bahsedilmektedir.¹³⁴ Bu ihtilaf sebebiyle, hanımı ölünceye kadar, *ona duyduğu hürmetten ötürü*¹³⁵, Hz. Ali’nin yeni Halîfeye biat etmesi altı ay gecikmiştir denilmektedir.¹³⁶ Hz. Ali, biat etmeden geçirdiği bu süre zarfında, Kur’ân-ı Kerîm’i bir araya getirme işiyle meşgul olmuştur.¹³⁷ Hz. Ebubekir ile Hz. Ali arasındaki bu tür fikir ayrılığının arka planında, aralarında kin ve nefrete dayalı bir hoşnutsuzluğun

¹³⁰ Buhari, İsti’zân, 29, (s. 528, H. No:6266); Meğâzî, 84, (s. 365, H. No: 4447); Rıza, **a.g.e.**, s. 487; el-Ğursî, **a.g.e.**, s. 130.

¹³¹ İbn Hanbel, **Musned**, c. II, 859; İbnu’l-Esîr, **Usdu’l-Ğâbe**, c. III, s. 609; İbn Hâcer, **a.g.e.**, c. IV, s. 271.

¹³² İbnu’l-Esîr, **Usdu’l-Ğâbe**, c. III, s. 609.

¹³³ Fığlalı, **İmam Ali**, s. 48.

¹³⁴ Hz. Fatıma (v. 12/633) ile Hz. Ebubekir (v. 13/634) arasında, hurmalık Fedek arazisi yüzünden bir ihtilaf vâki olmuştu. Hz. Fatıma (v. 12/633), bu arazinin kendisine verilmesini isterken, Hz. Ebubekir (v. 13/634) “Allah Rasûlü’nün peygamberlerin miras bırakmadığına” Buhari, Ferâiz, 3 (s. 562, H. No: 6725, 6726,...vd) dair sözünden dolayı araziyi vermeye yanaşmamış ve aralarında kısa süreli bir dargınlık meydana gelmiştir. Bkz.: İbn Kuteybe, Abdullah b. Muslim ed-Dîneverî (v. 276/899), **el-İmâme ve’s-Siyâse**, Matbaatü Nîl, Mısır 1904, s. 23; Çelik, **a.g.e.**, c. II, s. 406.

¹³⁵ İbn Kuteybe, **el-İmâme ve’s-Siyâse**, s. 24; Nedvî, **a.g.e.**, s. 51.

¹³⁶ Sariçam, **a.g.t.**, s. 22.

¹³⁷ İbn Kuteybe, **el-İmâme ve’s-Siyâse**, s. 21; Nedvî, **a.g.e.**, s. 51.

değil de, Hz. Ali'nin çok değer verdiği eşine hürmeti ve belki de delikanlılığın verdiği yoğun hissiyatın üstüne akrabalarının da öne onu sürmesiyle, müminlerin liderliğine kendisini daha layık görmesinin yattığı söylenebilir. Ancak şurası bir hakikattir ki, Hz. Ebubekir de dâhil, hiçbir Halîfe döneminde Hz. Ali, yönetime gereken uyum, itaat ve saygıda kusur etmemiştir. Hatta o, “*Kim ki beni, Ebubekir ve Ömer’e üstün kabul ederse, ona iftira haddi uygularım.*”¹³⁸ diyebilecek kadar kesin bir duruş sergilemiştir.

İlk üç Halîfe döneminde Hz. Ali, asâleten herhangi bir görev almamıştır. Ancak vekâleten birkaç görevi yürütmüştür. Örneğin Hz. Ebubekir, *ridde* harekâtı esnasında, Medîne’ye bir saldırı olabilir düşüncesiyle, Zübeyr, Talha ve Abdullah b. Mesud ile birlikte Hz. Ali’yi de vekil olarak bırakmıştır.¹³⁹

Hz. Ebubekir’in hicrî on üç yılında (m. 634), vefat etmeden önce, Hz. Ömer’in (v. 23/645) Halîfe olacağına dair tavsiyesiyle, Hilâfette Hz. Ömer dönemi başlamıştır.¹⁴⁰ Hz. Ali, müminlerin ikinci Halîfesi Hz. Ömer’e biat etmeyi, ilk Halîfe devrindeki gibi yapmayı, geciktirmeksizin yerine getirmiş ve Hilâfete dair herhangi bir itirazı da vaki olmamıştır.¹⁴¹ Hz. Ali, bu dönemde, devlet idaresindekilere ve halka, gerek fikrî gerekse idarî yönden yardımlarını hiçbir şekilde esirgememiştir. Hz. Ömer zamanında da, Halîfenin en yakın istişare ehlinde olmakla birlikte, fikhî yönden de iftâ makamının önde gelen şahsı olmuştur.¹⁴² Hatta bu konuda, “*Ali, Ömer b. El-Hattâb zamanında insanlar arasında kadılık yapar, hüküm verirdi.*” denilmiştir.¹⁴³

Hz. Ali'nin sahip olduğu ferâset ve ilmî derinliğe işaret eden bir diğer rivâyette dönemin Halîfesi Hz. Ömer, “*Eğer Ali olmasaydı, Ömer mahvolmuştu.*” demiştir.¹⁴⁴ Zira vâki ve çözümü zor bulunan hemen her olayda Hz. Ömer, müşâvere heyetinden olan Hz. Ali’ye danışır, öyle karar verirdi. Sonuca bağlanan bu kararlar

¹³⁸ el-Ğursî, **a.g.e.**, s. 139.

¹³⁹ Rıza, **a.g.e.**, s. 490.

¹⁴⁰ es-Suyûtî, Celâlü’-din (v. 911), **Târîhu’l-Hulefâ**, Thk: Ahmed b. Ali, Mektebetü Nezzâr Mustafâ el-Bâz, Birinci Baskı, 2004, s. 105-106; el-Hatîb, Ali Ahmed, **Umer İbnu’l-Hattâb Hayâtuhû-İlmuhû-Edebuhû**, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut 1986, s. 53.

¹⁴¹ Turgay, **a.g.e.**, s. 34.

¹⁴² Fığlalı, **İmam Ali**, s. 56.

¹⁴³ Rıza, **a.g.e.**, s. 490.

¹⁴⁴ Nedvî, **a.g.e.**, s. 52.

da ittifakla, en doğru ve en sağlam kararlar olurdu. Aynı hususta İbn Abbas'tan (v. 68/687) mervî bir rivâyette Hz. Ömer şöyle demiştir: “...*En iyi hüküm verenimiz Ali idi.*”¹⁴⁵ Halife tarafından kendisine yapılan tüm bu iltifatları karşılıksız bırakmayan Hz. Ali, o dönemde mescitlere kandil koyarak aydınlatma hizmeti veren Hz. Ömer hakkında, “*Bizim mescitlerimizi aydınlattığı gibi Allâh da, Ömer'in kabrini aydınlatsın.*” diyerek dua etmiştir.¹⁴⁶ Asr-ı saadetin zirve şahıslarından olan bu iki sahâbînin, birbirleri hakkındaki bir nebze bahsettiğimiz iltifatları ve Hz. Ömer'in Hz. Ali'nin kızı Ummu Gulsum ile evlenmesiyle¹⁴⁷ aralarındaki hısımlığın tesisi göstermektedir ki, Hz. Ali, Hilâfet-i Ömer devrinde de gayet ılımlı, uyumlu ve faydalı bir tutuma sahiptir. Hz. Ali bu dönemde de herhangi askerî ve idarî bir görevi kabul etmemiştir. Buna mukabil, Medîne'de kalarak dinî ilimlerle, Kur'ân, sünnet ve özellikle de şer'î muamelâta dair ilimlerle iştigâl etmeyi tercih etmiştir.¹⁴⁸ Hz. Ömer (v. 23/645) döneminin fütûhâtı yanında belki de en dikkat çekici olayı, sonraki çağlarda İslâm dünyası için önemli bir uygulama olan “*Hicrî Takvimin*” tespit edilip yasalaştırılmasıdır. Bu takvim sisteminin tespiti hususunda temelde öneri Hz. Ali tarafından ortaya atılmıştır. Bu teklife göre Hz. Ali “*sene düzenlemesinde 'Hicret'in baz alınması*” önerisini sunmuştu. Sonuçta bu önerinin ışığında Hicrî Takvim, kabul edilerek karara bağlanmıştır.¹⁴⁹

Hz. Ömer hicrî 23 (m. 645) tarihinde Muğîre b. Şu'be'nin (v. 50/670) azatlı kölesi Ebu Lü'lü tarafından bir sabah namazında suikasta uğrayarak yaralanmıştır.¹⁵⁰ Vefat etmeden bir süre önce Hz. Ömer ashabın “*aşere-i mübeşşere*” denilen grubun kalan altı kişisini, bir sonraki Halife tayini için “*Şûrâ Heyeti*” olarak belirlemiştir. İslâm tarihinde “*şûrâ olayı*” olarak bilinen bu olayda, heyette Ali b. Ebî Talip (v. 40/611), Osman b. Affân (v. 35/655), Talha b. Ubeydullah (v. 36/656), Zübeyr b. el-Avvâm (v. 36/656), Sa'd b. Ebî Vakkâs (v. 55/675) ve Abdurrahmân b. Avf (v.

¹⁴⁵ el-Adevî, Ebû Abdillâh Mustafâ, **es-Sahîhu'l-Musned Min Fedâilî's-Sahâbe**, Dâru İbn Receb, 2005, s. 134.

¹⁴⁶ es-Suyûtî, **Târîhu'l-Hulefâ**, s. 110.

¹⁴⁷ el-Kandehlevî, **a.g.e**, c. II, s. 276-277; Turgay, **a.g.e.**, s. 34.

¹⁴⁸ Fığlalı, **İmam Ali**, s. 56.

¹⁴⁹ Rıza, **a.g.e**, s. 491; el-Hatîb, **a.g.e**, s. 72-73; Fığlalı, **İmam Ali**, s. 56-57.

¹⁵⁰ İbn Kuteybe, **el-İmâme ve's-Siyâse**, s. 35.

32/652) bulunmaktaydı.¹⁵¹ Bu heyet tarafından üçüncü Halîfe olarak Osman b. Affân seçilmiş ve Hz. Ali ile birlikte diğer ashab da Hz. Osman'a hemen biat etmişlerdir.¹⁵²

Hz. Osman'ın Hilâfeti esnasında da ona destek olan Hz. Ali, Halîfeliğin son altı yılında tebârüz eden Emevî-Hâşimî rekabetinin tesiriyle ortamın gerginleşmesinden dolayı bu desteğini azaltmıştır. Ancak yine de Halîfeye yönelik nasihat, tevcîh ve ikazda bulunmaktan da geri durmamıştır.¹⁵³ Örneğin sahâbe arasında karışıklığa sebep olan, akrabalarının da tesiriyle, lehlerine kararlar vermesi hakkında Hz. Ali'nin Halîfeye yönelik “*muhakkak ki sen, akrabalarına yumuşak davranmakla zayıflığa düştün*” demesi, bu vâkıayı tespit açısından önemlidir.¹⁵⁴ Bunun yanında önemli bir olay olan, Hz. Ebubekir devrinde cemedilen Kur'ân-ı Kerîm'in, bu dönemde çoğaltılıp diğer İslâm ülkelerine gönderilmesi hususunda da Halîfeyi desteklemiş olduğunu da söylemek gerekmektedir.¹⁵⁵ Hilâfetin ilerleyen yıllarında Hz. Osman'ın bazı yanlı tasarrufları neticesinde belirgin bir şekilde ortaya çıkan Emevî-Hâşimî gerginliği, sahâbe arasında ihtilaflar doğurmuş ve muhalif kanadın, sesini daha da yükseltmesine neden olmuştur.

Ashabın arasında böyle üzücü olayların kaynağı noktasında, Hz. Osman'ın tenkit edilen bazı uygulamaları yatmaktaydı.¹⁵⁶ Hz. Ali'nin bunlar ve önceki saydığımız hususlarda Halîfeyi tenkit etmesi, Halîfenin bu eylemleriyle Kur'ân ve sünnet çizgisinden uzaklaşması gibi telakki edilen ve haklı olarak yapılması gereken bir uyarı mahiyetindedir. Bu uyuşmazlık durumu o raddeye varmıştır ki, şûrâ heyetinde bulunan Abdurrahman b. Avf tarafından dahi, Hz. Ali'ye, “*sen kılıcını al, ben de alırım*” denilerek, ashabı anarşi ortamına götürecek silahlı eyleme girişmeyi

¹⁵¹ İbn Kuteybe, **el-İmâme ve's-Siyâse**, s. 35; İbn Hâcer, **a.g.e**, c. IV, s. 269.

¹⁵² Turgay, **a.g.e**, s. 35.

¹⁵³ Sarıçam, **a.g.t**, s. 23.

¹⁵⁴ Rıza, **a.g.e**, s. 497.

¹⁵⁵ Sarıçam, **a.g.t**, s. 23.

¹⁵⁶ Bu uygulamalardan bir kısmı şunlardır: Hz. Ömer'in (v. 23/645) oğlu Ubeydullah'a kısas uygulamaması (ki bu olayda Hz. Ali kısas cezası verilmesi taraftarıydı), sarhoş iken namaz kıldıran Kûfe valisi Velid b. Ukbe'yi (v. 37/657) görevden uzaklaştırması gerekirken uzun süre bir şey yapmaması, hac esnasında önceki Halîfelerin uygulamasına ters olarak namazlarda kasr yoluna gitmemesi, Emevîleri ve özellikle de Şam valisi Muaviye'yi (v. 60/680) sadece “*maddiyata, dünya malına ve refaha düşkünlükten dolayı tenkit etmesi*” sonucu (Bu tenkid için bkz.: *et-Taberî, Ebû Cafer Muahmed b. Cerîr (v. 310/922), Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk/Târîhu't-Taberî, Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, Amman, t.y., s. 737-738*) Ebuzer el-Ğıfârî'yi (v. 32/652) Rebeze'ye sürgün etmesidir. Hatta bu bahsi geçen son olayda Hz. Ali, Ebuzer el-Ğıfârî'yi Medîne'den bizzat kendi uğurlamış ve karara olan muhalefeti kati bir surette göstermiştir. Bkz.: Fırlalı, **Ali**, DİA, c. II, s. 372 ve **İmam Ali**, s. 58.

ima eder hale gelinmiştir.¹⁵⁷ Fakat önceki yıllardaki Hilâfet işlerinde olduğu gibi, böylesine karışık ve istismara açık bir zamanda da Hz. Ali soğukkanlılığını muhafaza etmiş ve Halîfeye karşı herhangi bir karşıt eyleme girişmemiştir.¹⁵⁸ Ancak Hz. Ali başta olmak üzere, Talha b. Ubeydullah (v. 36/656) ve Zubeyr b. el-Avvâm'ın (v. 36/656) açıkça ve kimi zaman sert tenkitlerinden de destek alarak Halîfeye karşı isyana girişenler olmuştur. İsyancılar eylemlerinin sonunda Halîfeyi evinde muhasara altına almışlar ve Hz. Osman'ı cemaate imamlik yapmaktan ve sokağa çıkmaktan alıkoymuşlardır. Hatta vicdanlarının muvazenesi o kadar bozulmuştu ki, Halîfenin suyu bitmesine rağmen su yardımını bile engellemişlerdir.¹⁵⁹ Halîfeye su vermek isteyen Ummu Habîbe'nin (v. 44/664) bu yardım faaliyetini engellemişler ve onu tartaklamışlardır.¹⁶⁰ Su ihtiyacı olan Halîfeye su verilmesine engel olan isyancılara bir ara Hz. Ali şöyle bir serzenişte bulunmuştur:¹⁶¹ *“Sizin bu yaptığınız ne mümin ne de kafir işidir! Bu adamın su ve gıda ihtiyacını kesmeyin. Rumlar ve Farîsiler bile (birilerini) esir aldıklarında, (esirleri) yedirir ve içirirler!”*

Bu olayların akabinde hicrî 35 (m. 655) senesinde, içlerinde Muhammed b. Ebîbekir'in de olduğu bir grup isyancı Hz. Osman'ın evine girip Halîfeyi yakalamışlardır. Bu esnada Hz. Ebubekir'in oğlu Muhammed Halîfenin sakalına yapışıp onu tahkir eden davranışlar sergilerken Hz. Osman *“baban seni bu halde görse hoşnut olmazdı ey kardeşimin oğlu!”* diyebilmiştir. Her ne kadar Muhammed b. Ebîbekir bu sözden sonra evi terk etse de, diğer isyancılar Halîfeyi ve hanımı Nâile (r)'yü tartaklamaktan geri durmayarak, Hz. Osman'ı korumak isteyen hanımının parmaklarını kesmişler ve Halîfeyi de şehit etmişlerdir.¹⁶² Bu elîm olayın sonunda Emevîler şehri hızla terk ederken, şehir, isyancıların hâkimiyetine geçmiştir.¹⁶³ Üçüncü Halîfe Hz. Osman'ın şehid edilmesiyle Müslümanlar arasındaki huzursuzluk daha da artmış ve “Halîfe kim olacak?” sorusu yeniden ortaya atılmıştır.

¹⁵⁷ Apak, Adem, **Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği** adlı tebliği, Hayatı Kişiliği Ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu, Yay. Haz. M. Selim Arık, Bursa Müftülüğü, Bursa 2004, s. 32-33.

¹⁵⁸ Rıza, **a.g.e.**, s. 491.

¹⁵⁹ İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasen el-Cezerî (v. 630/1233), **el-Kâmil Fi't-Târîh**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1987, c. III, s. 63.

¹⁶⁰ İbnu'l-Esîr, **el-Kâmil**, c. III, s. 63; Algül, Hüseyin, **İslâm Tarihi**, Gonca Yayınevi, İstanbul 1997, c. II, s. 438.

¹⁶¹ İbnu'l-Esîr, **el-Kâmil**, c. III, s. 63.

¹⁶² İbnu'l-Esîr, **el-Kâmil**, c. III, s. 65-69.

¹⁶³ Fığlalı, **İmam Ali**, s. 59.

4. Hz. Ali'nin Hilâfet Dönemi

4.1. Hilâfete Geçişi

Asiler duruma hâkimdir. Hilâfeti kime teklif ettilerse geri çevrilmektedir. Bu durumda asiler, “Hz. Ali, Talha ve Zübeyr’i, iki günlük süre içerisinde Halîfe seçilmezse öldürme tehdidinde” bulunmaktadır. Bu olayların neticesinde, Medînelilerin oy çokluğuyla yeni Halîfe olarak, Hz. Ali seçilmiştir.¹⁶⁴ Bu seçimin sonucu Hz. Ali’ye bildirildiğinde Hz. Ali, bu işin böyle olamayacağını, herkesin Mescidde toplanıp biât etmeleri şartıyla ancak bu görevi üstleneceğini bildirmesi üzerine, Mescidde toplanılıp *(Ka’b b. Malik, Hassan b. Sabit, Süheyb b. Sinan gibi birkaç sahâbî hariç)* herkesin biât etmesiyle –*Talha ve Zübeyr’in de kerhen biât ettiği söylenmektedir*–¹⁶⁵ Hz. Ali yeni Halîfe olmuştur.¹⁶⁶

4.2. Hilâfeti Döneminde Yaşanan Önemli Olaylar ve Şehadeti

Halîfeliği süresince Hz. Ali’yi çok büyük sıkıntılar beklemekteydi. Zira kendinden önceki devlet başkanı katledilmiş, huzur ve güven ortamı bozulmuştur. Dolayısıyla en büyük sıkıntı Hz. Osman’ın katillerinin bulunup cezalandırılmasıyla birlikte, sarsılan toplumun huzur ve güvenliğini tesis etmek de ayrı sorun teşkil etmektedir. Hz. Ali’den katillerin cezalandırılmasını isteyen Talha ve Zübeyr gibi sahâbîler başta olmak üzere birçok kişi, Halîfeye bu konuda harekete geçmesi yönünde telkinlerde bulunmaktaydılar. Hz. Ali’nin onlara verdiği şu cevap, bulunulan ortamın şartlarını, olayları ve Hz. Ali’nin idarecilikte sahip olduğu ufku göstermesi açısından önemli ipuçları içermektedir: *“Ey kardeşlerim! Olanları bilmiyor değilim. Fakat ne yapayım ki bahsettiğiniz topluluk bize hâkimdir; biz onlara değil! İşte onlar! Onlarla birlikte sizin köleleriniz de isyan etti!.. Bu durum karşısında istemiş olduğunuz şeyin hayata geçirilebileceğine imkân görüyor musunuz?”*¹⁶⁷ Hz. Ali, ortalık ifsada uğramışken, kişilerin ne niyetle birbirlerine

¹⁶⁴ et-Taberî, **Târih**, s. 794-795.

¹⁶⁵ İbnu’l-Esîr, **el-Kâmil**, c. III, s. 83.

¹⁶⁶ İbnu’l-Esîr, **el-Kâmil**, c. III, s. 81; Algül, **a.g.e.**, c. II, s. 469-470.

¹⁶⁷ İbnu’l-Esîr, **el-Kâmil**, c. III, s. 85.

yaklaştıklarını bilme imkânı ortadan kalkmışken, şüphe ve tereddüt içerisinde, katiyetten uzak bir karar vermektense; ortalığın sakinleşip, yürek ve zihinlerin dinginleştiği bir halde ancak gerekli işlemlerin yapılabilmesine inanmaktaydı.

4.2.1. Cemel Savaşı

Tüm bunlar olurken rivâyete göre Hz. Osman'ın evinin muhasara altına alındığı dönemde Hz. Aişe (v. 58/678), hac için Mekke'ye gitmiştir. Dönüşte, Medîne'ye yakın bir yerde Halîfenin şehid edildiğini öğrenip üzgün ve şaşkın olarak tekrar Mekke'ye hareket etmiştir. Başka bir bilgiye göre ise “Hz. Osman'a kendi icraatlarından bizzat şikâyetçi olmak için Medîne'ye yönelmiş fakat yolda Halîfenin ölüm haberini ve Hz. Ali'ye biât edildiğini duyunca tekrar Mekke'ye dönmüştür.”¹⁶⁸

Hz. Aişe'nin Mekke'ye döndüğünde, halkın önde gelenlerine, Hz. Osman'ın katillerinin bulunmasını talep etmeleri yönünde telkini neticesinde bir ordu teşekkül etmiştir. Bu ordunun Basra'ya doğru hareket ettiğini duyan Hz. Ali de harekete geçerek onlarla Basra'ya yakın bir yer olan Hureybe'de karşı karşıya gelmiştir. Her iki ordu liderlerinin aralarında yaptıkları müzakereler neticesinde sulha dair eğilim ortaya çıkmıştır. Fakat bu durum işlerine gelmeyen (*Abdullah İbn Sebe ve arkadaşları gibi*) münafik kişilerin¹⁶⁹ kışkırtması ve her iki ordu mensuplarının “*nasıl olsa antlaşma oldu; artık savaş olmaz*” dedikleri bir gaflet anında, bu münafıklarca baskına uğratılması sebebiyle savaş kaçınılmaz bir hal almıştır. Çünkü Hz. Ali ve Hz. Aişe taraftarlarının her ikisi de bu saldırıyı yapanların karşı taraf olduğunu iddia etmektedir. Neticede hicrî 656 senesinde vuku bulan bu savaş Hz. Ali kazanmış; savaşta Zübeyr ve Talha da dâhil olmak üzere pek çok Müslüman ölmüştür. Hz. Aişe'nin harp esnasında “*deve*” üzerinde olmasından dolayı, bu savaşın adı tarihe “*cemel vakası*” olarak geçmiştir.

¹⁶⁸ Fiğlalı, **İmam Ali**, s. 63-64; Algül, **a.g.e.**, c. II, s. 483.

¹⁶⁹ Aynı kişi etrafındaki grup Siffin Savaşı'nda da fitneye sebep olmuşlardır: Keskiöglü, Osman, **Fakîh Sahâbîler ve Mezheb İmamları**, DİB Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1972, s. 16.

4.2.2. Kûfe'nin Başkent Oluşu

Müslümanların böyle bir duruma düşmesi vesilesiyle yapılan bu savaştan hiç hoşlanmayan, ama mecbur kalan Hz. Ali, buna rağmen savaşta karşı ordunun geri kalan mallarını ganimet saymamış ve sağ kalanları da esir etmemiştir.¹⁷⁰ Zira her ne kadar savaş da yapılsa bu kimseler Müslüman topluluğudur. Bu esnada Hz. Ali'nin ordu komutanlarından biri olan Eşter de Kûfe'yi ele geçirmiştir.¹⁷¹ Hz. Ali Basra'ya hareket etmeden önce ve Basra'yı ele geçirdikten sonra, Kûfelilere gönderdiği iki mektubunda kısaca şunları demektedir: *"...(Ey Kûfeliler!) biliniz ki dâr-ı hicret diyarı (Medîne) ahalisini söküp çıkarmıştır ve ahalisi de Medîne'yi söküp atmıştır. Medîne'de galeyân oldu ve bizzat Halîfenin kendisine karşı fitne çıkartıldı. (Bu fitneyle mücadele etmek için Medîne'den sefere çıkmış olan) Halîfenize uymakta ve Allâh'ın izniyle düşmanınızla mücadele etmekte acele edin.*¹⁷² *Allâh, tüm Kûfeliler olarak size, nebinizin ehl-i beytine (desteğinizden ve emre uymadan) dolayı, (Allâh'a) itaat edenlere ve sağladığı nimetlere karşı şükredenlere verdiği mükâfattan daha güzelini versin. (Zira) siz (fitneye karşı mücadele etmeye olan davetimi) işittiniz ve (bana) uydunuz; çağrıldınız ve siz de bu çağrıya olumlu cevap verdiniz."*¹⁷³ Hz. Ali, Müslümanlar arasındaki bu üzücü olaylar ve ilk savaştan sonra devletin idare merkezini Medîne'den Kûfe'ye nakletmiş¹⁷⁴ ve artık İslâm devletinin yeni başkenti Kûfe olmuştur.

4.2.3. Sıffin Savaşı ve Hâricîler

Kûfe'ye yerleşen Hz. Ali'nin ilk hedefi, bozulmuş olan iç huzuru temin edip, birliği yeniden tesis etmektir. Bunun için çalışmalara başlamış ve ilk olarak yeni valiler atamıştır. Fakat Şam valisi Muâviye, Halîfeye karşı olumsuz tavırlarında devam etmekteydi. Hz. Osman'ın kanlı gömleğini ve eşi Naile'nin kesilmiş parmaklarını Şam halkına göstererek, ortalığın hareketlenmesine sebep olmuştu. Bunun yanında Amr b. el-Âs komutasında Halîfeye karşı savaş hazırlıklarına da

¹⁷⁰ Fığlalı, **İmam Ali**, s. 65-66.

¹⁷¹ Fığlalı, **İmam Ali**, s. 66.

¹⁷² er-Radî, eş-Şerif, **Nehcu'l-Belâğa**, Şerh: Muhammed Abduh, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2003, s. 319-320.

¹⁷³ er-Radî, **a.g.e**, Şerh: Muhammed Abduh, s. 320.

¹⁷⁴ Algül, **a.g.e**, c. II, s. 488.

başlamıştı.¹⁷⁵ Bu haberi duyan Hz. Ali de ordusuyla Muâviye'ye karşı harekete geçmiştir.

Hicrî 36/37 (m. 656/657) senesinde iki ordu Sıffin'de karşı karşıya gelmiştir.¹⁷⁶ Zafer Hz. Ali'nin lehine doğru meyletmişken, Muâviye'nin ordusundaki Amr b. el-Âs askerlerin mızraklarına Kur'ân-ı Kerîm'i takmalarını ve iki grup arasında Kur'ân'ın hakem olmasını talep etmelerini istemiştir. Bu manzarayı gören Hz. Ali'nin ordusu tereddüde kapılmıştır. Her ne kadar Halîfe ve ordusunun komutanları bu davranışın bir hile olduğunu söyleseler de, askeri savaşa devam etmeye ikna edememişlerdir.¹⁷⁷ Artık savaş durmuştur. Her iki tarafın askerleri işlerin artık müzakereyle yürütülmesini istemişler ve Hz. Ali istemeyerek, Muâviye ise yenilgiden kurtulmanın verdiği rahatlık sonucu memnuniyetle bu teklifi kabul etmiştir. Her iki ordu Sıffin savaşı olarak tarihe geçen bu muharebede büyük kayba uğramıştır. Artık bu amansız kavganın sonlandırılması, İslâm Tarihi'ne "hakem olayı" şeklinde geçen, iki ordu liderinin seçeceği hakemlerin ortak kararına kalmıştır. Hz. Ali'nin hakemi Ebû Musâ el-Eş'arî, Muâviye'nin hakemi de Amr b. el-Âs olmuştur.¹⁷⁸ Müzakereler neticesinde işler çözüleceğine daha da karmaşık bir hal almıştır.¹⁷⁹ Zira mezkûr iki hakem, Ezruh'ta biraraya gelip antlaşmaya vardıkları karar, Hz. Ali'nin de Muâviye'nin de Hilâfetlerinin lağvedilmesi ve yeni bir Halîfe seçilmesi yönündeydi.¹⁸⁰ Bu kararı halka duyurma esnasında Amr b. el-Âs, ortak kararlarını öncelikle Ebû Musa'nın açıklaması için sözü ona vermiştir. Bu tekaddümün Amr b. el-Âs'ın bir tuzağı kanısında olan İbn Abbas (v. 68/687) her ne kadar Ebu Musa'nın konuşmasını istemese de¹⁸¹, Ebu Musa ilk sözü alarak kararını "*Hz. Ali ile Muâviye'yi Hilâfetten uzaklaştırdığını ve yeni Halîfenin de bir şurâ heyeti tarafından seçilmesi*" yönünde açıklamıştır. Daha sonra söz alan Amr b. el-Âs kararını açıklarken, Ebu Musa'nın kararının tersine açıklamalarda bulunarak "*Hz. Ali'yi Hilâfetten aldığı ve Muâviye'nin Halîfe olduğuna*" dair açıklamalarda

¹⁷⁵ İbn Hâcer, **a.g.e.**, c. IV, s. 269; Doğrul, Ömer Rıza, **Büyük İslâm Tarihi-Asr-ı Saadet**, Eser Matbaacılık, İstanbul 1975, c. V, s. 92-96.

¹⁷⁶ İbn Hâcer, **a.g.e.**, c. IV, s. 269.

¹⁷⁷ İbnu'l-Esîr, **el-Kâmil**, c. III, s. 192-193.

¹⁷⁸ İbnu'l-Esîr, **el-Kâmil**, c. III, s. 194.

¹⁷⁹ Sarıçam, **a.g.t.**, s. 24.

¹⁸⁰ İbnu'l-Esîr, **el-Kâmil**, c. III, s. 207.

¹⁸¹ İbnu'l-Esîr, **el-Kâmil**, c. III, s. 208.

bulunmuştur.¹⁸² Açıklamayla sorun halledileceğine daha da zorlaştırılmıştır. Bu Hilâfet kargaşası Hz. Ali şehid edilinceye kadar sürmüştür.

Sıffin savaşıdan sonra devlet idareciliğini kimin yapacağına dair kargaşanın “hakemlere” bırakılmasına rıza göstermeyenler de ortaya çıkmıştır. Hz. Ali bu ihtilaf sonrasında Kûfe’ye dönme hazırlığındadır. Bu esnada Zur’a b. el-Burc ve Hurkus b. Zuheyr “لا حكم الا لله = Lâ hukme illâ lillâh (*Hüküm ancak Allâhındır*)” diyerek Hz. Ali’ye karşı çıkmışlar ve tövbe edip “düşmana” karşı savaşmadığı müddetçe günahkâr olacağını öne sürmüşlerdir.¹⁸³ Böylelikle Hz. Ali ve Muâviye ile birlikte hakemlerden ve onların fikrî dairelerinden çıkış yaptıkları için¹⁸⁴ “Hâricîler” diye isimlendirilen bu grup, kendilerine Abdullah b. Vehb’i imam seçerek, biatın Allâh’a olabileceğini ve emr-i bi’l-ma’rûf nehy-i ani’l-münker yapılacağına dair sözleşmişlerdir.¹⁸⁵ Bu grup Harûrâ denilen yerde toplanmışlardır. Bu yere nisbetle “Hârûriyye” olarak da isimlendirilen bu oluşum,¹⁸⁶ İslâm Tarîhi’nde ilk fırka hareketi olmuştur.¹⁸⁷ Halk arasında yeni bir fesada sebep olan bu oluşuma karşı Hz. Ali harekete geçmiş ve onlarla görüşmesi için Abdullah b. Abbas’ı göndermiştir.¹⁸⁸ İbn Abbas’ın onlarla yaptığı müzakereler neticesinde Hâricîlerden bir kısmı Hz. Ali tarafına geçmiş, kalan kısmı ise Nehrevân denilen bölgeye yerleşmişlerdir.¹⁸⁹

4.3. Hz. Ali’nin Şehâdeti

Hz. Ali ordusuyla Nehrevân’a gelerek hicrî 38 (m. 658) senesinde bu fırka sahipleriyle savaşmış ve neticede Hâricîlerden sağ olarak kaçan çok az bir kısmı

¹⁸² et-Taberî, **Târih**, s. 866-867; İbnu’l-Esîr, **el-Kâmil**, c. III, s. 208.

¹⁸³ İbnu’l-Esîr, **el-Kâmil**, c. III, s. 212.

¹⁸⁴ en-Neccâr, Amir, **Fî Mezâhibi’l-İslâmiyyîn-El-Havâric/El-İbâdiyye/Eş-Şîa**, el-Hey’etu’l-Mısriyye 2005, s. 66.

¹⁸⁵ İbnu’l-Esîr, **el-Kâmil**, c. III, s. 213; Çağatay, Neşet; Çubukçu, İ. Agâh, **İslâm Mezhepleri Tarihi**, A. Ü. Basımevi, Ankara 1976, s. 15.

¹⁸⁶ el-Bağdâdî, el-İmam Ebu Mansur Abdulkaahir b. Tahir b. Muhammed (v. 429), **Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark Beyne’l-Firak)**, Çev. Ethem Ruhi Fıglalı, Kalem Yayınevi, İstanbul 1979, s. 68.

¹⁸⁷ Sarıkaya, Mehmet Saffet, **İslâm Düşüncesi Tarihinde Mezhepler**, Tuğra Matbaası, Isparta 2001, s. 93.

¹⁸⁸ İbnu’l-Esîr, **el-Kâmil**, c. III, s. 202-204.

¹⁸⁹ et-Taberî, **Târih**, s. 871; Fıglalı, **a.g.e.**, s. 77.

hariç hepsi ortadan kaldırılmıştır.¹⁹⁰ Fakat bu sağ kalanlar kendi aralarında bir durum değerlendirmesi yaparak “Hz. Ali’yi, Muâviye’yi ve Amr b. el-Âs’ı öldürmeden” kendi inançlarının yayılmayacağına kanaat getirirler. Abdurrahman b. Mülcem Hz. Ali’yi, Berke b. Abdullah Muâviye’yi, Amr b. et-Temimî de Amr b. el-Âs’ı öldürme konusunda anlaşır.¹⁹¹ Muâviye ve Amr b. el-Âs suikasttan kurtulurken, Hz. Ali, Kûfe mescidinde Abdurrahman b. Mülcem tarafından zehirli bir hançerle yapılan suikast neticesinde yaralanır. Ancak kısa bir süre sonra hicrî 40 (m. 661) senesinde şehid olur.¹⁹² Böylece dört Halife devri de sona ermiştir.

5. Hz. Ali’nin Şahsiyeti Ve İlmî Kişiliği

Hz. Ali, Peygamber efendimizin (s) hem amcaoğlu hem de damadıdır. Bu yakın ilişkiden dolayı, bir edep ve ahlâk timsali olmuştur. Hz. Ali ortaya yakın kısa boylu, koyu esmer tenli, iri siyah gözlü, sakalı sık ve geniş, yüzü güzeldi. Gülümserken dişleri görünürdü.¹⁹³

Hz. Ali daha genç yaşta, hicret denilen İslâm Tarihi’nin önemli anında ortaya çıkıp, Hz. Peygamber’in (s) yatağına yatıp, O’nun (s) gizlice Mekke’den Medîne’ye göç etmesine yardımcı olmuştur. Bu, Allâh’ın rızasını kazanma uğruna canından vazgeçmekle ifade edilebilir. Hz. Peygamber’in hicreti esnasında, Hz. Ali’ye emanetlerini yerine getirmesi için görev yüklemesi de, Hz. Ali’nin ne kadar güvenilir bir zât olduğunun delilidir. Hudeybiye müzakeresinde, müşriklerin antlaşmada yazan “Allâh Rasûlü” ifadesine itiraz edip, bunun silinmesini istediklerinde musalahanın kâtibi olan Hz. Ali bunu yapmaktan imtina etmiş ve “*bunu silmeye benim gücüm yetmez*” diyerek tabiri silmemiştir. Ancak Allâh Rasûlü’nün (s) “*ifadenin yerini bana göster*” emriyle Hz. Peygamber’e (s) tabirin geçtiği yeri göstermiş ve o ifadeyi Rasûlullah (s) kendisi silmiştir.¹⁹⁴ Bu olay, onun Hz. Peygamber’e (s) sadakatının, teslimiyetinin ve davasını nasıl benimsediğinin en bariz göstergesi haline gelmiştir.

¹⁹⁰ et-Taberî, **Târih**, s. 871-875.

¹⁹¹ et-Taberî, **Târih**, s. 894-895; İbnu’l-Esîr, **Usdu’l-Ğâbe**, c. III, s. 617.

¹⁹² İbnu’l-Esîr, **Usdu’l-Ğâbe**, c. III, s. 617.

¹⁹³ Fığlalı, **Ali**, DİA, c. II, s. 374.

¹⁹⁴ Buhari, Sulh, 6 (s. 214, H. No: 2699)

Hız. Ali cesurdur. Cesaretini gösteren en belirgin olay, çok genç olmasına rağmen Bedir savaşında müşriklerden Velid b. Muğîre ile mübarezeye kalkışıp onu yenmesidir.¹⁹⁵

Basiret sahibidir. Zira İbn Abbas'ın, Hız. Peygamber'in (s) öleceğini anlaması üzerine kendisinden, Rasûlullah'a (s) gidip, "*Hilâfetin kime verileceğini öğrenmesini; kendi sülalelerine intikali için izin mahiyetinde O'nunla (s) konuşmasını*" isterken, Hız. Ali buna karşı çıkmıştır. Bu muhalefetini de "*Vallâhi, eğer ki Allâh Rasûlü'ne (s) bu işi sorarsanız, O (s) da bizden bu işi engeller ve yasaklarsa, insanlar emirlik işini bir daha asla bize vermezler. Allâh'a yemin ederim ki o soruyu asla sormam.*" şeklinde belirtmiştir.¹⁹⁶ Bu cevabıyla o, ne kadar geniş bir ufka sahip olduğunu göstermektedir.

Ayrıca Hız. Ali cömertliğiyle de örnek olmuş bir sahâbîdir. Rivâyete göre "*وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا*" (Onlar, yoksula, yetime ve esire seve seve yemek yedirirler) âyet-i kerimesi¹⁹⁷, Hız. Ali ve ailesi hakkında nâzil olmuştur: "*Hız. Ali bir gece bir miktar arpa karşılığında hurmalık bir araziye sulamıştı. Sabah olunca ücreti olan arpayı aldı ve üçte birinden, öğütüp, 'hazîra' denen bir yemek yaptılar. Yemek pişince bir yoksul geldi ve yemek istedi. Onlar da pişen yemeği ona verdiler. Sonra arpadan kalan miktarın üçte ikisinden yemek yaptılar. Yemek pişince bir yetim geldi ve bir şeyler istedi. Onlar da o yemeği ona vererek onu doyurdular. Daha sonra arpadan kalan üçte birlik kısmı öğütüp yemek yaptılar. Pişince bir müşrik esir geldi ve o da bir şeyler istedi. Ona da son yemeklerini verdiler. Böylece günlerini aç olarak geçirdiler. Ardından haklarında bu ayet indi.*"¹⁹⁸

O, temiz bir maziye ve erdemli yaşantıya sahip bir şahıstır. Çünkü ilk Müslüman ashab da dâhil olmak üzere hemen hemen tüm sahâbîler, hayatlarının belli bir döneminden sonra Müslüman olmuşlardır. Ancak Hız. Ali çocukluğundan beri Hız. Muhammed'in (s) kucağında yetişmiş, İslâmiyet'le tanışmış ve "İslâmiyet" onun

¹⁹⁵ el-Belâzurî, a.g.e, c. II, s. 348.

¹⁹⁶ Buhari, İsti'zân, 29, (s. 528, H. No:6266).

¹⁹⁷ 76/İnsan Suresi, 8.

¹⁹⁸ el-Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed (v. 468/1075), *Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân*, Dâru'l-Meymân, Riyad 2005, s. 705; Çetiner, Bedreddin, *Fâtîha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl-Kur'ân Âyetlerinin İniş Sebepleri*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2006, c. II, s. 927.

hayatını şekillendiren ve tanzim eden köklü bir yaşam tarzı olmuştur.¹⁹⁹ Hz. Ali kendinden önceki râşid Halîfelere kendi adına leke sürülmesi ve onlar hakkında rencide edici laflar söylenmesine de razı değildi. Bir sözlerinde şöyle söylemektedir: *“Kim ki beni Ebubekir ve Ömer’e üstün kabul ederse, ona iftira haddi uygularım.”*²⁰⁰

Başka bir konuşmasında, bir grup insanın Ebubekir ve Ömer’e hakaret ettikleri haber verilince, bundan mütevellid gözleri dolmuş ve bu konuda şunları serdetmiştir: *“İnsanlara ne oluyor ki de, Rasûlullah’ın (s) iki kardeşi, iki veziri, iki arkadaşı, Kureyş’in iki efendisi ve Müslümanların iki önderi hakkında (kötü sözler) söylüyorlar. Ben (o ikisine kötü söz söyleyenlerden) berîyim... Tohumu yarana ve insanları yaratana yemin olsun ki, o ikisini ancak fazilet sahibi mü’min kişi sever; o ikisine ise ancak dinden çıkmış asi kimse buğzeder. O ikisini sevmek dine yakınlık; o ikisine buğz etmek ise mürtedliktir.”*²⁰¹

Peygamber Efendimizin (s) özel kâtipliğini yapmasının yanında, vahy kâtiplerinden de olan Hz. Ali²⁰², Kur’ân’ı da bizzat Allâh Rasûlü’nden talim etmiştir. Kur’ân’a sıkıca bağlıydı. Bir konuşmasında Kur’ân hakkında şöyle demiştir.²⁰³ *“Kur’ân, hem emreden hem meneden; hem susan hem konuşandır. Allâh’ın mahlûkatı üzerindeki delilidir... İnsanlara, hidayet ahkâmını onunla tamamlamıştır. ...O sizden, dininden bir şey gizlemez...”*

Kendinden önceki râşid Halîfeler döneminde aktif rol almadığını belirtmiştik. Onun bu dönemlerde herhangi bir görev almaması kişisel beklentilerine bağlansa da²⁰⁴, idarecilik türü bir vazife almamasının en önemli yansıması kendini Kur’ân’a vermesi olarak tebellür etmiştir.²⁰⁵ Allâh Rasûlü’nün (s) sünnetine bağlılığı ise, onun dinî eğitimini Hz. Peygamber’in (s) eşliğinde alması sonucu mükemmel yetişmesiyle ortaya çıkmıştır. O, Hz. Peygamber’i (s) çok sevmekteydi. Hz. Peygamber (s) onu karşılıksız bırakmamış, sevgisinde ona ayrı bir yer tahsis etmişti. Tirmizî’de geçen

¹⁹⁹ er-Radî, eş-Şerif (v. 406), **Hz. Ali-Nehcu’l-Belâğa**, Çev. Adnan Demircan, Beyan Yayınları, İstanbul 2006, s. 18.

²⁰⁰ el-Ğursî, **a.g.e.**, s. 139.

²⁰¹ el-Ğursî, **a.g.e.**, s. 140-141.

²⁰² Sancaklı, Saffet, **Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber’in Hz. Ali İle Olan İlişkilerinin Önemi ve Analizi** adlı tebliği, Hz. Ali-Sempozyum Bildirileri (24-25 Ekim 2007), İzmir 2009, s. 170.

²⁰³ er-Radî, **a.g.e.**, s. 191-192.

²⁰⁴ İbnu’l-Esîr, **Usdu’l-Ğâbe**, c. III, s. 609.

²⁰⁵ er-Radî, **a.g.e.**, s. 19.

bir rivâyette Efendimiz (s) Hz. Ali için²⁰⁶ “Şüphesiz ki Ali bendendir ve ben de ondanım. O benden sonra müminlerin dostudur.” demiştir. Çünkü o küçüklüğünden beri hem vahyin nüzûlüne hem de sünnetin hayata yansımaya şahitlik etmiştir.²⁰⁷

Bir keresinde Hz. Ali'nin de içinde olduğu bir orduyu sefere gönderirken Hz. Peygamber'in (s) mübarek ağızlarından şu dualar dökülmüştür:

“*Yâ Rabbi! Ali'yi (tekrar) görünceye kadar benim canımı alma.*”²⁰⁸

Hz. Peygamber'in (s) sevgisine mazhar olduğunun göstergesi bir diğer rivâyette Allâh Rasûlü (s), hâne-i saadetlerinin kapılarının kapatılmasını emrederken, o kapıları Hz. Ali için açık tutturmuştur.²⁰⁹ Yani hiç kimse izinsiz giremezken, Hz. Ali özel bir hakka sahipti. Hz. Ali ölümünden önce yaptığı bir vasiyetinde sünnete ittiba ve Allâh'a ortak koşulmaması konusunda şöyle demiştir:²¹⁰

“*...Vasiyetime gelince, Allâh'a hiçbir şeyi ortak koşmayın. Muhammed'in (s) sünnetini kaybetmeyin. Bu iki sütunu ayakta tutun; bu iki kandili yakın...*” O bir defasında da şöyle demiştir: “*Biliniz ki ben ne peygamberim ne de bana vahy gelmekte. Ama ben gücüm yettiği nisbetle Allâh'ın Kitabı ve Rasûlü'nün sünnetiyle amel ederim.*”²¹¹

Hz. Ali'nin Kur'ân ve sünnete bağlılığı, ilmî kişiliğinin mihenk taşları olmuştur. O bu konularda kendisini yetiştirerek ashab topluluğu arasında tebâruz etmiş ve ismi sonraki çağlarda hep zikredilir hale gelmiştir.

Ashabın içinde ilmî derinliği sebebiyle parmakla gösterilir kişi olan Hz. Ali hakkında, İbn Ebî Selman'ın, “*Ashâb-ı Muhammed'de Ali'den daha fazla bilgisi olan var mıydı?*” şeklindeki sorusuna, Atâ, “*Hayır yoktu*” diye cevap vermiştir.²¹²

Özellikle tefsîr ve fıkıh alanında akla gelen ilk kişi Hz. Ali olmuştur. Hz. Ali denilince akla ilim gelmesinin göstergelerinden biri de “*Bana Allâh'ın Kitabı'ndan sorun! Allâh'a andolsun ki ister gece indirilmiş olsun ister gündüz indirilmiş olsun*

²⁰⁶ Tirmizî, Menâkib, 30, (s. 2034, H. No: 3712).

²⁰⁷ Sancaklı, **a.g.t.**, s. 164.

²⁰⁸ İbnu'l-Esîr, **Usdu'l-Ğâbe**, c. III, s. 603; el-Mübârekfûrî, **a.g.e.**, c. X, s. 240.

²⁰⁹ Tirmizî, Menâkib, 20, (s. 2036, H. No: 3732).

²¹⁰ er-Radî, **a.g.e.**, s. 150.

²¹¹ Erul, Bünyamin, **Sahâbenin Sünnet Anlayışı**, TDV Yayınları, Ankara 2005, s. 60.

²¹² İbnu'l-Esîr, **Usdu'l-Ğâbe**, c. III, s. 597.

*bilmediğim bir âyet yoktur.*²¹³ demiş olmasıdır. Tefsîr ilmindeki önemine dair konulara ileride örneklerle değineceğimiz için burada fazla ayrıntıya girmeyeceğiz.

Tüm bunları uhdesinde toplayan Hz. Ali, derinlemesine bir anlayış gerektiren fıkıh alanında da sahâbe arasında söz sahibiydi. Hz. Ömer onun için “*en iyi hüküm verenimizdi.*”²¹⁴ demiştir.

Hz. Peygamber’in (s), sahâbîlerini belli alanlarda seçip yetiştirdiğini ve Hz. Ali’yi de, fıkıhın en önemli kısmını teşkil eden uygulayıcıları olması adına kadılığa diğer sahâbîlere tekaddüm ettirdiği aktarılmaktadır.²¹⁵

Yine kendi ifadeleriyle ilmî kişiliğini yansıtan bir sözünde: “*Gözüme giren uyku ve başımdaki herhangi bir iş beni, o gün Rasûlullah zamanında Cebrâil’in helal, sünnet ya da farz kıldığı, emir veya yasakladığı şeyleri indirdiğini ve âyetin kim hakkında indiğini bilmekten alıkoymamıştır.*”²¹⁶ demiştir.

Hz. Ali kendisine gelip “*Ey müminlerin emîri! Ben ticaret yapmak istiyorum. Allâh’a benim için dua et.*” diyen bir adama şöyle demiştir:

*“Yazıklar olsun! Öncelik fıkıhtır. Ticaretle uğraşmak sonra gelir. Eğer bir kimse (bir malı) helal mi yoksa içinde haram olan faize götüren bir şüphenin olup olmadığını sormadan (araştırmadan, bilmeden) satar ya da satın alırsa muhakkak kurtuluşu olmayan bir hataya düşer.”*²¹⁷

Hz. Ali, asr-ı saadette okuma ve yazmayı bilen nadir sahâbîlerdendi. O hem hesap ilminde ileri bir seviyede hem de şair sahâbîler arasındadır.²¹⁸

Şairliğine bir örnek vermek gerekirse:

“من كان مفتخرا بالمال والنشب”²¹⁹ (Her kim ki malla mülkle gururlanıyorsa

فانما فخرنا بالعلم والأدب İlim ve edeptir bizim gururumuz (haberi olsun)!

²¹³ İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. IV, s. 504; Sarıçam, İbrahim, **a.g.t**, s. 25.

²¹⁴ el-Adevî, **a.g.es.** 134.

²¹⁵ Yaman, Ahmet, **Bir Müctehid Fakih Olarak Hz. Ali** adlı tebliği, Hayatı Kişiliği Ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu, s. 156.

²¹⁶ İmam Zeyd, İbn Ali el-Huseyn (v. 122), **Musnedu’l-İmam Zeyd**, Cemedan: Abdülazîz b. İshak el-Bağdâdî, Dârul-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, t.y., s. 343.

²¹⁷ İmam Zeyd, **a.g.e.**, s. 227-228.

²¹⁸ Sancaklı, **a.g.t**, s. 166.

²¹⁹ el-Keyderî, **a.g.e.**, s. 150.

لا خير في رجل حر بلا أدب *Hayır yoktur hür bir adamda edep yoksa,*

” نعم ولو كان منسوبا الى العرب ” *Evet yoktur! İsterse Araba mensûb biri olsun!..)*

Hz. Ali hadis ilminde de sonraki nesillere aktarımlarda bulunmuştur. Kendisinin Hz. Peygamber’den (s) duyduğu ve bizzat yazdığı bir sahifesi²²⁰ de vardır. Hz. Ali’nin bu sahifesi, sahâbe tarafından “*hadislerin yazılmış olduğuna*” en büyük delillerden bir olarak kabul edilir.²²¹ Hz. Ali, Allâh Rasûlü’nden (s) 500²²² veya 586²²³ rivâyette bulunmuştur.

Çalışmamızın bu bölümünde son olarak Hz. Ali’den birkaç vecize sunmak istiyoruz. Bu konuda kendisinden rivâyet edilen bir hayli söz vardır. Bunların sahihini uydurma olanından ayırmak çok zordur. Tarih boyunca onu sevmekte aşırılığa gidenler olduğu gibi, aleyhine uydurmalarda bulunanlar da olmuştur. Elbette tüm rivâyetleri bu çalışmamızda zikretmek imkân dâhilinde değildir. Ancak biz elimizden geldiği kadar ulaşabildiğimiz sözlerinden bir demet sunmak istiyoruz:

“Dünya, ancak örümceğin ördüğü bir ev gibidir ve ebedî kalışın olmadığı bir yokluktur. Ey azık isteyen kişi! Sana dünyadan sahip olduğun şeyler yeter! Şu az olan ömrüme yemin ederim ki, dünyadaki herkes ölecektir; krallar da, (*refah içinde*) yaşayanlar da ölecektir. Hayy ve Lâ Yemût Allâh’tan başka hiç kimse kalmayacaktır.”²²⁴

“İnsanlar babalarının şekillerine benzemekten ziyade, zamanlarının ahlâkına benzerler.”²²⁵ “Bilmiş olun ki, siz arkasında ecelin olduğu, ümit günlerindesiniz. Kim ümit günlerinde, eceli gelmeden çalışırsa, ameli ona fayda verir, eceli ise ona zarar

²²⁰ Bu sahife 1986 senesinde Dr. Rifat Fevzî Abdülmüttalib tarafından **Sahîfetu Ali b. Ebî Tâlib An Rasûlillâh-Dirâsetuhû-Tevsîkühû-Fıkhyyetuhû** adıyla Dâru’s-Selâm Matbaası aracılığıyla yayımlanmıştır. Esere müellif, sahifenin orijinal olup olmadığını, sağlamlığının tespiti hakkında bilgi vermekle başlamaktadır. Daha sonra hadislerin Hz. Peygamber döneminde yazılmasıyla ilgili bilgiler verilerek, başka sahâbîlerin de sahifelerinin olduğuna dair örnekler verilmektedir. Bu bilgileri verdikten sonra müellif, sahifeyle ilgili muhteva hakkında bilgilere geçmektedir. Sahifenin içeriğinde Medîne’nin harem bölgesi oluşu, Müslümanların zimmeleri, Müslümanların kanlarındaki denklik meselesi, Zimmî olan bir kâfirin öldürülemeyeceği konusu, Esirlerin salıverilmesi, büyük günahlar ile bazı hadisler bulunmaktadır.

²²¹ Canan, **a.g.e.**, c. I, s. 31.

²²² Erul, **a.g.e.**, s. 365.

²²³ Sancaklı, **a.g.t.**, s. 167; Keskiöğlü, **a.g.e.**, s. 14.

²²⁴ el-Keyderî, **a.g.e.**, s. 154.

²²⁵ Vatvat, Reşidüddin, **Hazret-i Ali’nin Yüz Sözü-Gül-i Sad-Berg**, Haz. Adem Ceyhan, Buhara Yayınları, İstanbul 2008, s. 102.

vermez.”²²⁶ (Yani akabinde ölüm vaktinizin olduğu bu rahat günlerinizde, güzel ameller işleyin).

“Her şey akla muhtaç; akılsa edebe muhtaçtır. Akıl ve edep hariç, her ölçünün bir sonu vardır.”²²⁷ “Hiç kimse kalbinde bir şey gizlemez ki, dilinin sürçmesi ve yüzünün ifadesiyle onu açığa çıkarmasın.”²²⁸ “Fakr (eksiklik hissetmek), imanın süsüdür. Kalp dilin hazinedârıdır (gizlediği şeylerin bekçisidir). Dil ise kalbin tercümanıdır.”²²⁹

6. Hz. Ali Hakkındaki Rivâyet Edilen Hadîs-i Şerîfler

Allâh Rasûlü'nün (s) “Ben sendenim ve sen de bendensin” dediği; Hz. Ömer'in “Rasûlullah, Ali'den razı olarak vefat etmiştir” diyerek kıymetini ortaya koyduğu Hz. Ali hakkında²³⁰, Allâh Rasûlü'nden (s) mervî pek çok söz bulunmaktadır. Bu kısımda, Hz. Peygamber'in (s), sürekli yakınında bulunup, kızını almakla şerflenen, hayatı boyunca hiç puta tapmayan, İslâm'ın dördüncü Halîfesi, fakîh, âlim ve şehâdet mertebesine ulaşmış bulunan Hz. Ali hakkında, Allâh Rasûlü'nün söylediği bazı hadis-i şerifleri zikretmek istiyoruz:

1. "لَأَعْطِينَ الرَّأْيَةَ غَدًا رَجُلًا يَفْتَحُ اللَّهُ عَلَى يَدَيْهِ" قال: فبات الناسُ يدوكون ليلتهم أئيم يعطاها، فلما أصبح الناسُ غدواً على رسول الله كلهم يرجون أن يعطاها، فقال: "أين عليُّ ابنُ أبي طالبٍ؟" فقالوا: يشتكي عيْنَه يا رسول الله، قال: "فأرسلوا إليه فأتوني به" فلما جاء بصق في عيْنَه فدعا له، فبرأ حتى كان لم يكن ... (به وجع، فأعطاه الرأْيَةَ ... *‘Şu sancağı, yarın öyle birine vereceğim ki, Allâh onun eliyle fethi nasip edecek.’ Ravi (Sehl b. Sa’d) dedi ki: ‘O gece, insanlar ‘sancağın kime verileceğini düşünerek geçirdiler.’ Sabaha ulaştıklarında da, ‘herkes sancağın kendine verileceğini umut ederek’ erkenden Allâh Rasûlü’ne koştu. Bu esnada Rasûlullah: ‘Ali b. Ebî Tâlib nerededir?’ diye sordu. Orada bulunanlar ‘O,*

²²⁶ er-Radî, a.g.e, s. 53.

²²⁷ el-Âmidî, Abdülvahid b. Muhammed (v. 510), **Ğururu’l-Hikem ve Dururu’l-Kilem**, Matbaatu’l-İrfân, 1931, s. 173.

²²⁸ Vatvat, a.g.e, s. 135.

²²⁹ el-Âmidî, a.g.e s. 6.

²³⁰ Bu iki söz için bkz.: Buhari, Fedâilu Ashâbi’n-Nebi, 9 (s. 302); Tirmizi, Menâkıb, 19 (s. 2034, H. No: 3712).

gözlerinden rahatsız, Yâ Rasûlellah!’ dediler. Bunun üzerine Allâh Rasûlü ‘Gidin, getirin onu bana!’ dedi. Ali gelince de, Rasûlullah, onun gözlerine hafifçe tükürüp, dua etti. Hz. Ali, bu olayın ardından öyle bir iyileşti ki, sanki hiç acı çekmemiş gibi oldu ve Allâh Rasûlü sancağı, Hz. Ali’ye verdi.”²³¹ Birçok sahâbîden gelen bu rivâyette Allâh Rasûlü (s), Hayber savaşı’nda sancağı Hz. Ali’ye vermiştir. Bu hadisinde Hz. Peygamber (s), Hz. Ali eliyle zaferi de müjdelemiştir.

2. (قال النَّبِيُّ لِعَلِيٍّ: أَمَا تَرْضَى أَنْ تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى؟)

Ali’ye: Musa’ya göre Harun’un (konumu neyse benimle aynı şekilde) olmak senin de hoşuna gitmez mi? demiştir.”²³² Hz. Ali, Allâh Rasûlü’nün (s) yapmış olduğu savaşıardan sadece Tebük Seferi’ne katılmamıştır. Çünkü Efendimiz (s) onu, Medîne’de vekili olarak bırakmıştır. Bu şekilde ordudan geri kalması hoşuna gitmeyen Hz. Ali, savaşa iştirak etmek istediğini belirttiğinde Efendimiz (s) ona böyle bir cevap vermiştir.

3. (مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلِيٌّ مَوْلَاهُ) “Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır.”²³³

4. قال رسول الله: " رَحِمَ اللهُ أَبَا بَكْرٍ، زَوْجِي إِبْنَتَهُ، وَحَمَلَنِي إِلَى دَارِ الْهِجْرَةِ، وَأَعْتَقَ بِلَالًا مِنْ

ماله. رَحِمَ اللهُ عُمَرَ يَقُولُ الْحَقُّ وَإِنْ كَانَ مُرًّا. تَرَكَهُ الْحَقُّ وَمَالَهُ صَدِيقٌ. . رَحِمَ اللهُ عُثْمَانَ تَسْتَحْيِيهِ الْمَلَائِكَةُ. .

(رَحِمَ اللهُ عَلِيًّا اللَّهُمَّ أَدِرِ الْحَقَّ مَعَهُ حَيْثُ دَارَ .
Allâh Rasûlü şöyle buyurdu: Allâh Ebubekir’e rahmet etsin. O beni kızıyla evlendirdi, beni Medîne’ye götürdü ve Bilal’i, kendi malvarlığını (vererek) azad etti, Allâh aynı şekilde, Ömer’e de rahmet etsin. O, acı bile olsa her zaman doğruyu söyler; doğruluğundan dolayı etrafı onu terk eder, dostu olmaz. Allâh Osman’a da rahmet etsin. Onun hayâsından melekler utanır.

²³¹ Buhari, Fedâilu Ashâbi’n-Nebi, 9 (s. 302, H. No: 3701, 3702); Müslim, Fedâilu’s-Sahâbe, 4 (s. 1101, H. No: 6222); ez-Zehebî, Şemsu’d-dîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (v. 748/1374), **Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ, Siyerü’l-Hulefâi’r-Râşidîn**, Müessesetü Kerîme-Risâle, Beyrut 1998, s. 228.

²³² Buhari, Fedâilu Ashâbi’n-Nebi, 9 (s. 303, H. No: 3706); Müslim, Fedâilu’s-Sahâbe, 4 (s. 1101, H. No: 6217, 6218); ez-Zehebî, **Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ**, s. 229.

²³³ Tirmizi bu hadis için Hasen-Garîb demektedir. Bkz.: Tirmizi, Menâkıb, 19 (s. 2034, H. No: 3713); İbn Hanbel, **Musned**, c. II, 641, 961, vd...

*Allâh Ali'ye de rahmet etsin. Yâ Rabbi! Onunla beraber, hakkı, doğruluğu döneceği yere (olduğu yere) ilet!*²³⁴

5. (" كان رسولُ الله يقول : " لا يُحِبُّ عَلِيًّا مُنَافِقٌ، وَ لا يُبَغِضُهُ مُؤْمِنٌ ") *Allâh Rasûlü* şöyle derdi: *Ali'yi sevmeyen münafıktır; ona buğzetmeyen ise mü'mindir.*²³⁵

6. (" قال رسولُ الله : " أَنَا دَارُ الْحِكْمَةِ وَ عَلِيٌّ بَابُهَا ") *Allâh Rasûlü* şöyle buyurdu: *Ben hikmetin (ilmin) eviyim ve Ali de onun kapısıdır.*²³⁶

7. (" مَنْ أَحَبَّنِي وَ أَحَبَّ هَذَيْنِ وَ أَبَاهُمَا وَ أُمَّهُمَا كَانَ مَعِي) *Nebi, (torunları) Hasan ve Hüseyin'in ellerinden tuttu ve şöyle dedi: Kim ki beni, şu iki (çocuğu), onların babasını ve annesini severse, kıyamet gününde benimle birlikte aynı derecede olurlar.*²³⁷

8. (" أُمُّ عَطِيَّةَ قَالَتْ بَعَثَ النَّبِيُّ جَيْشًا فِيهِمْ عَلِيٌّ، قَالَتْ : فَسَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ وَ هُوَ رَافِعٌ يَدَيْهِ وَ) *Ümmü Atıyye şöyle dedi: 'Allâh Rasûlü, içinde Ali'nin de bulunduğu bir orduyu (sefere) gönderdi.' Ümmü Atıyye devamında dedi ki: 'Allâh Rasûlü'nü, ellerini (semaya) kaldırmış bir halde şöyle dua ederken işittim: Yâ Rabbi! Ali bana tekrar gösterilinceye kadar, canımı alma!'*²³⁸

9. (" ... عَلِيٌّ مَعَ الْقُرْآنِ وَ الْقُرْآنُ مَعَ عَلِيٍّ لَنْ يَتَفَرَّقَا) *Ebu Zerr'in kölesi Sâbit Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu söyledi: "... Ali Kur'an ile beraber, Kur'an da Ali ile beraberdir. Bu ikisi, (Kevser) havuzunda bana gelinceye kadar asla ayrılmayacaklardır.*²³⁹

10. (" كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ فَتَقَطَّعَتْ نَعْلُهُ فَتَخَلَّفَ عَلِيٌّ يَخْصِفُهَا، فَمَشَى قَلِيلًا ثُمَّ) *قال: " إنَّ منكم يُقاتلُ على تأويل القرآن كما قاتلتُ على تنزيله. فاستشرف لها القومُ و فيهم أبو بكرٍ و عمرُ قال*

²³⁴ Tirmizi bu hadis için Garib demektedir. Bkz.: Tirmizi, Menâkıb, 19 (s. 2034, H. No: 3714).

²³⁵ Tirmizi bu hadis için Hasen-Garib demektedir. Bkz.: Tirmizi, Menâkıb, 20 (s. 2035, H. No: 3717).

²³⁶ Tirmizi bu hadis için Hasen-Garib-Münker demektedir. Bkz.: Tirmizi, Menâkıb, 20 (s. 2035, H. No: 3723).

²³⁷ Tirmizi bu hadis için Hasen-Garib demektedir. Bkz.: Tirmizi, Menâkıb, 20 (s. 2036, H. No: 3733).

²³⁸ Tirmizi bu hadis için Hasen-Garib demektedir. Bkz.: Tirmizi, Menâkıb, 20 (s. 2037, H. No: 3737).

²³⁹ en-Nisâbü'rî, a.g.e, c. III, s. 337, H. No: 4686.

... (أبو بكر: أنا هو؟ قال: لا. قال عمر: أنا هو؟ قال: لا. ولكنَّ خَاصِيفَ التَّعْلِ...
nakledildi: Bir defasında Allâh Rasûlü ile beraberdik. Ayakabısı yırtıldı (söküldü). Ali de onu tamir etmek için geride kaldı. Az bir mesafe yürümüştük ki Allâh Rasûlü (s) şöyle buyurdu: Muhakkak ki içinizde, benim, Kur'ân-ı Kerîm'in tenzîli için verdiğim mücadele gibi, Kur'ân'ın te'vili için mücadele edecekler var. Ebu Bekir ve Ömer'in de içinde olduğu grup bir anda bakışlarını ona yöneltti. Ebu Bekir 'O ben miyim?' dedi. Rasûlullah "Hayır" dedi. Bu defa Ömer 'O ben miyim?' dedi. Rasûlullah: 'Hayır, lakin (o kimse) ayakkabıyı tamir edendir.' Yani Ali'dir dedi."²⁴⁰

²⁴⁰ en-Nisâbûrî, **a.g.e**, c. III, s. 335, H. No: 4679 (Şeyhayn'in şartlarına göre sahih bir hadistir).

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. ALİ VE KUR'ÂN

I. HZ. ALİ'NİN KUR'ÂN'A YÖNELİK ÇALIŞMALARI

Hız. Ali, sahâbe arasında entelektüel bir kişiliğe sahip olmasından ötürü ayrı bir öneme sahiptir.²⁴¹ Her ne kadar, hakkında birçok uydurma rivâyet ve menkıbe vaki olmuşsa da, onun ilmî birikimi hakkında Şîî ve Sünnî ulema ittifak halindedirler.²⁴² Tâbiîn âlimlerinden Mesrûk, sahâbenin ilimde mihenk taşları olan şahısları, bir sözünde şöyle ifade etmektedir: “*Ashab-ı Nebînin ilminin şu altı kişide toplandığını gördüm: Ömer, Ali, Übeyy, Zeyd, Ebu'd-Derdâ ve Abdullah b. Mes'ud. Bu altı kişinin ilminin de, şu iki kişide toplandığını gördüm: Ali ve Abdullah.*”²⁴³ Bununla birlikte, Allâh Rasûlü'nün (s) ilim ve fetva ehli olan sahâbesinin “*Ömer, Osman, Ali, Abdurrahman b. Avf, Muaz b. Cebel, Übey b. Ka'b ve Zeyd b. Sabit*” olduklarına dair önceki rivâyeti destekleyen başka bir haber de mevcuttur.²⁴⁴ Aynı şekilde es-Şa'bî de, sahâbenin ilimde önde gelenleri arasında Hız. Ali'den bahsetmektedir.²⁴⁵

Sahâbe arasında böyle bir farklılığa sahip olan Hız. Ali, aynı zamanda birçok sahâbenin ilmî terakkisinde de etkili olmuştur. Örneğin, İbn Abbas'ın ilmî altyapısı ve kültürel ilerlemesindeki en büyük pay sahiplerinden birisi de Hız. Ali'dir.²⁴⁶ Zira İbn Abbas, “*Kur'ân tefsîri hakkında aldığım/öğrendiğim her şey Ali b. Ebî Talip'tendir.*” demiştir.²⁴⁷ Bu meyanda Hız. Ali'nin Kur'ân'a yönelik çalışmaları ve Kur'ân anlayışı önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu bölümde bunlara değinilecektir.

²⁴¹ Sahâbe arasındaki konumuna örnek vermek gerekirse: Hız. Ömer'in, Hız. Ali'nin olmadığı bir problemin çözümü konusunda, tek başına karar veremeyen rivâyet edilmektedir. Bkz.: İbn Hâcer, **a.g.e.**, c. IV, s. 270.

²⁴² Öztürk, Mustafa, **Tefsîr ve Hadis Tarihinde Hız. Ali**, adlı tebliği, Hayatı Kişiliği Ve Düşünceleriyle Hız. Ali Sempozyumu, Yay. Haz. M. Selim Arık, Bursa Müftülüğü, Bursa 2004, s. 58.

²⁴³ İbn Sa'd, **a.g.e.**, c. II, s. 303; eş-Şehrazûrî, **a.g.e.**, s. 297.

²⁴⁴ İbn Sa'd, **a.g.e.**, c. II, s. 302.

²⁴⁵ eş-Şehrazûrî, **a.g.e.**, s. 297.

²⁴⁶ es-Sâbûnî, **a.g.e.**, s. 112.

²⁴⁷ ez-Zehbî, Muhammed Huseyin, **et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn**, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2005, c. I, s. 81.

1. KUR'AN'IN CEM'İ VE TERTİBİNDEKİ ROLÜ

Hz. Ali, Allâh Rasûlü'nün (s) vahy kâtibi, aynı zamanda da hâfizu'l-Kur'ân'dır.²⁴⁸ İslâm Tarihi'nin dördüncü Halîfesi Hz. Ali, tefsîr ilminde kendisinden en çok rivâyette bulunulan sahâbîdir.²⁴⁹ Hz. Ali'nin, ilmen kendisinden en çok rivâyette bulunulan şahıs olmasının ardında yatan en önemli faktör, şüphesiz ki onun nebevî iklimine en yakın sahâbî olmasıdır. Ancak bunun yanında o, kendinden önceki râşid Halîfelerden daha uzun süre yaşamış bir sahâbîdir. İslâm medeniyeti, fütuhât ve çeşitli faaliyetlerle diğer coğrafyalara yayılırken, bu yüce dinin fonksiyonelliğini icra edecek bilgileri de yeni Müslüman toplumlara aktarmak gerekliydi. İşte bu ihtiyacı, katî ve sahih yoldan karşılayacak kişiler, nebevî havayı solumuş, vahyi her zerresine kadar sindirmiş ve bu uğurda her şeyini feda etme cesaretini göstermiş olan kişiler olarak, sahâbîlerdi. Bu sahâbîlerin önde gelenlerinden Hz. Ali, Kur'ân'a muhtaç yeni nesillere, hazinesindeki bütün ilmî birikimini aktarmaktaydı. Bundan dolayı kendisinden pek çok rivâyet hâsıl olmuştur.²⁵⁰

Hatta Hz. Ali bir konuşmasında halka şöyle hitap etmiştir: “*Sorun bana! Allâh'a yemin ederim, soracağınız hiçbir şeyi cevapsız bırakmayacağım. Bana Allâh'ın Kitabı'ndan da sorun! Vallâhi, hiçbir âyet yoktur ki, gece mi gündüz mü, ovada mı dağda mı nâzil oldu bilmiş olmayayım.*”²⁵¹ Bu rivâyete paralel başka bir konuşmasında “*Vallâhi, hiçbir âyet yoktur ki, ne hakkında, nerede nâzil olduğunu bilmemiş olayım. Şurası muhakkak ki Rabbim bana, idrak edici bir kalp ve çok sorgulayıcı bir dil bahşetmiştir.*”²⁵² Bu rivâyetlerde Hz. Ali, ilmî birikiminin ne kadar fazla ve hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak kadar sağlam olduğuna dikkat çeken bir üslup kullanmıştır. Rivâyete göre, sahâbe içerisinde, Hz. Ali'den başka, “*bana sorun*” diyen bir sahâbî çıkmamıştır.²⁵³

²⁴⁸ ez-Zerkânî, **a.g.e.**, c. I, s. 209; el-A'zami, Mustafa, **Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi**, Çev. Ömer Türker-Fatih Serenli, İz Yayıncılık, İstanbul 2006, s.102 ve 107.

²⁴⁹ es-Suyûtî, **el-İtkân**, c. IV, s. 479.

²⁵⁰ es-Sâbûnî, **et-Tibyân**, s. 110.

²⁵¹ es-Suyûtî, **el-İtkân**, c. IV, s. 479.

²⁵² es-Suyûtî, **e-İtkân**, c. IV, s. 479; ez-Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn**, c. I, s. 81.

²⁵³ es-Suyûtî, **Târîhu'l-Hulefâ**, s. 133.

1.1. Kur'ân'ın Cemedilmesindeki Konumu

İslâm Tarihi açısından şüphesiz en önemli olaylardan biri, Kur'ân'ın iki kapak arasında toplanmasıdır. Kur'ân toplanıp bir kitap haline getirilmeden önce, Hz. Peygamber (s) döneminde ve yine O'nun (s) kontrolü altında kayıt altına alınmıştır.²⁵⁴ Kur'ân Tarihi açısından Kur'ân-ı Kerîm'in cemedilmesi olayı ilk defa Hz. Peygamber (s) zamanında; ikinci kez Hz. Ebubekir devrinde ve son kez Hz. Osman döneminde vuku bulmuştur.²⁵⁵ Bu süreçte Hz. Ebubekir'in rolü çok büyüktür. O, Hz. Peygamber (s) devrinde, parça parça kayıt altına alınmış yazmaları derleyip bir araya getirmiş ve esası bu mecmûa dayanan “*Mushaf*” da, Hz. Osman döneminde çoğaltılmıştır.²⁵⁶

Hz. Ali, ilk Halife Hz. Ebubekir'in bahsedilen bu uygulaması hakkında şunları söylemiştir: “*Mushaflar hakkında, insanların en çok sevap alanı Ebubekir'dir. Allâh Ebubekir'e rahmet etsin. O, Allâh'ın Kitabı'nı ilk cemedeni kişidir.*”²⁵⁷ Bu rivâyetin devamında Süyûtî, “*Hz. Ali'nin, Kur'ân'ı bir araya getirinceye kadar, dışarı için kullanmış olduğu kıyafetini giymeyip, Kur'ân'ı cemedinceye kadar Cuma namazları hariç evinden çıkmayacağını*” ifade eden bir rivâyet vermektedir.²⁵⁸

Verdiğimiz son rivâyetle, Hz. Ebubekir hakkındaki rivâyet tezat oluşturmakta gibidir. Oysa bir görüşe göre, Hz. Ali'nin “*cem*”den kasdının, Kur'ân'ı, kendi kendine iyice okuyup, ezberini kuvvetlendirmek yoluyla hıfzını korumak olduğu söylenmiştir.²⁵⁹ Nitekim Kur'ân'ın, Hz. Peygamber (s) devrindeki cemedilmesinden maksat da aynı şekilde âyetlerin yazıya geçirilmesi, yani “*kitabî*”dir.²⁶⁰ O halde Suyûtî'nin, Kur'ân'ı Hz. Ali'nin cemettiğine dair vermiş olduğu rivâyetteki altı çizili

²⁵⁴ el-A'zamî, **a.g.e.**, s. 107; Hamidullah, Muhammed, **Kur'an-ı Kerim Tarihi**, Çev. Abdülaziz Hatip-Mahmut Kanık, Beyan Yayınları, İstanbul 2000, s. 41.

²⁵⁵ Ersöz, İsmet, Kur'an Tarihi-Kur'an-ı Kerim'in İndirilişi ve Bugüne Gelişi, Ravza Yayınları, İstanbul 1996, s. 45.

²⁵⁶ Ersöz, **a.g.e.**, s. 112.

²⁵⁷ es-Suyûtî, **el-İtkân**, c. I, s. 187; ez-Zerkânî, **a.g.e.**, c. I, s. 214.

²⁵⁸ es-Suyûtî, **el-İtkân**, c. I, s. 187.

²⁵⁹ es-Suyûtî, **el-İtkân**, c. I, s. 187.

²⁶⁰ ez-Zerkânî, **a.g.e.**, c. I, s. 208-209.

kısımın son kertede anlamı “...ezberlemeyi tamamlayıncaya kadar...” şeklinde anlaşılacaktır.²⁶¹

Aslında rivâyete bu şekilde bir anlam yüklemek mümkün ise de, Hz. Ali'nin Kur'ân'ı bir araya getirdiğine dair rivâyetleri olduğu gibi anlamak da mümkündür. Zira okuma ve yazmayı bilen hemen her sahâbînin kendine has birer mushafı yahut suhufu olduğu bilinen bir gerçektir. O halde bu şahsî Mushaflar Hz. Ebubekir'in cemettiği Mushafın önüne geçebilecek veya üstüne çıkabilecek bir vasfı haiz değillerdi. Bunun yanında, Hz. Ebubekir'in onayıyla bir araya getirilen Mushaf, derlendikten sonra resmî Mushaf haline gelmiştir. Bu derleme faaliyetinde, ferdî olarak kendi Mushaflarını tertip etmiş sahâbîler, bunları muhafaza etmeye devam etmekteydiler. Yani yazdıkları bu sayfeler, “*icmâi bir mushaf*” olma özelliğini taşımamaktaydılar.²⁶² Dolayısıyla Hz. Ali'nin “*kendisi için yazmış olduğu suhufu bir araya getirmesi*” gayet normal bir şeydir. Bu Mushaf tertibi hakkında ileride bilgi vereceğiz.

Biraz önce bahsettiğimiz “...ezberlemeyi tamamlayıncaya kadar...” ifadesi, Hz. Ali'nin, daha Nebi (s) hayattayken Kur'ân'ı ezberlemiş bir hafız olmasıyla da bağdaşmamaktadır. Ayrıca Hz. Ali, Efendimize (s) vefat etmeden önceki süreçte, Kur'ân'ın yarısını veya hepsini okumuştur.²⁶³ Bu sürecin akabinde Kur'ân'ı kendi şahsında cemetmiş, bir araya getirmiştir.²⁶⁴

Kanaatimizce, Hz. Ali'nin kendisi için yazmış olduğu mushafı, vefat-ı Nebi'den (s) sonra derleyip toparlaması, ilmî ihatasına ve tarihî kayıtlara ters düşmemektedir. Ama bu mushafı, hadd-i zatında kendisi için hazırlamış olduğu muhakkaktır. Eğer ki, Hz. Ebubekir'den önce “*imam mushafın*” yerini alabilecek bir cem'de bulunmuş olsaydı, bununla ilgili bir bildirimde bulunurdu. Oysa o, bunun tam aksine, evveleminde Kur'ân'ı ilk toplayan kişinin Hz. Ebubekir olduğunu rivâyet etmiştir: “*Mushaflar hakkında, insanların en çok sevap alanı Ebubekir'dir. Allâh Ebubekir'e rahmet etsin. O, Allâh'ın Kitabı'nı ilk cemedan kişidir.*” Hz. Ali'nin bu

²⁶¹ Şen, Ziya, **Hz. Ali'nin Kur'an'a Yaptığı Hizmetler** adlı tebliği, Hz. Ali-Sempozyum Bildirileri (24-25 Ekim 2007), İzmir 2009, s. 523.

²⁶² ez-Zerkânî, **a.g.e.**, c. I, s. 215.

²⁶³ ez-Zehbî, Şemsüddin Ebî Abdillâh (v. 748), **Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr Ala't-Tabakâti ve'l-A'sâr**, Thk. Tayyar Altıkulaç, İSAM Yayınları, İstanbul, 1995, c. I, s. 107.

²⁶⁴ ez-Zehbî, **Ma'rifetu'l-Kurrâ**, c. I, s. 107.

sözü de görüşümüzü desteklemektedir. Kaldı ki, şayet Hz. Ali tek başına “*imam mushafi*” değerinde bir cem’ yapmış olsaydı, şu anda Şiilerin elinde muhakkak böyle bir Mushaf elden ele dolaşıyor olurdu.²⁶⁵

Bu noktada son olarak şunu belirtelim ki, her ne kadar Hz. Ali kendi mushafını derlemiş olsa da o, bu konuda herhangi bir inada takılmayıp, icma-i ümmete ittibâ ederek²⁶⁶, “*imam mushaf*”tan sonraki hayatının geri kalanını, Hz. Osman’ın istinsâh ettiği Kur’ân’ı okuyarak geçirmiştir.²⁶⁷

Kur’ân hafızı olan Hz. Ali, Kitabullah’a vukûfiyeti açısından da, tefsîr ilminde ayrı bir öneme sahiptir. Zira o, Kur’ân’ın sebep-i nüzûlüne vâkıf ve Hz. Peygamber’in (s) yaptığı âyetlerin tefsîrine yahut beyanına da muttali idi. Bundan dolayı Hz. Ali, Kur’ân’ın büyük müfessirlerindedir.²⁶⁸

Hatta bir rivâyette Allâh Rasûlü (s), Hz. Ali’nin Kur’ân-ı Kerîm’e vukûfiyeti ve te’vilindeki ayrıcalığını şöyle ifade etmektedir: “*Ebu Saïd’den şöyle nakledildi: Bir defasında Allâh Rasûlü ile beraberdik. Ayakkabısı yırtıldı (söküldü). Ali de onu tamir etmek için geride kaldı. Az bir mesafe yürümüştük ki Allâh Rasûlü (s) şöyle buyurdu: Muhakkak ki içinizde, benim, Kur’ân-ı Kerîm’in tenzili için verdiğim mücadele gibi, Kur’ân’ın te’vili için mücadele edecekler var. Ebu Bekir ve Ömer’in de içinde olduğu grup bir anda bakışlarını ona yöneltti. Ebu Bekir ‘O ben miyim?’ dedi. Rasûlullah ‘Hayır’ dedi. Bu defa Ömer ‘O ben miyim?’ dedi. Rasûlullah: ‘Hayır, lakin (o kimse) ayakkabıyı tamir edendir (Yani Hz. Ali’dir) dedi.’”²⁶⁹*

Bu konuyu biraz genişçe ele almak gerekirse, Allâh’tan Rasûlullah’a (s) bilinmeyen bir tecrübeyle gelen vahyin, *dikey ve yatay* olmak üzere iki temel aşaması bulunmaktadır. Vahy, öncelikle dikey bir yol almaktaydı. Bu aşamada vahy, direkt Hz. Peygamber’in (s) kalbine inmekteydi.²⁷⁰ Bu aşamada vahy, “*sadık rüyalar, görünmeyen bir melek tarafından kalbe ilkâ, Cebrâil’in bir insan suretinde gelmesi, çingirak sesi Cebrâil’in aslî suretinde gelmesi, direkt Allâh ile mülâki olarak veya*

²⁶⁵ Öztürk, **a.g.t.**, s. 73.

²⁶⁶ Topaloğlu, Fatih, **Hz. Ali’nin Hz. Osman Döneminde Halife İle İlişkileri** adlı tebliği, Hz. Ali-Sempozyum Bildirileri (24-25 Ekim 2007), İzmir 2009, s. 313.

²⁶⁷ Ebu Şâme, **a.g.e.**, s. 69.

²⁶⁸ Şen, **a.g.t.**, s. 525.

²⁶⁹ en-Nisâbü’rî, **a.g.e.**, c.3, s. 335, H. No: 4679.

²⁷⁰ 26/Şuara, 192-194.

Rasûlullah (s) uykudayken inzali” gibi, çeşitli şekillerde Allâh Rasûlü’ne (s) ulaşmaktaydı.²⁷¹ Vahyin bu geliş şekilleri ve ilkâsı, Hz. Peygamber’in (s) hatta sahâbe-i kirâmın, bazen çok zor anlar yaşamasına sebep olmaktadır.

Nitekim bir hadis-i şeriflerinde, “*vahyin bazen bir çingirak sesi (salsaletü’l-ceres) şeklinde geldiğini ve en ağırının da bu olduğunu*” bildirmektedir.²⁷² Hz. Aişe’den gelen bir rivâyetten öğrendiğimize göre, *Allâh Rasûlü’ne (s) çok soğuk havalarda gelen vahy esnasında dahi, şakaklarından terler akmaktaydı.*²⁷³ Hz. Ömer’in müşahede ettiği bir inzalde, *Hz. Peygamber’in (s) yüzü kıpkırmızı olduğu ve hırıldayarak nefes aldığı* görülmüştür.²⁷⁴ Zeyd b. Sabit’in bildirdiğine göre, Hz. Peygamber’e (s) bir vahyin gelişi esnasında, Zeyd’in dizi Allâh Rasûlü’nün (s) dizinin altıydayken, gelen vahyin ağırlığından dolayı, Rasûlullah (s) Zeyd’in dizine çökmüş ve Zeyd de dizinin kırılacağından korkmuştur.²⁷⁵ Zira Allâh-u Teâlâ “*Doğrusu biz sana (taşınması) ağır bir söz (kavlen sakîl) vahyedeceğiz.*”²⁷⁶ buyurmaktadır. Bu rivâyetler *vahyin dikey boyutta Hz. Peygamber’in (s) kalbine olan yolculuğunda*, Allâh Rasûlü’nün (s) yaşamış olduğu psikolojik ve fizyolojik değişimi ifade etmekle birlikte, *vahyin tenzîlinde verdiği mücadeleyi* de bizlere yansıtmaktadır.

Bu durum vahyin dikey boyutta gelişini ifade ederken; alınan vahyin yeryüzünde tebliğini ise, vahyin, yatay boyuttaki yolculuğu oluşturmaktadır. Alınan vahyi, tebliğ etme noktasında da, Hz. Peygamber’in (s) bir mücadelesi vardır. İşte az önce Ebu Said’den verdiğimiz rivâyetteki, Hz. Peygamber’in (s), “*tenzîl mücadelesini*” kanaatimizce, bu yönde anlamak gerekmektedir.

Rasûlullah (s), tıpkı verdiği böyle bir mücadele gibi, Hz. Ali’nin de *Kur’ân’ın te’vili* hususunda, mücadele edeceğini ifade etmiştir. Hz. Ali de, Hilâfeti döneminde, yaşamının en yoğun mücadelesini kendine karşı Kur’ân’ı delil getirenlerle yapmıştır.

²⁷¹ Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 48-50.

²⁷² Buhari, Bed’u’l-Vahy, 1 (s. 1, H. No: 2).

²⁷³ Buhari, Bed’u’l-Vahy, 1 (s. 1, H. No: 2).

²⁷⁴ el-A’zami, **a.g.e.**, s. 81.

²⁷⁵ Buhari, Cihad, 30 (s. 228, H. No: 2832).

²⁷⁶ 73/Müzzemmil, 5.

1.2. Hz. Ali'nin Mushafı Ve Mushaf Tertibi

Sahâbe-i kirâm, vahyin nüzûlünü bizâtihi Rasûlullah'ın (s) şahsında müşahede ederken, aynı zamanda okuma-yazma bilenler inen âyetleri çeşitli malzemelere yazarak tespit etmekteydiler.²⁷⁷

Allâh Rasûlü (s) vefat ettiğinde, Hz. Ali'nin Cuma namazları hariç evden çıkmayıp Kur'ân'ı cemedeciği²⁷⁸ bilgisini önceki bölümde vermiştik. Ya'kûbî'nin (v. 284/905) vermiş olduğu bilgiye göre, *Rasûlullah (s) vefat edince, Hz. Ali Kur'ân'ı cemetmiş ve onu bir deve üzerinde sahâbenin huzuruna getirerek, "İşte, Kur'ân'ı bir araya getirdim"* demiştir.²⁷⁹ Hz. Ali, rivâyetin devamında, *cemettiği Kur'ân'ı yedi cüze böldüğünü ifade etmiştir.*²⁸⁰

Ya'kûbî'nin bu rivâyetine göre Hz. Ali'nin cemettiği Mushaf tertibi şöyledir:²⁸¹

I. Cüz (Bakara)	23. Hâkka Sûresi	46. Tîn Sûresi	68. Tahrîm Sûresi	91. Nebe Sûresi
1. Bakara Sûresi	24. Meâric Sûresi	47. Naml Sûresi	69. Mü'min Sûresi	92. Ğâşiye Sûresi
2. Yusuf Sûresi	25. Abese Sûresi	IV. Cüz (Mâide)	70. Mücâdele Sûresi	93. Fecr Sûresi
3. Ankebut Sûresi	26. Şems Sûresi	48. Mâide Sûresi	71. Haşr Sûresi	94. Leyl Sûresi
4. Rum Sûresi	27. Kadr Sûresi	49. Yunus Sûresi	72. Cuma Sûresi	95. Nasr Sûresi
5. Lokman Sûresi	28. Zilzâl Sûresi	50. Meryem Sûresi	73. Munafikûn S.	VII. Cüz (Enfâl)
6. Secde Sûresi	29. Hümeze Sûresi	51. Şuarâ Sûresi	74. Kalem Sûresi	96. Enfâl Sûresi
7. Zâriyât Sûresi	30. Fil Sûresi	52. Zuhuruf Sûresi	75. Nuh Sûresi	97. Tevbe Sûresi
8. İnsan Sûresi	31. Kureyş Sûresi	53. Hucurât Sûresi	76. Cin Sûresi	98. Tâhâ Sûresi
9. Tenzil (Secde) S.	III. Cüz (Nisa)	54. Kâf Sûresi	77. Mürselât Sûresi	99. Fâtır Sûresi

²⁷⁷ Suyûtî bu konuda, Zeyd b. Sâbit'in şu sözünü nakletmektedir: "Biz, Kur'ân'ı, Allah Rasûlü'nün yanında rik'alara yazardık (veya rikalarda toplardık)." Bkz.: es-Suyûtî, **el-İtkân**, c. I, s. 186.

²⁷⁸ es-Suyûtî, **el-İtkân**, c. I, s. 187.

²⁷⁹ el-Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer el-Abbâsî (v. 278/284/901), **Târîhu'l-Ya'kûbî**, Matbaa-i Bıril, Leiden 1883, c. II, s. 152.

²⁸⁰ el-Ya'kûbî, **a.g.e.**, c. II, s. 152.

²⁸¹ el-Ya'kûbî, **a.g.e.**, c. II, s. 152-154.

10. Nâziât Sûresi	32. Nisa Sûresi	55. Kamer Sûresi	78. Duha Sûresi	100. Sâffât Sûresi
11. Tekvir Sûresi	33. Nahl Sûresi	56. Mümtehine S.	79. Tekâsür Sûresi	101. Ahkâf Sûresi
12. İnfîtâr Sûresi	34. Müminûn Sûresi	57. Târık Sûresi	VI. Cüz (Âraf)	102. Fetih Sûresi
13. İnşikâk Sûresi	35. Yâsîn Sûresi	58. Beled Sûresi	80. Âraf Sûresi	103. Tûr Sûresi
14. Â'lâ Sûresi	36. Şûrâ Sûresi	59. İnşirah Sûresi	81. İbrahim Sûresi	104. Necm Sûresi
15. Beyyine Sûresi	37. Vâkıa Sûresi	60. Âdiyât Sûresi	82. Kehf Sûresi	105. Saff Sûresi
II. Cüz (A. İmrân)	38. Mülk Sûresi	61. Kevser Sûresi	83. Nur Sûresi	106. Tegâbün S.
16. A. İmrân Sûresi	39. Müdessir S.	62. Kâfirûn Sûresi	84. Sâd Sûresi	107. Talak Sûresi
17. Hud Sûresi	40. Mâûn Sûresi	V. Cüz (En'âm)	85. Zümer Sûresi	108. Mutaffifin S.
18. Hacc Sûresi	41. Tebbet Sûresi	63. En'âm Sûresi	86. Câsiye Sûresi	109. Felak Sûresi
19. Hicr Sûresi	42. İhlâs Sûresi	64. İsrâ Sûresi	87. Muhammed S.	110. Nâs Sûresi
20. Ahzâb Sûresi	43. Asr Sûresi	65. Enbiyâ Sûresi	88. Hadîd Sûresi	
21. Duhân Sûresi	44. Kâria Sûresi	66. Furkân Sûresi	89. Müzzemmil S.	
22. Rahmân Sûresi	45. Bürûc Sûresi	67. Kasas Sûresi	90. Kiyâme Sûresi	

Tablo 1. Ya'kûbî'ye Göre, Hz. Ali'nin Mushaf Tertibi

Görüldüğü gibi, Hz. Ali'ye dair, Tablo 1'deki bu Mushaf tertibinde, şu anki Kur'ân-ı Kerîm tertibinden dört sûre eksiktir. Bu eksik sûreler, Fatıha, Ra'd, Sebe ve Alak Sûreleridir. Bunun yanında, sıralanışını verdiğimiz Mushaf tertibinde, altı ve dokuzuncu sıradaki sureleri, musannif Ya'kûbî muhtemelen, bir istinsah hatasında bulunarak iki kere yazmıştır. Listede seksen altıncı sırada bulunan Câsiye Sûresi, verdiğimiz kaynakta “Şerîa Sûresi” olarak zikredilmiştir.

Ancak Abdulmûteâl es-Sa'îdî'ye göre, Hz. Ali'nin Mushaf tertibinde gözettiği sıra nüzûl sırası olması hasebiyle, Ya'kûbî'nin verdiği tertip, bu bilgiye aykırı düşmektedir.²⁸² Bu sebepten ötürü, “Hz. Ali'nin mushafı, İbn Abbas'ın Mushaf

²⁸² es-Sa'îdî, Abdulmûteâl, **Edebî Mesaj Kur'ân (en-Nazmu'l-Fennî fi'l-Kur'ân)**, Çev. Hüseyin Elmalı, Yeni Akademi Yayınları, İzmir 2006, s. 51.

tertibiyile aynı olmalıdır.” demektedir. Çünkü, İbn Abbas Hz. Ali’nin yetiştirdiği bir şahsiyettir.²⁸³ İbn Abbas da mushafını nüzûl sırasına göre tertip etmiştir.

Aşağıda vereceğimiz tablo, her ne kadar, Hz. Osman’ın hazırlattığı Mushafa uymasa da, en azından sûre sayısı itibariyle muvâfakatından dolayı, Hz. Ali’nin Mushaf tertibinin bu şekilde olmasının doğruluğunu göstermektedir.²⁸⁴

Rivâyete göre, Hz. Ali’nin mushafından bazı yaprakların, oğulları aracılığıyla asırlarca miras kalmıştır.²⁸⁵ Bu belki, birkaç yaprak için söz konusudur. Fakat kanaatimizce, bunun pek de doğru olduğu söylenemez. Zira bilinmektedir ki, ashab-ı kirâm, Hz. Osman Mushafından sonra bu mushafa tâbi olmuş ve mushaflarını imha etmiştir. Ancak tevârüs edilen yapraklar şayet mevcutsa, şu anki Kur’ân-ı Kerîm’e bir zarar vermemekle beraber tarihî bir değer ifade ettiği de yadsınamaz bir gerçektir. Sahâbe Mushaflarına dair rivâyetlere bakıldığında, genellikle sahâbîlerin ferdî Mushaflarının sûre sayısı ve âyetlerde, Hz. Osman Mushafıyla uyum gösterdiği görülmektedir. Sûrelerin tertibindeki ihtilaf ise bu birlikteliği bozacak veya Kur’ân-ı Kerîm’e herhangi bir menfî vasıf kazandıracak nitelikte değildir.²⁸⁶

İbn Abbas mushafına dayalı olarak, Hz. Ali’nin mushafına uygun şekildeki muhtemel tertip sırası da şöyledir:

1. A’lâ Sûresi	25. Bürûc Sûresi	49. Hud Sûresi	73. Tûr Sûresi	97. İnsan Sûresi
2. Alak Sûresi	26. Tîn Sûresi	50. Yusuf Sûresi	74. Mülk Sûresi	98. Talak Sûresi
3. Duha Sûresi	27. Kureyş Sûresi	51. Hicr Sûresi	75. Hâkka Sûresi	99. Beyyine Sûresi
4. Fatiha Sûresi	28. Kâria Sûresi	52. En’âm Sûresi	76. Meâric Sûresi	100. Cuma Sûresi
5. Fejr Sûresi	29. Kıyâme Sûresi	53. Sâffât Sûresi	77. Nebe Sûresi	101. Secde Sûresi
6. Kalem Sûresi	30. Hümeze Sûresi	54. Lokman Sûresi	78. Nâziât Sûresi	102. Munâfikûn S.
7. Leyl Sûresi	31. Mürselât Sûresi	55. Sebe Sûresi	79. İnfîtâr Sûresi	103. Mücadele Sûresi

²⁸³ es-Sa’îdî, **a.g.e.**, s. 53.

²⁸⁴ es-Sa’îdî, **a.g.e.**, s. 53.

²⁸⁵ es-Sa’îdî, **a.g.e.**, s. 55.

²⁸⁶ es-Sa’îdî, **a.g.e.**, s. 55.

8. Mesed (Tebbet) S.	32. Kâf Sûresi	56. Zümer Sûresi	80. İnşikâk Sûresi	104. Hucurât Sûresi
9. Müddessir Sûresi	33. Beled Sûresi	57. Ğâfir (Mü'min) S.	81. Rûm Sûresi	105. Tahrîm Sûresi
10. Müzzemmil Sûresi	34. Târık Sûresi	58. Fussilet Sûresi	82. Ankebût Sûresi	106. Teğâbun Sûresi
11. Tekvir Sûresi	35. Kamer Sûresi	59. Şûrâ Sûresi	83. Mutaffifin Sûresi	107. Sâf Sûresi
12. Şerh (İnşirah) S.	36. Sâd Sûresi	60. Zuhuf Sûresi	84. Bakara Sûresi	108. Mâide Sûresi
13. Rahmân Sûresi	37. Âraf Sûresi	61. Duhân Sûresi	85. Enfâl Sûresi	109. Tevbe Sûresi
14. Asr Sûresi	38. Cin Sûresi	62. Câsiye Sûresi	86. Âl-i İmrân Sûresi	110. Nasr Sûresi
15. Kevser Sûresi	39. Yâsîn Sûresi	63. Ahkâf Sûresi	87. Haşr Sûresi	111. Vâkıa Sûresi
16. Tekâsür Sûresi	40. Furkân Sûresi	64. Zâriyât Sûresi	88. Ahzâb Sûresi	112. Âdiyât Sûresi
17. Mâûn Sûresi	41. Fâtır Sûresi	65. Ğâşiye Sûresi	89. Nûr Sûresi	113. Felak Sûresi
18. Fil Sûresi	42. Meryem Sûresi	66. Kehf Sûresi	90. Mümtehine Sûresi	114. Nâs Sûresi
19. Kâfirûn Sûresi	43. Tâhâ Sûresi	67. Nahl Sûresi	91. Fetih Sûresi	
20. İhlâs Sûresi	44. Şuarâ Sûresi	68. Nuh Sûresi	92. Nisa Sûresi	
21. Necm Sûresi	45. Naml Sûresi	69. İbrâhim Sûresi	93. Zilzâl Sûresi	
22. Abese Sûresi	46. Kasas Sûresi	70. Enbiyâ Sûresi	94. Hacc Sûresi	
23. Kadr Sûresi	47. İsrâ Sûresi	71. Mü'minûn Sûresi	95. Hadîd Sûresi	
24. Şems Sûresi	48. Yunus Sûresi	72. Ra'd Sûresi	96. Muhammed Sûresi	

Tablo 2. İbn Abbas Mushafına Göre, Hz. Ali'nin Mushaf Tertibi

2. HZ. ALİ'NİN KUR'ÂN ANLAYIŞI

Hz. Ali Kur'ân'ı, kuru kuruya bir okuma veya anlamlandırma vasıtası olarak görmemekteydi. Nitekim Hâricîlerin (لا حكم الا لله) “*Hüküm ancak Allâh'a aittir.*” deyip de, ellerindeki Kur'ân sahîfelerini mızraklarına taktıklarında, o: “*Bu söz doğru bir söz fakat bununla bâtil kastolunuyor.*” demiştir. Devamında (أنا القرآن الناطق) “*Ben konuşan Kur'ânım.*” diyerek, kendisinin Kur'ân hafızı olduğunu ve buna dikkat

çekerek, yapılan şeylerin Kur'ân'ın ruhuyla bağdaşmadığını anlatmak istemiş olmakla birlikte, ilmî kudretini, Kur'ân'a vukûfiyetini de ortaya koymuştur.²⁸⁷

Ümmü Seleme'den mervî bir rivâyette Hz. Peygamber (s) şöyle demiştir: “*Ali Kur'ân ile beraber; Kur'ân da Ali ile beraberdir.*”²⁸⁸ Bu bilgiye göre Hz. Ali, Kur'ân'ı uhdesine alıp, özümseyen; ezberlemekle kalmayıp onu hayatının en temel unsuru kabul ederek, yaşamını şekillendiren bir şahıstır. O, *gözlerin, Kur'ân'ı okumakla temizleneceğini, kulakların da onun tefsîriyle hikmetlerden nasibini alacağını* bilmekte ve bu şuurda hayatını sürdürmekteydi.²⁸⁹ Yani Kur'ân'ı tekrar tekrar okumakla ve onun içeriği hakkında tedebbür etmekle sanki gözlerdeki perdenin kalkacağını ve insanın, Kur'ân'ın nüzûlü esnasında sahâbenin sahip olduğu idrake ulaşabileceğini ifade etmek istemiştir.²⁹⁰

O, Kur'ân'ı, *kopmaz sağlam bir ip*²⁹¹, *yol gösterici ve aydınlatıcı bir rehber* olarak görmektedir. Aynı zamanda ona göre Kur'ân, *şifa veren, ilmî ve imanî konularda kişinin susuzluğunu gideren bir kaynaktır*. Nitekim bir sözünde şöyle demektedir: “...*Size Allâh'ın Kitab'ına uymanızı tavsiye ederim. Çünkü o, kopmaz bir ip*²⁹², *apaçık bir nur, fayda sağlayıp şifa veren ve susuzluğu giderendir. Günahlardan korunma ona tutunanda; gerçek kurtuluş ona bağlı olandadır.*”²⁹³ Bu sözün hadis-i şerif olduğuna dair rivâyetler de mevcuttur.²⁹⁴

Tarihî bir süreç olarak vahyin kaynağından uzaklaşan -genelde insanlık, özelde Müslümanlar- Kur'ân'a, epistemolojik bir veri sağlayıcısı olarak baktıklarından dolayı, sahâbenin ve özelde de Hz. Ali'nin içselleştirdiği vahyin bu niteliğini ötelere hale gelmişlerdir.

²⁸⁷ Keskiöglü, **a.g.e**, s. 17.

²⁸⁸ en-Nisâbü'rî, **a.g.e**, c. III, s. 144-145, H. No: 4691; es-Suyûtî, **Târîhu'l-Hulefâ**, s. 135.

²⁸⁹ er-Radî, **a.g.e**, s. 151.

²⁹⁰ er-Radî, **a.g.e**, Şerh: Muhammed Abduh, s. 189.

²⁹¹ Tirmizi, Menâkıb, 77 (s. 2041, H. No: 3786 ve 3788).

²⁹² 3/Âl-i İmrân, 103: *Topluca Allah'ın ipine sarılın, ayrılığa düşmeyin...* ifadesine paralel olan bu âyette geçen (حبل الله) ibaresinden maksat genel kabule göre Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bkz: İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. I, s. 345; en-Neseî, Ebu'l-Berekât Abdillâh b. Ahmed B. Mahmûd (v.710/1308), **Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil/Tefsîru'n-Neseî**, Thk. Y. Ali Bedevî, Dâru'l-Kilemi't-Tayyib, Dimeşk 2005, c. I, s. 279.

²⁹³ er-Radî, **a.g.e**, Şerh: Muhammed Abduh, s. 197-198..

²⁹⁴ Hz. Ali'nin bu sözüne kaynak mahiyetindeki hadisler için bkz.: es-San'ânî, Ebubekir Abdirrazzâk b. Hemmâm (v. 211/826), **el-Musannef**, El-Mektebetü'l-İslâmî, Karaçi 1983, c. III, s. 375-376, H. No: 6017; el-Beyhakî, **a.g.e**, c. II, s. 324-325, H. No: 1933 ve s. 326-327, H. No: 1937, 1940; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. I, s. 346.

Hâlbuki Müslümanın varoluşunu yansıtan Kur'ân'ın anlaşılmasında, sahâbenin kabul ettiği bu husus göz ardı edilmemelidir. Bunun aksi durumda Kur'ân bir bilgi deposu gibi algılanıp, maddi ve manevi hayattan soyutlanır hale gelecektir. Bu konuda şu tespitler çok manidardır:

Kabaca biz Kur'ân'ın sadece bir bilgi kaynağı olmayıp, bunun ötesinde bir varlık kaynağı olduğunu söyleyebiliriz... Kur'ân'ın anlaşılmasının Müslümanlar için varoluşsal bir esas olması, onunla irtibatın hiçbir zaman kopmadığı ve kopmayacağı anlamına gelmektedir. Ancak bu irtibat, başından itibaren insanların içinde yaşadıkları bir dünya içinde gerçekleştiği için, bu dünyanın özellikleri ve insanları karşı karşıya bıraktığı zarureter, Kur'ân'ın anlaşılmasında da etkin olmuştur...²⁹⁵

Kur'ân'a vukûfiyeti ve aynı zamanda “konjonktürel şartların belirlediği Kur'ân'a dayalı bir anlayışa” örnek olması yönünden, Hz. Ali'nin Abdullah b. Abbas'a, Hâricîlerle görüşüp ikna etmesi için gönderdiğinde söylediği sözler, hem “Ulûmü'l-Kur'ân” hem de tarihî bir vakıayı tespit açısından önemlidir: “*Git! Onlarla Kur'ân'dan delil getirmeden tartış. Çünkü Kur'ân zû-vücûhtur (Birçok anlamlara gelecek kelimeler içermektedir). Dolayısıyla sen, onlarla 'Sünnet'ten (Hz. Peygamber'in (s) yaşantısından) delil getirerek tartış.*”²⁹⁶

Aynı yerde Süyûtî, bu rivâyetin devamı niteliğinde başka bir rivâyeti daha vermektedir: “*Abdullah b. Abbas. 'Ey müminlerin emîri! Ben Allâh'ın Kitâbı'nı onlardan daha iyi biliyorum. Çünkü o bizim evimizde nazil olmuştur.'* dediğinde Hz. Ali: ‘*Haklısın. Fakat Kur'ân zû-vücûh yüklüdür. Sen (Kur'ân'dan) bir şey dersin (bir delil getirirsin), onlar da (Kur'ân'dan) başka bir şey der (başka bir delil getirirler). Lakin sen onlarla “sünnetle” tartış. Zira onlar, bundan bir kaçış yolu bulamazlar.'* diye cevap vermiştir.”²⁹⁷

İbarelerde her ne kadar ufak nüanslar bulunsa da, anlam açısından tek mânâyâ gelen bu iki rivâyet, bizlere Hz. Ali'nin iki yönünü göstermektedir: Birincisi, Hz. Ali, Kur'ân'ın içerdiği müfredâtın, -aynı kelime dahi olsa şekil, form, hareke ve kalıp açısından- her birisinin tek anlama gelmeyip, Kur'ân-ı Kerîm'de her lafzın bir hikmete binâen kullanıldığını bildiğini göstermektedir. Bunun yanında çağları aşan bir tespit olarak, “...Kur'ân, iki kapak arasında, satırlar halinde yazılıdır. O

²⁹⁵ Görgün, Tahsin, **Anlam ve Yorum**, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 142-143.

²⁹⁶ er-Radî, **a.g.e**, s. 333; es-Suyûtî, **el-İtkân**, c. II, s. 446.

²⁹⁷ es-Suyûtî, **el-İtkân**, c. II, s. 446.

herhangi bir dil konuşmaz; ona bir tercüman gerekir; onun hakkında insanlar konuşur.”²⁹⁸ sözüyle, aslında Kur’ân’a uymasa da, bir kısım insanların “fikrî sultanlarını” Kur’ân’a söyletme amacını güttüklerini veya güdebileceklerini vurgulamaktadır. Oysa bu, hem sakınılması emredilen²⁹⁹ hem de Kur’ân’ın ilkesel anlamda mekâsıdır uymayan bir yaklaşımdır.³⁰⁰ Tüm bunlardan daha önemlisi Kur’ân, keyfiliği kaldıracak tarzda, beşerin inisiyatifine bırakılacak yapıda bir metin değildir.³⁰¹ İkincisi, Hz. Ali’nin, Kur’ân üzerinden, sünnete yüklemiş olduğu anlam da ortaya çıkmaktadır. Sünnet, Hz. Ali’nin kişiliğinin ve entelektüel tezahürünün, dışa yansımada çok etkin bir role sahiptir. Zira Hz. Peygamber (s), *istediği şekilde ve kıvamda* yetiştirmiştir.³⁰² Sünnet aslında bir anlamda “...Peygamber’in *fiilî* “*beyânı*”nın, *fiilî olarak nesilden nesile aktarılmış*”³⁰³ ilahî kaynaklı, nebevî ilkeler bütünüdür. Bu anlamın şumulüne, Kur’ân’ın anlaşılması ve hayata aksettirilmesi de girmektedir. Bu minvalde Hz. Ali, Kur’ân’ı anlamada sünnetin önemini en iyi bilen sahâbilerdendi.

Hz. Ali, (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُ وَلِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ)

“Ey iman edenler! (فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا) *Allâh’a, Rasûlü’ne ve sizden olan yetki sahiplerine itaat edin. Şayet bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz, Allâh’a ve âhiret gününe inanyorsanız, onu Allâh’a ve Rasûlü’ne götürün. Bu daha hayırlı ve sonuç olarak daha güzeldir.*”³⁰⁴ âyet-i kerîmesiyle ilgili olarak şöyle demektedir: “(Tartışmalı konunun) *Allâh’a götürülmesi, O’nun Kitabıyla hükmetmemiz; Rasûle götürülmesi ise, O’nun (s)*

²⁹⁸ er-Radî, **a.g.e**, s. 131-132..

²⁹⁹ Zira birçok rivayette Hz. Peygamber (s), herhangi bir bilgisi olmaksızın Kur’ân hakkında te’vil ve tefsîre kalkışanların sonunun cehennem olacağı konusunda uyarmıştır. Bkz.: Ebu Davud, İlim, 5 (s. 1494, H. No: 3652); Tirmizi, Tefsîru’l-Kur’ân, 1 (s. 1948, H. No: 2950, 2951 ve 2952); el-Beyhakî, **a.g.e**, c. II, s. 423, H. No: 2275, 2276, 2277.

³⁰⁰ Her ne kadar “Allah’ın hükümlerinin bir illetle muallel mi değil mi” konusu tartışmalı da olsa, genel kabul, kulların maslahatına binaen “Ahkâmullah”ın muallel olduğu görüşü etrafındadır. Aynı şekilde Kur’ân lafızlarının da bir kısmı âmm iken bir kısmı hâs kılınmıştır. Dolayısıyla bu tür ayrımları bilmeden Kur’ân’ı doğru anlamak, anlatmak ve yorumlamak pek isabetli bir hareket değildir. Bunların yanında âyetlere yüklenen manaların Kur’ân’ın, nüzûl amacına muvafık olması da ayrıca önemli bir konudur. Daha fazla bilgi için bkz: eş-Şâtibî, **a.g.e**, s. 220; 255-256; 710, 711...vd.

³⁰¹ Görgün, **a.g.e**, s. 165.

³⁰² Sancaklı, **a.g.t**, s. 164.

³⁰³ Görgün, **a.g.e**, s. 140.

³⁰⁴ 4/Nisâ, 59.

*sünnetine uymamızdır.*³⁰⁵ Yani, “*Peygamberinizin kılavuzluğunu kendinize rehber edinin...*”³⁰⁶ diyen Hz. Ali’de sünnet, yaşantı şekli itibariyle gayet sağlamca anlaşılmiş ve hayatını Kur’ânî harçla yoğuran hâkim bir ilke haline gelmiştir.

Hz. Ali, kişisel anlamda Kur’ân’ı öğrenip okumakla kalmamış, halka da talimde bulunarak, Kur’ân öğrenmeye, Kur’ân’ı kavramaya yönelik teşviklerden de geri durmamıştır. Örneğin bir konuşmasında şunları söylemiştir: “*...Kur’ân’ı öğrenin; zira Kurân, sözün en güzeliştir.*³⁰⁷ *Kur’ân’ı kavrayın; zira o kalplerin baharıdır. Onun nuruyla şifa arayın; zira o, göğüslerin şifasıdır.*³⁰⁸ *Onu güzel okuyun*³⁰⁹; *zira o haberlerin en yararlısıdır. İlmiyle amel etmeyen âlim cehâletinden kurtulamayan şaşkın câhil gibidir. Hatta onun aleyhinde hüccet daha büyüktür.*³¹⁰ Hz. Ali, Kur’ân’ı, ibret alınması gereken en büyük nasihatçi olarak görmekte ve şöyle demektedir: “*Biliniz ki, bu Kur’ân kandırmayan bir nasihatçi*³¹¹, *saptırmayan bir yol gösterici ve yalan söylemeyen bir hatiptir...*”³¹²

“*Münezzeh Olan Allâh, hiçbir kişiye bu Kur’ân’ın benzeriyle nasihat etmedi. O Allâh’ın sağlam ipi*³¹³ *ve güvenilir vasıtasıdır.*”³¹⁴ Hz. Ali bu sözyle de Kur’ân’ı, kulun rabbi ile iletişimini sağlayan en güvenilir “aracı” olarak tavsif etmektedir.

Hz. Ali, Kur’ân’ın şefaathçi olacağını kabul edip, kıyamet gününde lehte ve aleyhte şahitlikte bulunacağını ifade ederken; Kur’ân ile içli dışlı olanı “*Kur’ân taciri*” olarak isimlendirmekte; Kur’ân’ı mihenk taşı olarak kabul edip, kişinin düşüncelerini onun kontrolünden geçirmesi gerektiğinin altını çizmektedir: “*Biliniz ki, o şefaath eden şefaath kabul edilen, konuşan ve tasdik edilendir. Kur’ân kime Kıyamet günü şefaath ederse yaptığı şefaath kabul edilir. Kıyamet günü Kur’ân’ın kötü konuştuğu kişi hakkında Kur’ân doğrulanır. Kıyamet günü biri şöyle seslenir:*

³⁰⁵ er-Radî, **a.g.e**, s. 132.

³⁰⁶ er-Radî, **a.g.e**, s. 118.

³⁰⁷ 39/Zümer, 23: “Allah, sözün en güzeli olan Kur’ân’ı, benzeşen ve tekrarlanan ayetler halinde indirmiştir.”

³⁰⁸ 10/Yunus, 57: “Ey insanlar! Rabbinizden size bir öğüt, göğüslerdekine şifa, mü’minlere de rahmet ve hidayet geldi”; 17/İsrâ, 82: “İndirdiğimiz bu Kur’ân, mü’minlere şifa ve rahmettir.”

³⁰⁹ Ebu Davud, Vitr, 20 (s. 1332, H. No: 1468).

³¹⁰ er-Radî, **a.g.e**, s. 118.

³¹¹ 38/Sâd, 87: “Bu, âlemler için yalnızca bir öğüttür”; 43/Zuhuruf, 44: “Doğrusu o, sana da kavmine de bir öğüttür.”

³¹² er-Radî, **a.g.e**, s. 180.

³¹³ 3/Âl-i İmrân, 103.

³¹⁴ er-Radî, **a.g.e**, s. 182.

'Bilmiş olun ki, Kur'ân tacirleri hariç, her kazanan kişi kazandığı şey ve amelinin akıbeti nedeniyle imtihan edilecektir.' Onun tacirlerinden ve tabi olanlarından olun. Onu rabbinizin huzurunda delil yapın. Nefislerinize karşı ondan ders alın. Onu ölçü alarak görüşlerinizi itham edin. Kur'ân karşısında arzularınızın aldatıcı olduğunu bilin."³¹⁵

Hiz. Ali, tilâvet edilen Kur'ân'ın aynı zamanda hükümleriyle hükmetmeyi, farzları hakkında tedebbür ederek yaşamayı ve sünneti ihya edip bidatleri ortadan kaldırmayı tavsiye etmektedir.³¹⁶ Hiz. Ali'ye göre Kur'ân, insanlığa sürekli hitapta bulunan, onunla konuşan; getirdiği hükümlerin yıkılmadığı -bir noktada itikâdî ve ahlâkî ahkâmının, olaylara, zamânâ ve şartlara göre değişmediği- ilahî izzeti haiz bir kitaptır; onun hâdimi yani hizmetçisi konumunda olan kişiler ise asla hüsrana uğramayacaklardır. Bunları şöyle ifade etmektedir: "*Allâh'ın Kitabı, dili yorulmayan konuşmacı, rükünleri yıkılmayan ev, yardımcıları hezimete uğramayan izzet olarak aranızdadır.*"³¹⁷ Bununla birlikte o, Allâh'ın beyanından, sonuna kadar yararlanmayı, çağlar aşan öğütlerinden dersler çıkarmayı ve nasihatlerini kabul etmeyi tavsiye etmektedir. Çünkü Kur'ân, *kandırmayan bir nasihatçidir.*³¹⁸

Kur'ân Hiz. Ali'ye göre, *hem emreden hem yasaklayan; hem susan hem de konuşandır.*³¹⁹ Bu sözyle Hiz. Ali, Kur'ân'a bir bütün olarak baktığını ortaya koymaktadır. Kur'ân'ın öyle ifadeleri vardır ki, bunlar vücûb ifade etmektedir. Böyle âyetler, Allâh'ın kullarına yüklemiş olduğu mükellefiyetleri, sorumlulukları "emir" diliyle bildirmektedir. Beş vakit namazı kılma, Ramazan orucunu tutma gibi kulluk görevleri, Kur'ân'ın, *emreden* lafızlarının sonuçlarıdır. Diğer taraftan Kur'ân-ı Kerîm, bu tür emirlerin zıddı olan *yasakları ve haramları* da ihtiva etmektedir. Zina etmek, içki içmek, haksız olarak yetim malı yemek gibi eylemler ve davranışlar yasaklanmıştır.

Kanaatimizce, Hiz. Ali'nin, Kur'ân'ın *konusmasından* maksadı bunlardır. Yani Şâri', belirlemesi gereken ahkâmı açıklamış ve geri kalan konularda herhangi bir hükümde bulunmamıştır. İşte, ahkâmına dair herhangi bir bildirimde

³¹⁵ er-Radî, **a.g.e.**, s. 180-181.

³¹⁶ er-Radî, **a.g.e.**, Şerh: Muhammed Abduh, s. 236.

³¹⁷ er-Radî, **a.g.e.**, s. 139.

³¹⁸ er-Radî, **a.g.e.**, s. 179-180.

³¹⁹ er-Radî, **a.g.e.**, Şerh: Muhammed Abduh, s. 237.

bulunulmayan bu alanları Kur'ân-ı Kerîm, insanın, zamanın, olayların ve şartların durumuna bağlı olarak kullarına bırakmıştır. Hz. Ali'nin deyimiyile, “*susan Kur'ân-ı Kerîm'in*” sessiz kaldığı konular, kulların maslahatına göre şekillenecek, hayata dair meselelerdir. Maslahata uygun konularla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm'in bu vasfına değinen Hz. Ali, aynı zamanda Kur'ân'ın, insan merkezli ve evrensel olma tarafını da ortaya koymaktadır.³²⁰

Sonuç olarak Hz. Ali, entelektüel kişiliğiyle sahâbenin önde gelen simalarındandır. Birçok sahâbî, onun ilmî birikiminden istifade etmiştir. Hz. Ali'nin, Allâh Rasûlü (s) döneminde vahy kâtipliği yapması, hafız olması, esbâb-ı nüzûl hakkındaki vukûfiyeti, tefsîr ilminde onu önemli bir konuma getirmiştir.

Hz. Ali'ye göre Kur'ân, okunmasıyla ibadet edilen ve tefsîriyle de okuyucusuna hikmetler sunan ilahî bir kitaptır. Aynı zamanda Kur'ân, dünya ve ahiret mutluluğu açısından, içerdiği tavsiye niteliğindeki ifadeleriyle kopmaz, sağlam bir ip; bir şifa kaynağı ve semavî bir kurtuluş reçetesidir.

O Kur'ân'ın zû-vücûh olduğunu ifade etmekle, insanların Mushafı delil getirerek, indî fikir ve düşüncelerinin bir tasdik makamı görebileceklerini ortaya koymuştur. Bunun yanlış bir yol olduğunu bildiğinden mütevellid, sünnet ile Kur'ân'ın birbirini tamamlayıcı özelliğinin idrakiyle Kur'ân'ı anlamaya yönelmiştir. Hz. Ali, Kur'ân'ı sadece okumakla yetinilmeyecek bir kitap düşüncesinden hareketle, onu halka da öğretmek, insanları Kur'ân'ı öğrenme ve öğretme konusunda teşvik etmiştir. Ona göre Kur'ân, ibret alınması gereken en büyük nasihatçi ve kul ile Allâh arasındaki en güvenilir aracıdır. Hz. Ali'ye göre Kur'ân, okuyucusuna şefa

³²⁰ Bu konuyu somutlaştırmak gerekirse, Kur'ân-ı Kerîm yani Şâri', içki hakkında “haram” hükmünü vermiştir. Bu bir emir olmakla birlikte maslahata da uygun bir hükümdür. Gazzâlî'ye (v. 505/1111) göre, maslahat veya maksad temelde “*dinî ve dünyevî*” diye iki kısma ayrılmakta ve her biri de “*tahsîl*” ve “*ibkâ*” diye iki temele dayanmaktadır. *Tahsîl*, celbû menfaat yani, fayda verecek şeyi sağlamak, elde etmektir. *İbkâ* da, def'u mazarrat yani, zarar verecek şeyi ortadan kaldırmaktır. Aklın selamette olmasını sağlama amacı “*tahsîl*” olmaktadır, akla zarar verecek şeyi gidermek “*ibkâ*” olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, içki, uyuşturucu, eroin, kokain gibi akli gideren şeyleri yasaklamak akli korumak açısından *tahsîl* iken; bunlara mukabil cezalar da, bu amacı sağlamaya yönelik *ibkâ* olmaktadır. İşte bu tür bir çıkarım, insanın maslahatına binaen, aklın korunması ilkesine dayalı olarak yapılmaktadır. Dolayısıyla, Kur'ân-ı Kerîm'in sustuğu alanda, Şâri'in maksadına uygun, kulların maslahatıyla alakalı konular bulunmaktadır. Bkz.: el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî (v. 505/1111), **Şifâu'l-Ğalîl Fî Beyâni's-Şebhi ve'l-Muhîli ve Mesâliki't-Ta'lîl**, Matbaatü'l-İrşâd, Bağdat 1971, s. 159.

edecektir. O, çağlar aşan ilahî hitabıyla, hükümlerinin yıkılmayacağı ve ahkâmı hakkında tefekkürün gerektiği izzetli bir kitaptır.

II. HZ. ALİ HAKKINDA NÂZİL OLDUĞU RİVÂYET EDİLEN ÂYET-İ KERÎMELER

Birçok kaynakta, Hz. Ali hakkında nâzil olan âyetlerden bahsedilmektedir. Hz. Ali'nin, birçok olayda âyetin veya âyetlerin nüzûlüne bizzat müşahede ettiği, rivâyetlerinden anlaşılırken (*Esbâb-ı Nuzûl ile ilgili kısımda bunlara örnekler vereceğiz*), bir kısmının da kendisi hakkında indirilmiş olduğu söylenmektedir. Hz. Ali hakkında nâzil olduğu rivâyet edilen bazı âyetler şunlardır:

1. الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ (يَحْزَنُونَ) *“Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık hayra sarfedenler var ya, onların mükâfatları Allâh katındadır. Onlara korku yoktur, üzüntü de çekmezler.”*³²¹Rivâyete göre bu âyet-i kerîme, Hz. Ali hakkında nâzil olmuştur. Buna göre Hz. Ali, sahip olduğu dört dirhemden birini gece, birini gündüz, birisini gizli, kalan bir dirhemi de açıktan infak etmiştir.³²²

2. وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ () *“Evlerinizde oturun, eski cahiliye âdetinde olduğu gibi açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin, Allâh'a ve Resûlüne itaat edin. Ey Ehl-i Beyt! Allâh sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.”*³²³Ebû Saîd'in bildirdiğine göre, bu âyet, beş kişi hakkında nâzil olmuştur: Hz. Peygamber (s), Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hasan ve Hüseyin.³²⁴ Ümmü Seleme kaynaklı bir başka rivâyette, Hz. Peygamber'in (s), kendi evinde olduğu bir sırada Hz. Fâtıma, Allâh Rasûlü'ne (s) toprak bir kaptan Hazîre denen bir yemek getirmiştir. Bu sırada Efendimiz (s), Hz. Fâtıma'ya, *“Bana eşini ve iki çocuğunu da*

³²¹ 2/Bakara, 274.

³²² el-Vâhidî, a.g.e, s. 210; es-Suyûtî, Celâlü'd-din (v. 911/1505), *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbı'n-Nuzûl*, El-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1994, s. 38; Çetiner, a.g.e, c. I, s. 118.

³²³ 33/Ahzab, 33.

³²⁴ el-Vâhidî, a.g.e, s. 566.

çağır!” diyerek Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin’i çağırtmıştır. Devamında Ümmü Seleme şöyle söylemektedir: “*Akabinde, Ali, Hasan ve Hüseyin geldiler. İçeri girip, oturdular ve hazîreden yemeye başladılar. O sırada Allâh Rasûlü (s), yatmakta kullandığı Hayber yapımı örtünün üstündeydi. Ben o esnada, odada namaz kılmaktayken Allâh ‘Ey Ehl-i Beyt! Allâh sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.’ âyetini indirdi. Bunun üzerine Allâh Rasûlü (s), örtüsünden arta kalan kısmıyla, onları (Hz. Ali, Hasan, Hüseyin ve Hz. Fâtıma’yı) örttü. Sonra ellerini kaldırdı ve ‘Yâ Rabbi! İşte bunlar ehl-i beytim. Onları pislikten (günahlardan) arındırıp tertemiz yap’ dedi. O sırada, ben başımı içeri soktum ve ‘Ben de sizinle miyim Yâ Rasûlellah?’ dedim. Allâh Rasûlü (s) de cevaben: ‘Sen de hayrdasın! Sen de hayrdasın’ dedi.*”³²⁵

“Ehl-i beyt” kavramı, Hz. Peygamber’in (s) ailesi ve soyu mânâsına gelen bir terimdir.³²⁶ Ehl-i sünnet ve Şîî âlimler arasında, “ehl-i beyte” kimlerin dâhil olduğu, kimlerin olmadığı konusu ihtilâflıdır. Ehl-i sünnet inancına göre, Hz. Peygamber’in (s) hanımları, bütün çocukları, kadın-erkek bütün torunları ve hatta Benî Hâşim’den -mü’min olan- tüm akrabaları ehl-i beyt kavramına dâhildir.³²⁷ Şîîlere göre ise, başta Hz. Peygamber (s), Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hasan ve Hüseyin olmak üzere, imam kabul edilen dokuz kişi de ehl-i beyt sayılmaktadır. Ehl-i beyte giren Hz. Peygamber (s), Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hasan ve Hüseyin’e, “*ehl-i kisâ, pençe-i âl-i abâ, hamse-i âl-i abâ*” denilmektedir.³²⁸

هَذَا نِ حَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ نِيَابٌ مِنْ نَارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُءُوسِهِمْ) .3

“*Şu iki gurup, Rableri hakkında çekişen iki hasımdır: İmdi, inkâr edenler için ateşten bir elbise biçilmiştir. Onların başlarının üstünden kaynar su dökülecektir!*”³²⁹

Bu âyet-i kerîme, bizzat Hz. Ali’den rivâyet edildiğine göre kendisi hakkında nâzil olmuştur. Hz. Ali bunu şöyle ifade etmektedir: “*Bedir günü yaptığımız*

³²⁵ el-Vâhidî, **a.g.e.**, s. 566-567

³²⁶ Öz, Mustafa, **Ehl-i Beyt**, DİA, c. X, s. 498.

³²⁷ Öz, **a.g.md**, DİA, c. 10, s. 498.

³²⁸ Öz, **a.g.md**, DİA, c. 10, s. 498.

³²⁹ 22/Hacc, 19.

mübarezede hakkımızda (هَذَا خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ ...) âyeti nâzil oldu.”³³⁰ Bir diğer rivâyette Ebû Zer: “*Allâh’a yemin ederim ki, (هَذَا خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ ...)* âyeti şu beş kişi hakkında nâzil olmuştur: Hamza, Ali b. Ebî Tâlib, Ubeyde, Utbe, Şeybe ve el-Velîd b. Utbe.” demiştir.³³¹

Bu âyetler dışında, tesbit edebildiğimiz kadarıyla, daha pek çok âyetin de Hz. Ali hakkında nâzil olduğu rivâyet edilmektedir.³³²

Sonuç olarak, Hz. Ali, ilmî birikimi ve kişiliğiyle, sahâbe arasında önemli bir konumu hâizdir. Bu konumunun yanında, birçok sahabînin ilmî terakkîsinde payı olan Hz. Ali’nin, Kur’ân ve âyetlerinin tefsîrine dâir “*bana allah’ın Kitâbı’ndan sorun*” diyebilmiş tek sahâbî olması da onun, Kur’ân’a yönelik çalışmalarını ve Kur’ân anlayışını mühim bir konu haine getirmektedir. Bu kayda değer çalışmalarının temelinde onun, Rasûlullah’a (s) akrabalığından kaynaklanan ayrıcalığıyla “sünnet”i idrak edecek bir ortama sahibiyetiyle birlikte, vahy kâtipliği yapması, hâfızlığı ve Hz. Peygamber’in (s) vefâtından sonra Kur’ân’ı bir araya getirmeye yönelik gayretleri yatmaktadır.

Okuma-yazma bilen her sahâbî gibi, kendinin de bir mushafı bulunan Hz. Ali’nin Mushaf tertîbi nüzûl sırasına göre olup, bazı nüansları içerse de sonuçta “İmam Mushaf” ile aynı sûre sayısına sahiptir. Hz. Ali, ümmet-i Muhammed “İmam Mushaf” etrafında toplanmadan önce, kendine ait vahy müsveddelerini tertib etmiş, bir araya getirmiştir. Ancak, kendine has olan bu cem’ ve tertib olayı neticesindeki mushafını, hiçbir zaman Hz. Ebûbekir’in cemettiği ve “İmam Mushaf” kabul edilen mushafın önüne geçirmemiştir. Hatta bu aşamadan sonra, kendi mushafına değil, “İmam Mushaf”a tâbi olmuştur.

Hz. Ali’ye göre Kur’ân, iki kapak arasında bulunup sadece okunacak bir kitap değil; aksine müslümanın onu okuyup tedebbür etmekle yükümlülüğü bulunan bir kitaptır. Hz. Ali’ye göre Kur’ân’ın mesajı ancak bu şekilde idrak edilebilir.

³³⁰ el-Vâhidî, **a.g.e.**, s. 502.

³³¹ Buhari, Tefsîru’l-Kur’ân, Hacc, 3 (s. 399, H. No: 4743-4744); el-Vâhidî, **a.g.e.**, s. 502; es-Suyûtî, **Lubâbu’n-Nukûl**, s. 145.

³³² Bu âyetler şunlardır: “22/Hacc, 34-35. âyetler; 28/Kasas, 61. âyet; 32/Secde, 18. âyet; 33/Ahzab, 58. âyet; 38/Sâd, 28. âyet; 39/Zümer, 22. âyet; 45/Câsiye, 21. âyet; 58/Mücadele, 22. âyet; 69/Hâkka, 12. âyet; 76/İnsan, 8. âyet; 98/Beyyine, 7-8. âyetler.”

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. ALİ'NİN KUR'ÂN'I TEFSİRİ

Kur'ân'ın ilk muhatabı ashâb-ı kirâm, vahyin anlaşılmasıyla ilgili herhangi bir problemde, Hz. Peygamber'e (s) başvuruyordu. Fakat Allâh Rasûlü'nün (s) vefâtıyla bu imkân ortadan kalkmıştır. Artık hem nüzûl-i vahye şahid olan sahabîler hem de yeni Müslüman nesil Kur'ân'ın anlaşılması noktasında ilâhî kelâm ile başbaşa kalmıştır. Böyle bir ortamda sahâbenin önde gelenlerinden Hz. Ali, Kur'ân'ın anlaşılması, açıklanması ve yorumlanmasında da öncülük edenlerdendir. Bu bölümde Hz. Ali'nin, Kur'ân'ı tefsîr etmede nasıl bir yol izlemiş olduğunu kısa başlıklar ve örnekler halinde sunacağız.

I. KUR'ÂN'I KUR'ÂN İLE TEFSİRİ

Kur'ân itinalı bir şekilde tetkik edildiğinde, bir vahy mecmuası ve son şeriat koyucu olarak, iki kapak arasındaki metnin kendisine has bir üslup ve bütünlüğe sahip olduğu anlaşılacaktır. Bu bütünlük içerisinde, Kur'ân'ın her bir kavramının, her bir ibaresinin kendisine ait bir fikir örgüsü bulunmaktadır.³³³ Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsîri, Kur'ân'ın, Kur'ân bütünlüğünde anlaşılması çabası demektir.

Kur'ân'ın bütünlüğünden maksat, Kur'ân'daki bir kısım ifadelerin ve âyet gruplarının, metnin tamamını kapsayan bir faaliyetle, anlamca veya konu itibarıyla bir olan âyetler ışığında açıklanmasıdır. Bu faaliyet hedef itibarıyla, Kur'ân'ın ihtiva ettiği konularla, muhataplarının zihinlerine yerleştirmeye çalıştığı kavramları bir araya getirerek ve dolayısıyla Kur'ân'ı bir bütünlük içerisinde inceleyerek yapılan bir tefsîr faaliyetidir.³³⁴

Kur'ân-ı Kerîm, tabiri caizse, parça parça oluşturulmuş bir tablo gibidir. Nasıl ki tablonun her bir parçası, kendi mahiyetinde kısmî bir anlama sahip olmakla birlikte, tablonun bir cüzü olarak o bütünün içerisinde değerlendirilmediği müddetçe veya çerçeveden ayrı tutulduğunda o kesim, tablonun ana temasından kopuk ve belki

³³³ Albayrak, Hâlis, **Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine**, Şûle Yayınları, İstanbul 1998, s. 73.

³³⁴ Albayrak, **a.g.e.**, s. 43.

de tablonun ruhundan uzak bir şekilde yorumlanmayla karşı karşıya kalacaktır. Tıpkı bunun gibi her bir Kur'ân âyetinin, hadd-i zatında içerdiği anlamlar olmakla birlikte, önce kendi bütünlüğünde, sonra Kur'ân'ın fikrî örgüsü içerisinde değerlendirmemek metodik bir hata olacaktır.

Kur'ân, kelimeleriyle, terkipleriyle ve kavramlarıyla bir bütündür. Allâh kelamı olarak herhangi bir âyetteki münferit bir kelime, bu bütün içerisinde değerlendirildiğinde belki de, sahip olduğu mânâdan farklı bir anlama gelecektir. Muhtemeldir ki o kelime, Kur'ân'ın bütünselliğinde önemli bir maksadı haizdir. Zira lafız ya da kelime, murad olunan mânâyı ifade etmeye bir araçtır; asıl maksat mânâdır.³³⁵

“Kelam”, “kelime” adı verilen cüzlerden müteşekkildir. Dolayısıyla onun anlamı ile cüzlerinin anlamı arasında bir alâka mevcuttur. Ancak kelamın anlamı, onun cüzlerinin anlamından daha farklı bir seviyeye tekabül ettiği için mütevellid, cüzlerinin anlamına irca edilemez; belki cüzler anlamlarını kelam içinde her kullanışta yeniden kazanır. Bu noktada kelimeler, varlıklarının devamını kelam içinde kullanılmalarına muhtaçtır. Kelam, en küçük anlamlı birimlerin oluşturduğu, daha büyük anlam alanları için de kullanılır ki, “Mushaf”ın bütününe ve anlamlı olan her kısmına Allâh Kelamı denilmesinin esası burada bulunmaktadır.³³⁶ Kısacası *“kelimelerin, konteks'e (siyak) göre incelenmesi gerekir. Çünkü kelimenin anlamı cümle içindeki kullanımına göre değişir.”*³³⁷ Ancak Kur'ân'dan her âyet, kendi başına değerlendirildiğinde, Kur'ân'ın bütünlüğünde vermek istediği mesaj doğru anlaşılabilir.³³⁸ Zaten bazı âyetleri siyâkından kopartmak suretiyle her mezhep, Kur'ân'ı, kendilerince makbul olan görüşlerine bir onama mercii haline getirmişlerdir.³³⁹

³³⁵ el-Kâsımî, **a.g.e.**, s. 95.

³³⁶ Görgün, Tahsin, **Dil, Kavrayış Ve Davranış: Kur'ân'ın Vahyedilmesi ve İslam Toplumunun Ortaya Çıkışı Arasındaki Alakanın Tahliiline Mukaddime** adlı tebliği, III. Kur'ân Haftası Sempozyumu, Fecr Yayınevi, Ankara 1998, s. 140.

³³⁷ Gezgin, Ali Galip, Tefsîrde Semantik Metod ve Kur'ân'da “Kavm” Kelimesinin Semantik Analizi, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002, s. 27.

³³⁸ Gezgin, **a.g.e.**, s. 75.

³³⁹ Gezgin, **a.g.e.**, s. 75 ve 77.

Kur’ân, *insanoğlunun yazdığı hiçbir kitaba benzemez.*³⁴⁰ Bu yüzden onda, her kitabın veya kompoze edilen her metnin sahip olduğu “giriş, gelişme ve sonuç” gibi bir biçim örgüsü beklemek, aramak imkânsızdır ve yanlıştır.

Dolayısıyla Kur’ân’daki her lafız, önce ait olduğu kendi âyet bütünlüğünde, daha sonra Kur’ân bütünlüğünde bir anlam kazanmaktadır. Hatta bu anlam kazanımı, o lafzın geçtiği her âyet grubunda farklı bir mefhûma dönüşebilir. Bu itibarla mânâlar, yalnız başlarına değil daima bir sistem içinde değer kazanmaktadırlar.³⁴¹ Bu sistem içerisinde Kur’ân-ı Kerîm, ilk muhataplarının lügat itibariyle anlamını bildikleri (salât), (zekât) gibi lafızları, bilmedikleri yeni bir formatta *-istilahî anlamda-* kullanarak, bu kelimelere yeni bir anlam yüklemiştir.³⁴² Bunlara Kur’ân öncesi farklı anlamlarda kullanılırken, vahyle birlikte anlamları dinî husûsî bir kimlik kazanan (melek), (takvâ) gibi kelimeler de eklenebilir.³⁴³

Tefsîrde, gerek kelimelerin muhtelif cümleler ve mânâ çerçeveleri içindeki lügavî anlamlarının tespiti, gerekse Kur’ânî sistem içerisinde kazandıkları yeni mânâların kavranması her zaman Kur’ân’ın tümel yapısından kaynaklanmaktadır.³⁴⁴

Kur’ân’ın bir bölümü, başka bir bölümünü açıklayan pek çok âyeti ihtiva etmektedir. Bir yerde umumî olarak gelen bir ifade başka bir yerde tahsîs edilir. Bir yerde müphem olan lafız başka bir bölümde belirli hale³⁴⁵ gelebilmektedir. Bir yerde mutlak olan ifade de, aynı pasajda veya diğer bir yerde mukayyed³⁴⁶ olabilmektedir.³⁴⁷

³⁴⁰ Gezgin, **a.g.e.**, s. 75.

³⁴¹ Albayrak, **a.g.e.**, s. 23.

³⁴² Demirci, **a.g.e.**, s. 44.

³⁴³ Gezgin, **a.g.e.**, s. 58-59.

³⁴⁴ Albayrak, **a.g.e.**, s. 48.

³⁴⁵ Örneğin: 1/Fatiha 7. âyette geçen (صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ) “Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna...” ifadesindeki kendisine nimet verilenlerden kasıt, (وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ) (أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصَّادِقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا) “Kim Allah’a ve resûle itaat ederse işte onlar, Allah’ın kendilerine nimet verdiği nebiler, sıdıklar, şehidler ve salihlerle beraberdirler. Onlar ne güzel arkadaşlardır.” âyetindekilerdir. Bkz.: es-Suyûtî, Celalü’l-din (v. 911/1505), **Mufhimâtu’l-Akrân fî Mubhemâti’l-Kur’ân**, Matbaatü’s-Sabâh, Dimeşk, t.y., s. 11.

³⁴⁶ Örneğin: 58/Mücadele 4. âyette (فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامَ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا) “(Köle azad etmeye güç yetiremeyenin karısına dokunmadan önce peşpeşe iki ay oruç tutması... gerekir).” buyrulmaktadır. Burada zıhar kefaretiyle ilgili olarak aynı âyette, mutlak olarak oruç tutmak

Dolayısıyla Kur’ân’ı Kur’ân ile veya kendi bütünlüğü içerisinde tefsîr etmek, yapılan tefsîre daha da sağlamlık kazandırmaktadır. Kur’ân kendi bütünselliği içinde âyetleri tefsîr etse de evveleminde bu tür bir tefsîri yapan ilk kişi Hz. Peygamber (s)’dir. Örneğin:

“Kendilerine çok zulmeden günahkâr kullarıma de ki: “Allâh’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Doğrusu Allâh bütün günahları bağışlar...”³⁴⁸ âyeti inince Allâh Rasûlü (s) “Bana bu âyetten daha hoşuma giden başka bir şey yoktur dedi ve bu âyeti sonuna kadar okudu.” Bu esnada bir adam: “Şirk de mi bağışlanacak ey Allâh’ın Rasûlü?” diye sordu. Hz. Peygamber (s) bu sorudan hoşlanmadı, bir süre sustu ve “Allâh kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz.”³⁴⁹ âyetini okudu.”³⁵⁰

Sahâbe de bu yöntemin takipçisi idiler. Şimdi konuyla ilgili olarak, Hz. Ali’nin bu metotla yaptığı tefsîre birkaç örnek vermek istiyoruz:

1. Tûr Sûresi’nde (وَالطُّورِ ﴿١﴾ وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ ﴿٢﴾ فِي رَقٍّ مَّنشُورٍ ﴿٣﴾ وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ ﴿٤﴾ وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِ ﴿٥﴾ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ ﴿٦﴾) geçen 5. âyeti “Yükseltilmiş tavana (yemin olsun ki)” ve 6. âyeti “Kaynatılmış (tutuşturulmuş) denize (yemin olsun ki)” ifadelerinin tefsîrinde Hz. Ali’den şöyle açıklamalar gelmiştir:

(وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ) hakkında Hâlid b. Urura, Hz. Ali’yi şöyle derken işittiğini söylemiştir: “Yükseltilmiş tavandan maksat gökyüzüdür.” demiş ve bunu “Gökyüzünü korunmuş bir kubbe yaptık. Buna rağmen hala O’nun âyetlerinden yüz çeviriyorlar.”³⁵¹ mealindeki âyetini okuyarak desteklemiştir.³⁵² Hz. Ali’nin de “gökyüzü” olarak anlamlandırdığı lafzın geçtiği âyetin bu tefsîrinde ehl-i te’vil de aynı kanaate sahiptir.³⁵³

lafzı, iki ay lafzıyla mukayyed hale gelmiştir. Bkz.: Zeydân, Abdülkerim, **el-Vecîz fî Usûli’l-Fîkh**, El-Mektebetü’l-İslâmî, İstanbul 1979, s. 236.

³⁴⁷ Albayrak, **a.g.e.**, s. 93.

³⁴⁸ 39/Zümer, 53.

³⁴⁹ 4/Nisa, 48.

³⁵⁰ İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. IV, s. 355-357; Yıldırım, **a.g.e.**, s. 202.

³⁵¹ 21/Enbiya, 32 : (وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرَضُونَ)

³⁵² et-Taberî, Ebû Cafer Muahmmmed b. Cerîr (v. 310/922), **Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân**, Dâru’l-Fîkr, Beyrut 1995, c. XVII, s. 25; İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. IV, s. 511.

³⁵³ et-Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, c. XVII, s. 25; eş-Şenkîti, Muhammed el-Emîn el-Muhtâr (1325/1393), **Advâu’l-Beyân fî İdâhi’l-Kur’âni bi’l-Kur’ân**, Dâru İlmî’l-Fevâid, y.y ve t.y, c. VII, s. 725-726.

Aynı âyet grubundaki (وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِ) ifadesiyle ilgili olarak da Said b. el-Museyyeb'den şöyle bir rivâyet vardır: “Ali, Yahudi bir adama ‘Cehennem nerede?’ diye sordu. O Yahudi de ‘Deniz(de)dir (el-Keşşâf’ta bu ifade, ‘denizdedir’ şeklindedir) şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Ali ‘Adam doğru’ söylüyor” demiş ve (وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِ) âyetiyle birlikte 81. Sûre olan Tekvîr’in, “Denizler kaynatıldığında (tutuşturulduğunda)” mealindeki 6.âyetini (وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ) şeklinde (Hatt-ı Osmanîde ‘süccirat’ olan lafzı, ‘süccirat’ şeklinde) tahvîf ile okuyarak bir âyeti başka bir âyetle tefsîr etmiştir.³⁵⁴

“Ve’l-bahru’l-mescûr” âyetiyle ilgili olarak Taberî, dört görüş olduğunu söylemektedir: Birincisi, Hz. Ali’nin de ifade ettiği gibi “tutuşturulmuş veya ateşlendirilmiş deniz” anlamında olduğunu söyleyenlerin; İkincisi, “dolmuş, taşmış deniz” anlamını verenlerin; Üçüncüsü, “suyu çekilmiş deniz” mânâsına geldiğini kabul edenlerin; Dördüncüsü de “suyu tutulmuş, hapsedilmiş deniz” açıklamasında bulunanların görüşüdür.³⁵⁵

Görüldüğü gibi Hz. Ali, bahse konu âyetleri, Kur’ân’ın bütününden başka âyetlerle istidlalde bulunarak açıklamıştır.

2. Kur’ân’ı Kur’ân ile tefsîrine dair bir diğer örnekte (وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ) ... (مِنْ غِلٍّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ) “Onların göğüslerinden kini çıkarıp atmışızdır. Altlarından ırmaklar akar...”³⁵⁶ anlamındaki âyeti tekid babından Hz. Ali, “Göğüslerindeki kini çıkarıp attık. Sedirler üzerinde kardeşçe karşılıklı otururlar.”³⁵⁷ âyetiyle açıklamış ve bu âyetin, haklarında yani Bedir ehli hakkında nazil olduğunu beyan etmiştir; âyetteki (غِلٍّ)’den maksadın da “cahiliyye düşmanlığı” olduğu ifade edilmiştir.³⁵⁸

³⁵⁴ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. XVII, s. 26; ez-Zemahşerî, Ebu’l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer (v. 538/1143), *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fî Vucûhi’t-Te’vîl*, Dâru’l-Kütübi’l-İmiyye, Beyrut 2006, c. IV, s. 398-399.

³⁵⁵ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. XVII, s. 25-27; eş-Şenkîfî, *a.g.e.*, c. VII, s. 727.

³⁵⁶ 7/Araf, 43.

³⁵⁷ 15/Hicr, 47 : (وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ)

³⁵⁸ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. VIII, s. 240; el-Vâhidî, *a.g.e.*, s. 457-458; Çetiner, *a.g.e.*, c. I, s. 396.

Hatta aralarında bazı menfi olayların olduğu sahâbî arkadaşları hakkında şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Umarım ben, Osman, Talha ve Zübeyr, Allâh’ın, haklarında ‘Onların göğüslerinden kini çıkarıp atmışsınız’ dediği şahıslardan oluruz.”³⁵⁹

3. Konumuzla ilgili Hz. Ali’den bir diğer tefsîr örneği de şudur: (وَإِنْ كُنْتُمْ

(مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْعَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَّ

مُّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا

“...Eğer hasta olur veya yolculukta bulunursanız veyahut biriniz abdest bozmaktan gelince ya da eşlerinizle cinsel ilişkide bulunup su da bulamazsanız o zaman temiz bir toprağa yönelin...”³⁶⁰

Anlaşılması oldukça tartışmalı ve ihtilafli olan bu âyet hakkında selef ve mezhep uleması farklı görüşler ortaya koymuştur.³⁶¹ Bu farklılığın sebebi ise âyette geçen (لَمَسْتُمْ) ifadesidir. Bahse konu olan ifade mezhebî görüş ihtilaflarının da nedenidir. Biz öncelikle Hz. Ali’nin bu konudaki açıklamasını ve delillerini vermek istiyoruz.

Hz. Ali (لَمَسْتُمْ) ifadesini “cima” yani cinsel ilişki şeklinde açıklamıştır.³⁶²

Buna göre âyetin anlamı, mânâsını verdiğimiz tarzda olmaktadır. Hz. Ali bu açıklamayı yaparken, lafzın geçtiği diğer birkaç âyetle istidlalde bulunarak yapmıştır.

Bahsettiğimiz anlama dair verdiği âyet örnekleri (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ

(طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ

“Ey iman edenler! Mü’min kadınları nikahlayıp, sonra onlarla cinsel ilişkide bulunmadan (veya dokunmadan) kendilerini

boşadığınızda...”³⁶³ âyeti ile (وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ

“Eğer cinsel ilişkide bulunmadan (veya dokunmadan) boşarsanız...”³⁶⁴ âyetidir.³⁶⁵ Görüldüğü gibi Hz. Ali,

³⁵⁹ et-Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, c. VIII, s. 240.

³⁶⁰ 4/Nisa, 43.

³⁶¹ İbnu’l-Arâbî, **a.g.e.**, c. I, s. 563.

³⁶² eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (v. 1250/1834), **Fethu’l-Kadîr**, Dâru’l-Vefâ, y.y, 1997, c. I, s. 751.

³⁶³ 33/Ahzab, 49.

³⁶⁴ 2/Bakara, 237.

³⁶⁵ eş-Şevkânî, **a.g.e.**, c. I, s. 751.

konumuzla ilgili verdiğimiz ilk kelimeyi, yani kökü (ل - م - س) olan (لَامَسْتُمْ) fiiliyle, kökü (م - س - س) olan (تَمَسَّوْهُنَّ) fiilinin aynı anlama geldiklerini, dolayısıyla hepsinin anlamının cinsel ilişki olduğunu ifade etmek istemiştir. Hz. Ali'ye göre (اللمس) “cinsel ilişki anlamındadır; ancak Allâh bu anlamda cimayı “dokunmak”tan kinaye yapmıştır.”³⁶⁶

Selef ulemasından Hz. Ali ile birlikte aynı görüşe sahip olanlar da vardır: İbn Abbas ve Ebu Hanife (v. 150/767) gibi, Hasan Basrî de bu görüştedir.³⁶⁷ Hatta Ebu Hanife bu görüşünü ortaya korken, Hz. Ali'nin verdiği âyetlerle istidlâlde bulunmaktadır. Bu anlayışa göre, *cima yapılmaksızın şehvetle olsun ya da olmasın, kadına yalnızca dokunmakla abdest bozulmamaktadır.*³⁶⁸

Ancak karşıt görüşte olanlar da vardır: İbn Mesud (32/653), İbn Ömer (v. 73/692), Şa'bî ve İmam Şafî'ye (v. 204/820) göre (لَامَسْتُمْ) ifadesi, kadına “*cünüplüğe sebep olmaksızın öpmek ve elle dokunmak*” anlamına gelmektedir.³⁶⁹ Buna göre, *gerek şehvetle gerekse şehvetsiz olarak kadına dokunmak abdesti bozmaktadır.*³⁷⁰

Bu hususta, verdiğimiz iki görüşü uzlaştıran Mâlikîler ise “*dokunmak şayet şehvetle olursa abdesti bozar; şehvetsiz olursa abdesti bozmaz*” şeklinde bir görüşe sahiptirler.³⁷¹

II. KUR'ÂN'I SÜNNET İLE TEFSİRİ

İslâm Dini'nde, Kur'ân-ı Kerim'den sonra bilgi ve bilginin hayat bulması açısından en büyük kaynak, Hz. Peygamber'in (s) sünnetidir.³⁷² Kur'ân-ı Kerim'de

³⁶⁶ eş-Şevkânî, **a.g.e.**, c. I, s. 757.

³⁶⁷ İbnu'l-Arâbî, **a.g.e.**, c. I, s. 564; es-Sâbûnî, Muhammed Ali, **Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm Mine'l-Kur'ân/Ravâiu'l-Beyân fî Tefsîri Âyâtî'l-Kur'ân**, Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, t.y., c. II, s. 376.

³⁶⁸ es-Sâbûnî, **Ravâiu'l-Beyân**, c. II, s. 376.

³⁶⁹ eş-Şafî' (v. 204/820), **Ahkâmu'l-Kur'ân Li'l-İmam eş-Şafî**, *Cemedan*: Ebubekir Ahmed b. El-Huseyn El-Beyhakî (v. 458/1066), Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut 1999, s. 57.

³⁷⁰ es-Sâbûnî, **Ravâiu'l-Beyân**, c. II, s. 376-377.

³⁷¹ es-Sâbûnî, **Ravâiu'l-Beyân**, c. II, s. 377.

³⁷² eş-Şafî', Muhammed b. İdrîs (v. 204/820), **er-Risâle**, Çev. A. Şener-İ. Çalışkan, TDV Yayınları, Ankara 1997, s. 49; el-Hatîb, Muhammed Accâc, **Sünnetin Tesbiti**, Çev. Mehmet Aydemir, Yeni Akademi Yayınları, İzmir 2006, s. 42.

ayrıntılı bir şekilde ifade edilmeyen emir ve yasakların fiiliyata dönüşüp, vücud bulması hep sünnetle olmuştur. Hz. Peygamber'in (s) görevleri arasında olan tebliğ ile birlikte tebyîn veya tefsîr vazifesi, bu hususların temelini teşkil etmektedir. Kur'ân'ı ilk açıklayan ve dolayısıyla rivâyete/nakle müstenid olan tefsîrin ilk kaynağı, bağlayıcı olması yönünden Allâh Rasûlü (s)'dir.³⁷³

Ancak Allâh Rasûlü'nün (s), Kur'ân'ın ne kadarını tefsîr ettiği konusu, üzerinde ittifak sağlanamamış bir konudur.

Bu konuda Hz. Aişe'ye göre, Hz. Peygamber (s), Cebrail'in kendisine öğrettiği sınırlı sayıda âyetleri tefsîr etmiştir.³⁷⁴ İkinci görüşte, İmam Gazzali, Süyûtî (v. 911/1505) ve Ahmed Emîn gibi bir kısım âlim, Hz. Peygamber'in (s), Kur'ân'dan çok az bir bölümü tefsîr ettiğini iddia etmektedir.³⁷⁵ Üçüncü görüş, İbn Teymiyye'nin (v. 728/1328) başında bulunduğu, "Hz. Peygamber (s), Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını tefsîr etmiştir" diye iddia edenlerin görüşüdür.³⁷⁶ Her ne olursa olsun, az ya da çok, Kur'ân'a dair Hz. Peygamber'in (s) açıklamaları vardır. Bu olmalıdır. Zira bu görev, O'na (s) Kur'ân'ın vermiş olduğu bir görevdir.³⁷⁷ Sünnet Kur'ân-ı Kerîm'i birçok şekilde açıklamaktadır.³⁷⁸

Hz. Peygamber (s) ve dolayısıyla sünnet, Kur'ân-ı Kerîm'in en büyük müfessiridir. Bu sebeple, sünnete tabi olmak, Kur'ân'a tabi olmak anlamına gelmektedir. Bu bilinçle yetişen Hz. Ali de, Kur'ân'a dair birçok açıklamasını sünnetten vaki olmuş uygulama veya sözlerle yapmıştır. Çünkü onlar, nebevî beyanatın tesiri altındaydılar. Şimdi bu konuda birkaç örnek vermek istiyoruz:

1. Fatiha Sûresi'nde geçen (اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ) "Bizi sırât-ı müstakîme (dosdoğru yola) ulaştır" mealindeki 6.âyette geçen "sırât-ı müstakîm" hakkında Hz.

³⁷³ Yıldırım, a.g.e, s. 22.

³⁷⁴ Yıldırım, a.g.e, s. 46.

³⁷⁵ Yıldırım, a.g.e, s. 53.

³⁷⁶ Yıldırım, a.g.e, s. 61.

³⁷⁷ 16/Nahl, 44, 64...vd.

³⁷⁸ Suat Yıldırım, Rasûlüllah'ın (s) tefsîr edişini 17 ana başlık halinde örneklendirir. Bkz.: Yıldırım, a.g.e, s. 200-335.

Ali, Allâh Rasûlü'nün (s), “*Sırât-ı müstakîm Allâh'ın Kitabı (Kur'ân)'dır.*”³⁷⁹ dediğini bildiren hadis-i şerif ile açıklamasını yapmıştır.³⁸⁰

Hız. Ali sünnete dayanarak, âyette ifade edilen “sırât-ı müstakîm”in Kur'ân olduğunu beyan etmiştir. Bu âyet hakkında, bahsedilen terkip için “hak yol³⁸¹, İslâm Dini³⁸², Nebi (s)³⁸³” gibi anlamlar verilmiştir. Ancak tüm bunlar, Kur'ân'ın zımında, te'vili doğru olan şeylerdir.³⁸⁴ Dolayısıyla İslâm da olsa Hız. Peygamber (s) de olsa, sırât-ı müstakîme ulaştırın temel dayanak Kur'ân'dır.

2. Sünnete ittibaen yaptığı bir diğer tefsîre örnek olarak şunu verebiliriz: (وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيْلًا) “*Oraya ulaşmaya güç yetirebilenin Allâh için evi haccetmesi gerekir.*”³⁸⁵ anlamındaki bu âyette anlatılmak istenen şey, Beytullâh'ın yani Kabe'nin Allâh rızası için haccedilmesidir. Bu bir farz ibadettir.

Ancak âyette geçen “güç yetirebilmek”ten kasdın ne olduğu tam olarak anlaşılmamaktadır. Âyetteki bu açıklanmaya muhtaç lafzı Allâh Rasûlü (s), Hız. Ali'nin rivâyet ettiği bir hadiste “*azıkla birlikte binek hayvanının olması durumu*” şeklinde ifade etmiştir.³⁸⁶

Bir rivâyette de Hız. Ali'nin, “güç yetirebilmek” ile ilgili olarak, “*Bu âyet hakkında Allâh Rasûlü'ne (s) bir soru soruldu ve O da (s) 'Binebilecek bir deveye sahip olman' diye karşılık verdi.*” şeklinde bir açıklaması da vardır.³⁸⁷

Sonuçta, Allâh'ın maslahata binaen kullarına bir rahmeti olarak, hac farizasını herkese şamil kılmayıp, hükmü, belli şartları taşıyan kimselere vacip kıldığına dair

³⁷⁹ Tirmizi, Fedâilu'l-Kur'ân, 14, (s. 1943, H. No: 2906).

³⁸⁰ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. I, s. 110-111.

³⁸¹ ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, c. I, s. 25; en-Nesefî, *Medârik*, c. I, s. 32.

³⁸² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. I, s. 28; ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, c. I, s. 25; el-Beydâvî, *Nasîru'd-dîn Ebî Saîd* (v. 685/691/1286), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru Sâdır, Beyrut 2001, c. I, s. 16; en-Nesefî, *Medârik*, c. I, s. 32.

³⁸³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. I, s. 28.

³⁸⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. I, s. 28; ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, c. I, s. 387.

³⁸⁵ 3/Âl-i İmrân, 97.

³⁸⁶ İmam Zeyd, *a.g.e.*, s. 199; Et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. IV, s. 24.

³⁸⁷ eş-Şevkânî, *a.g.e.*, c. I, s. 599; İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlû'd-dîn Abdîrrahman (v. 597/1201), *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, El-Mektebetü'l-İslâmî, y.y ve t.y., c. II, s. 428; el-Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed (v. 671/1272), *El-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 2006, c. V, s. 222; Ebu Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî (v. 745/1344), *el-Bahru'l-Muhîd*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1993, c. III, s. 14.

bu âyet-i kerîmede³⁸⁸ geçen istitâattan kasdın, Hz. Ali'nin sünnetten getirdiği tefsîr rivâyetiyle, “*binek ve aziğa*” sahip olmak olduğunu anlamaktayız.

3. Konumuzla ilgili olarak, Hz. Ali'nin sünnetle tefsîr ettiği bir diğer âyet de şudur: (فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا) “...*Allâh, peygamberine ve inananlara huzur ve güvenini indirmiş ve onların takva sözünü tutmalarını sağlamıştı...*”³⁸⁹

Âyette geçen (كَلِمَةَ التَّقْوَى)’dan muradın ne olduğu konusunu Hz. Ali, Hz. Peygamberden (s), bu kelimenin (لا اله الا الله) “*Allâh’tan başka ilah yoktur.*” sözünün olduğunu rivâyet etmiştir.³⁹⁰ İbn Kesîr’de de “*takva kelimesi*”nin “*kelime-i tevhid*” olduğuna dair pek çok rivâyet vardır.³⁹¹

Bununla birlikte Hz. Ali'nin kendisinden bu lafzın (لا اله الا الله) “*Allâh’tan başka ilah yoktur ve Allâh en büyüktür.*” şeklinde bir sözü nakledilmektedir.³⁹²

Âyette geçen “*takva kelimesi*” hakkında müfessirlerin çoğunluğunun, “*kelime-i şehadet*” olduğuna ilişkin icma ettikleri bildirilmektedir.³⁹³

İbn Kuteybe (v. 276/889) de Hz. Ali'nin rivâyetine paralel olarak, bu sözün (لا اله الا الله) olduğunu söylemektedir.³⁹⁴ Beydâvî (v. 685/691) ise, bu ifadeden maksadın “*kelime-i şehadet veya bismele*³⁹⁵ lafzının” olduğuna dair bir açıklama getirmekle birlikte bunun, “*sebat, azim ve vefa*” olabileceğini de bildirmektedir.³⁹⁶

Âyette geçen bu terkipte, “*‘takva’nın ‘kelime’ye izafet kılınması nedeninin, ‘kelime’nin, takvanın sebebi ve esası*” olmasına bağlanmaktadır.³⁹⁷

³⁸⁸ İbnu'l-Arâbî, **a.g.e.**, c. I, s. 386; el-Kurtubî, **a.g.e.**, c. V, s. 219.

³⁸⁹ 48/Fetih, 26.

³⁹⁰ eş-Şevkânî, **a.g.e.**, c. V, s. 76-77.

³⁹¹ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. IV, s. 471.

³⁹² İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. IV, s. 472.

³⁹³ en-Neseffî, **Medârik**, c. III, s. 342-343.

³⁹⁴ İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim (v. 276/889), **Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1978, s. 413.

³⁹⁵ ez-Zemahşerî, **a.g.e.**, c. IV, s. 335.

³⁹⁶ el-Beydâvî, **a.g.e.**, c. II, s. 996.

³⁹⁷ ez-Zemahşerî, **a.g.e.**, c. IV, s. 335.

Bu noktadan hareketle, takvanın dayanağı iki kelimedenden yani Kelime-i şahadet veya kelime-i tevhidden biri olmaktadır.

4. Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den (s) rivâyetle tefsîr ettiği bir diğer âyet de şudur: (فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ (الْمُتَوَكِّلِينَ) “...Onları affet, onlar için bağışlanma dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir işe karar verdiğin zaman da Allâh'a tevekkül et. Çünkü Allâh, kendisine tevekkül edenleri sever.”³⁹⁸

Âyetle ilgili olarak Hz. Ali'den gelen bir rivâyette şöyle bir açıklama vardır: “Hz. Peygamber'e (s) ifadede geçen (العزم)'den kasdın ne olduğu soruldu. Allâh Rasûlü (s) de “kanaat sahipleriyle istişare ettikten sonra onların görüşlerine uymaktır.” şeklinde cevap verdi.”³⁹⁹

III. RE'Yİ İLE TEFSİRİ

“Re'y ile tefsîr”den kastedilen şey ictihad ve akıl ekseninde yapılan tefsîrdir. Bu tefsîr çeşidi, Hz. Peygamber'in (s) irtihalinden sonra ihtiyaca binaen ortaya çıkmıştır. Zira tefsîrin ilk ve müşahhas kaynağı Allâh Rasûlü'nün (s) mevcudiyeti son bulmuş, İslâmî coğrafya genişlemiş, İslâm toplumu yeni kültürlerle sahip milletlerle mezcolmuş, buna bağlı olarak fikrî faaliyetler teşekkül etmiş ve hâkim olunan vahy dilinin saflığı bozulmuştur.⁴⁰⁰

Dolayısıyla, din ve dinin temel kitabı ve ahkâmı hakkında bilgi verme gereği ortaya çıkmıştır. Önceden akla takılan bir mesele Hz. Peygamber'e (s) sorulup, probleme dair sıkıntı izale edilebilmekteydi. Ancak müteahhir dönemlerde bu imkân ortadan kalkmış; bunun yanında fikrî oluşumlarda naklin vârid olmadığı birtakım âyetler hakkında yorumlar yapılmaya başlanmıştı. İşte bu ihtiyaç nedeniyle ortaya çıkan tefsîr akımına “dirayet tefsîri” denmiş ve salt nakle dayanmayıp, dil, edebiyat, din ve çeşitli bilgilere dayanılarak yapılan tefsîr diye tanımlanmıştır.⁴⁰¹

³⁹⁸ 3/Âl-i İmran, 159.

³⁹⁹ eş-Şevkânî, a.g.e, c. I, s. 643.

⁴⁰⁰ Cerrahoğlu, a.g.e, s. 230.

⁴⁰¹ Cerrahoğlu, a.g.e, s. 230.

Sahâbenin aklî çıkarımda bulunarak, yaptıkları açıklamalar, tefsîrlerde büyük bir yekûn tutmaktadır. Şimdi Hz. Ali'den fıkıh, kelam, ahlâk alanıyla ilgili ve çeşitli konularda vârid olmuş tefsîr örneklerinden bazılarını sunmak istiyoruz.

1. Fıkıhî Konularla İlgili Tefsîri

Hz. Ali, sahâbe arasında fıkıh bilgisi fazla olan kişilerdendi. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, kendinden önceki râşid Halîfeler döneminde de muamelata ve ibadete tealluk eden fıkıhî konularda aranan sahâbîydi.

O, sahâbe arasında mutlak müctehid seviyesindeydi. Nitekim Abdurrahman b. Avf, Hz. Osman'a biatı esnasında, “*Kitap ve Sünnet hükümleriyle, önceki Halîfeler Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in ictihadlarıyla hareket etmesi şartını*” sunmuş ve ondan sonra biat etmiştir.⁴⁰² Yani Abdurrahman b. Avf, Hz. Osman'dan önceki Halîfeleri taklid etmesini istemiştir. Hz. Osman'ın şehadetinden sonra, aynı şartı Hz. Ali'ye de söyleyen Abdurrahman'a, Hz. Ali şöyle cevap vermiştir:

“*Ben, Kitap, Sünnet ve kendi ictihadımla karar veririm.*”⁴⁰³

Yani, Hz. Ali'de Kitap ve Sünnet temelli kendi re'iyine dayalı bir ictihad veya hüküm, öncekileri taklid etmekten daha evlâ idi.⁴⁰⁴

Dolayısıyla, onun bu konuda önemli bir mevkiye olması, fıkıhla ilgili âyetleri nasıl anladığının iyi idrak edilmesi açısından önemlidir. Çalışmamızın bu bölümünde, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen İslâm hukukuna ait konuları içeren bazı âyetleri, nasıl tefsîr ettiğini birkaç örnekle sunmak istiyoruz:

1. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmaktadır: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ)

(الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرِّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَى بِالْأُنثَى) “*Ey iman edenler! Öldürülenler*

hakkında size 'kisas' farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle ve dişiye karşı dişi (kisas edilir).”⁴⁰⁵

⁴⁰² el-Cassâs, Ebubekir Ahmed b. Ali er-Râzî (v. 370/981), **el-Fusûl fi'l-Usûl**, Mektebetü'l-İrşâd, 2. Baskı, y.y., 1994, c. IV, s. 283.

⁴⁰³ el-Cassâs, **el-Fusûl fi'l-Usûl**, c. IV, s. 283.

⁴⁰⁴ el-Cassâs, **el-Fusûl fi'l-Usûl**, c. IV, s. 284.

⁴⁰⁵ 2/Bakara, 178.

Bu âyetle birlikte Kur’ân-ı Kerîm’de “kısas”⁴⁰⁶ farz kılınmış dinî bir emirdir.⁴⁰⁷ Konu ile ilgili ayrıntıya girmeden önce Hz. Ali’nin âyet hakkındaki görüşünü açıklayan rivâyet şöyledir:

“Herhangi bir hür, bir köleyi öldürürse, hüre kısas uygulanır. Şayet kölenin sahipleri hürü öldürmek isterlerse, onu öldürüp; hürün diyetini, kölenin bedeliyle öder ve yakınlarına, hürün diyetinin kalanını verirler. Eğer bir köle, bir hürü öldürürse ona da kısas tatbik edilir. Şayet hürün yakınları isterlerse köleyi öldürebilirler ve kölenin bedeline karşılık kısas uygulayıp, hürün diyetinin kalanını alırlar. Dilerlerse, hürün diyetinin tamamını alıp, köleyi öldürmezler. Herhangi bir hür, bir kadını öldürürse, o da kısasa tabi olur. Kadının yakınları isterlerse, onu öldürüp, hürün yakınlarına diyetin yarısını verirler. Eğer bir kadın, bir hürü öldürürse, o kadına da kısas uygulanır. Hürün yakınları isterlerse, onu öldürüp, diyetin yarısını alırlar. Şayet isterlerse, diyetin hepsini alıp, kadını öldürmezler; dilerlerse affederler.”⁴⁰⁸

Hız. Ali, kısas hükmünün şâmil olup da, âyetin ifade etmediği bazı durumları açıklayarak, âyeti tefsîr etmiştir.

Dikkat edilirse âyette sadece üç grup şahsın birebir kendilerine uygulanacak kısas hakkında bilgi vardır. “*Bir hür köleyi öldürürse; köle bir hürü öldürürse; kadın bir kişiyi öldürürse kısas uygulanır mı?*” Bu gibi konular açık değildir. Hız. Ali, âyette belirtilen “hür, köle ve kadın” hakkındaki, kısas âyetinde anlatılmayan ve yaşanması kuvvetle muhtemel olan bu durumları zikretmiştir.

Âyette geçen lafızların ve bildirilen şahısların *mutlak olduğu* ve dolayısıyla - *mesela bir hüre karşı bir kölenin öldürülemeyeceği gibi*- bunların dışında herhangi

⁴⁰⁶ Kısas, İslâm hukukunda, herhangi bir yaralama veya katl olayında, aynıyle cezalandırmak demektir. (Bkz.: Erdoğan, Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 307). Başka bir ifadeyle “Kısas, katilin, üzerine uygulanmasıyla yükümlü olduğu Allâh’ın emrine kendini bırakmasıdır.” (Bkz.: el-Kurtubî, **a.g.e.**, c. III, s. 65.). Bu yönden kısas, suçluları, fitne ve fesadı engelleyen, caydırıcı şer’î bir hüküm olup, Kitap, sünnet ve icma ile sabittir. (Bkz.: es-Sâbûnî, Muhammed Ali, **Fıkhu’l-Muâmelât**, El-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 2007, c. IV, s. 193-195). Kısasın müteallik olduğu öldürmeler “kasden öldürme, kasda benzer öldürme, hataen öldürme, hata sayılan bir fiille öldürme ve sebebiyet vererek öldürme” gibi durumlardır. (Bkz.: el-Merğînânî, Burhanu’d-dîn Ebi’l-Hasen (v. 593/1196), **el-Hidâye Şerhu Bidâyeti’l-Mubtedî**, Dâru’l-Erkâm, Beyrut, t.y., c. IV, s. 443).

⁴⁰⁷ Diğer âyetler için bkz.: 17/İsra, 33; 2/Bakara, 179.

⁴⁰⁸ et-Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, c. II, s. 143.

bir halde kisasın uygulanmayacağını ifade edenler de olmuştur.⁴⁰⁹ Bunlar cumhur ulema olup Şâfiîler, Malikîler ve Hanbelîlerdir.⁴¹⁰ Bunlara göre ayrıca, bir Müslüman, bir zimmîyi öldürürse, bu gibi durumda, zimmîye karşı Müslüman kısasa tabi tutulmaz.

Ancak Hanefiler, İbn Ebî Leylâ (v. 148/765) ve es-Sevrî (v. 161/778), “köleye karşı hür de, zimmîye karşı Müslüman da kısasa tabi tutularak öldürülebilir” görüşündedirler.⁴¹¹ Bu, aynı zamanda az önce rivâyetini verdiğimiz Hz. Ali’nin görüşüyle de mutabıktır.⁴¹²

2. Fikhî boyuttaki bir başka âyet-i kerîme şudur: (أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ) (Oruç) sayılı günlerdedir. İçinizden hasta veya yolculukta olan, tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde tutsun. Eğer oruca gücü yetmiyorsa, bir fakiri doyuracak kadar fidye vermesi gerekir. Kim içinden gelerek daha fazlasını verirse, bu onun için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz, oruç tutmanız sizin için en hayırlısıdır.⁴¹³

Âyet-i kerîmede geçen (الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ) ifadesi hakkında Hz. Ali, zamiri oruca râci’ kılarak, “Oruç tutmaya gücü yetmeyenden maksat, pîr-i fâni yaşlı kimsedir. Bu, oruç tutmaz ve tutmadığı her gün için bir miskini doyurur” demiştir.⁴¹⁴

Yine Hz. Ali’ye göre, hasta ve misafirler orucu tutmayıp daha sonra kaza ederler; bu kaza oruçları peş peşe de tutulabilir, ara verilerek de tutulabilir.⁴¹⁵

Bu âyetin ilk bölümü indiğinde, sahâbeden kimisi oruç tutmakta, kimisi de tutmayıp her gün için, bir miskini doyurarak fidyesini vermekteydi. Onlar bunu bir ruhsat olarak yapmaktaydılar.⁴¹⁶

⁴⁰⁹ el-Kurtubî, a.g.e, c. III, s. 67.

⁴¹⁰ es-Sâbûnî, Ravâiu’l-Beyân, c. I, s. 133.

⁴¹¹ el-Kurtubî, a.g.e, c. III, s. 68; es-Sâbûnî, Ravâiu’l-Beyân, c. I, s. 133.

⁴¹² İbn Kesîr, Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm, c. I, s. 188; el-Kurtubî, a.g.e, c. III, s. 68.

⁴¹³ 2/Bakara, 184.

⁴¹⁴ et-Taberî, Câmiu’l-Beyân, c. II, s. 188-189.

⁴¹⁵ İmam Zeyd, a.g.e, s. 186-187.

Daha sonra bir rivâyete göre (وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ) ifadesi gelince⁴¹⁷; bir rivâyete göre de (فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ)⁴¹⁸ âyeti nâzil olunca, bahsedilen oruç tutmamak, “hasta ve yolculara” ruhsat; fakiri doyurmak da “oruca gücü yetmeyen çok yaşlı kimselere” özgü olarak kalmıştır.⁴¹⁹

Âyette geçen (يُطِيقُونَ) ifadesi, yapısı icabı farklı yorumlara gelebilmekte ve (•) zamirinin “fidye vermeye mi”, yoksa “oruca mı” râci’ olduğu konusu tefsîrlerde tartışılmaktadır. Bu konuda Elmalılı Hamdi YAZIR’ın şu açıklamasını burada zikretmek istiyoruz:

‘İf’al babından ve ‘itâka’ mânâsından muzari bir fiildir. ‘Itaka’, takat ve tavk kökündendir... ‘Itaka’, burada ya ‘istitaa: gücü yetmek’ veya ‘tatvik: güç tükenmek’ mânâsına olacaktır. İstitaa mânâsına olursa gücü yetenler, oruç tutmadıkları takdirde fidye versinler demek olur ki, muhayyer bir vücub ifade eder ve oruç tercih edilir... Çünkü يُطِيقُونَ kelimesindeki ‘hû’ zamiri, her halde ‘oruç’ kelimesine aittir. Kendisinden sonra gelen fidyeye gönderilmesi caiz değildir... Zamirin, fidye ve taâma gönderilmesi caiz olmadığından mânâ: ‘Fidyeye gücü yetenlere fidye vacibdir.’ demek olamaz. Zamirsiz: ‘Gücü yetenlere fidye vacibdir.’ gibi anlaşılması ise hiç caiz olamaz. ‘O fidyeye gücü yetenler’ buyurulmadığı gibi, sadece ‘gücü yetenlere...’ de buyurulmamıştır. Eğer maksat bu olsaydı, bunlardan birinin söylenmesi gerekirdi ve zamirin hazfi daha veciz olurdu. Şimdi zamir ‘sıyâm’a râci olduğu halde ‘itâka’yı ‘vüsu’: kuvvet’ ve ‘istitaa: gücü yetmek’ mânâsına yoracak olursak, mânâ şöyle olacaktır: ‘Oruca gücü yetenlere fidye vacibdir.’ Böyle demekse akla uymayan bir çelişki teşkil eder. Çünkü oruca gücü yetenlere fidye vacib olunca ‘oruç size farz kılındı’ ifadesi gereğince, oruç tutması lazım gelenler, oruca gücü yetmeyen acizlerden ibaret kalacaktır.⁴²⁰

Bu açıklamaya ilâveten şunu söyleyebiliriz: Âyette geçen (يُطِيقُونَ) fiili (افعال) veznindedir. Bu veznin, fiillere yüklediği anlamlardan biri de, olumsuzluğa delalet etmesi yani “anlamı izale” etmektir.⁴²¹ Yani bahse konu fiil “güç yetirmek” anlamındayken, if’âl babına girmekten dolayı “gücün giderilmesi, izale olunması; güç yetirememek” anlamına gelmektedir.

⁴¹⁶ İbn Kuteybe, **Ğarîbü’l-Kur’ân**, s. 73 (2. dipnot); İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. I, s. 192; el-Kurtubî, **a.g.e.**, c. III, s. 145; Elmalılı, M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili**, Azim Dağıtım, İstanbul, t.y., c. I, s. 525-526.

⁴¹⁷ el-Kurtubî, **a.g.e.**, c. III, s. 145.

⁴¹⁸ 2/Bakara, 185.

⁴¹⁹ İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. I, s. 192; Elmalılı, **a.g.e.**, c. I, s. 526.

⁴²⁰ Elmalılı, **a.g.e.**, c. I, s. 521-522.

⁴²¹ er-Râcihî, Abduh, **et-Tatbîku’s-Sarfî**, Dâru’n-Nehda’l-Arabiyye, Beyrut 2004, s. 33.

Dolayısıyla âyette ifade edilmek istenen mânâ Hz. Ali'ye göre, gücü yetmeyenlerin oruç tutmama ruhsatına sahip oldukları, bu gibi kimselerin fidye verebilecekleri hükmüyle birlikte, hasta ve yolcular da orucu kaza etme gibi bir kolaylaştırıcı hükme muhataptırlar. Kanaatimizce Hz. Ali'nin bu şekilde bir açıklaması, verdiğimiz gramer açıklamalarına ve umûmî fikhî kabullere uygun düşmektedir.

3. Hz. Ali'nin fikhî açıklamalarına örnek teşkil eden bir başka âyet de şudur: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ) “Ey iman edenler! Kazandıklarınızın temizlerinden ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan Allâh yolunda harcayın...”⁴²²

Hz. Ali “zekât ibadetiyle” ilgili olan söz konusu âyette geçen (طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ) ifadesiyle anlatılmak istenenin, “altın ve gümüş” olduğunu beyan etmiştir.⁴²³ (وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ) lafzını da “ekin ve meyveler” olarak açıklamıştır.⁴²⁴

İslâm âlimleri, bu âyette geçen “infak” emri hakkında ihtilaf etmişlerdir. Hz. Ali, Abîde es-Selmânî ve İbn Sîrîn gibi bir kısım âlime göre “infak” emrinden maksat, “farz olan zekât ibadeti”dir ve bu âyet “basit, değersiz şeylerle güzel olanı değiştirmekten insanları menetmektedir.” Berâ b. Âzib (v. 73/697), Hasan Basrî (v. 110/728) ve Katade'ye (v. 118/735) göre ise “tatavvû mânâsında sadaka”dır.⁴²⁵

Âyetteki (طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ) ifadesini cumhur ulema, “kazanılan helal şeylerin en güzellerinden seçilerek” verilmesi yönünde yorumlamışlardır.⁴²⁶ Az önce de ifade ettiğimiz gibi, Hz. Ali'nin yorumu ise “altın ve gümüş” idi. İnsanlar, ya ticaretten ya mirastan ya da sahip oldukları işlerden kazanç elde ederler. Bu kazançların içine para, menkul veya gayr-i menkul eşya girdiği gibi altın ve gümüş de girmektedir. Dolayısıyla cumhurun görüşüyle Hz. Ali'nin görüşü aynı paralelliktedir.

⁴²² 2/Bakara, 267.

⁴²³ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. III, s. 112; eş-Şevkânî, *a.g.e*, c. I, s. 492-493.

⁴²⁴ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. III, s. 113; eş-Şevkânî, *a.g.e*, c. I, s. 492-493.

⁴²⁵ el-Kurtubî, *a.g.e*, c. IV, s. 342.

⁴²⁶ el-Kurtubî, *a.g.e*, c. IV, s. 343.

Hız. Ali'ye göre bu âyetin, farz ibadet olan zekât hakkında olduğunu belirtmiştik. Buna ışık tutacak olan, Abîde es-Selmânî'den (v. 72/691) rivâyet edilen haberde bir adam gelip Hız. Ali'ye, bu âyet hakkında soru sormuştur. Hız. Ali de “*Bir adam vardı. Hurma toplamaya niyetlendi. Hurmaları topladı ve iyilerini bir yere ayırdı. Bu esnada, zekât memuru geldi ve o adam da, memura, değersiz, kalitesiz hurmalardan verdi.*” diyerek cevap vermiş ve “*bu âyet farz kılınan zekât hakkında nazil olmuştur*” demiştir.⁴²⁷

Hız. Ali, âyetteki infak lafzını, vücûbiyet ifade ettiği yönünde *zâhiren* anlamış ve bu yönde açıklama getirmiştir.

4. (وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ) “...*Fecrin beyaz ipliği siyah iplikten size seçilinceye kadar yiyin, için...*”⁴²⁸

Âyetin bu kısmına göre, Ramazan Ayı'nda, şafak doğuncaya kadar veya tan yeri ağaruncaya kadar yiyip içilebilir. Oruçla ilgili olan bu âyet nazil olmadan önce sahâbîler, iftar edip, uyumadan önce yiyip, içerler ve hanımlarına da uyumadan önce yaklaşırlardı. Bu andan sonra da, imsak vakti gelinceye kadar herhangi bir yeme-içme veya cinsel temasta bulunmazlar, bundan kaçınırlardı. Böyle bir durumda gecesini geçiren, gündüz oruçlu olarak çalışıp, iftar vakti evine gelen bir kısım sahâbî, evinde yiyecek bir şey bulunduğunda, hemen iftarını yapardı. Fakat bulamayanlar, hanımları kendilerine yemek hazırlamaktayken yorgunluklarından uyuyakalırlar ve bir daha imsaka kadar yiyip, içmediklerinden dolayı ertesi gün halsiz düşerlerdi; hatta bu sebepten bayılan sahâbîler bile olmuştur. Rivâyete göre, âyet bunlar hakkında inmiştir.⁴²⁹

Âyetle ilgili olarak, (مِنَ الْفَجْرِ) ifadesi sonradan nâzil olmuştur. Zira âyet-i kerîmenin inen ilk kısmına göre, sahâbeden bir kısmı “ayaklarına siyah ve beyaz renkte birer iplik bağladı; bu iplerin görüntüleri birbirinden seçilinceye kadar da yeme ve içmeye devam ederlerdi.”⁴³⁰ Daha sonra âyetin (مِنَ الْفَجْرِ) kısmı inmiş ve

⁴²⁷ eş-Şevkânî, **a.g.e.**, c. I, s. 493-494.

⁴²⁸ 2/Bakara, 187.

⁴²⁹ el-Vâhidî, **a.g.e.**, s. 158-160.

⁴³⁰ el-Vâhidî, **a.g.e.**, s. 160; Çetiner, **a.g.e.**, c. I, s. 66-67.

âyette geçen “ipler”den muradın, “gecenin karanlığı ve şafağın aydınlığı” olduğu anlatılmak istenmiştir.⁴³¹

Hız. Ali de, rivâyete göre bir gün sabah namazını kılmış ve kıldıktan sonra şöyle demiştir: “İşte bu, fecrin beyaz ipliğinin siyah iplikten ayrıldığı zamandır.”⁴³²

Hız. Ali bu ifadesiyle, orucun başladığı zamanı ifade etmiştir ki bu da az önce verdiğimiz açıklamalara uygun bir tefsîrdir. Bunun yanında diyebiliriz ki Hız. Ali âyeti, uygulamalı olarak tefsîr etmiştir.

5. Hız. Ali'nin fikhî konularla ilgili yaptığı tefsîrine örnek verebileceğimiz bir başka âyet de şudur: (وَأْتُمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامٌ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةً إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلَهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ) “Hacı ve umreyi Allâh için tam yapın. Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) alıkonursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban, yerine varıncaya kadar, başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden her kim hasta olursa yahut başından bir rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa, fidiye olarak ya oruç tutması ya sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerekir. Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umre ile faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen bir kurbanı keser. Kurban kesemeyen kimse hacda üç, memleketine döndüğü zaman yedi olmak üzere oruç tutar ki, hepsi tam on gündür. Bu söylenenler, ailesi Mescid-i Haram civarında oturmayanlar içindir. Allâh'a karşı gelmekten sakının. Biliniz ki Allâh'ın vereceği ceza ağırdır.”⁴³³

⁴³¹ Âyetin bu kısmında edebî bir güzellik olarak, *istiâre sanatı* vardır. Beyaz iplik ile siyah iplikten maksat, *sabahın beyazlığı ve gecenin karanlığıdır*. Âyetteki iplik lafzı ise *mecaz* içindir. Sabahın beyazlığı, tan yerinin ağardığı hafif bir aydınlıktır. Bu esnada gecenin karanlığı ise kaybolup gider. Birinin geldiği sırada öbürü kaybolduğundan, her ikisinin de sahip olduğu hassas ve kırılğan dengelerinden dolayı ipliklere benzetilmişlerdir. Zira beyazlık gittikçe artar, karanlık ise gittikçe azalır. (Bkz.: es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2003, s. 108). Fakat âyet hakkında, bu ifadenin istiare değil de, teşbih-i belîğ olduğu görüşü de vardır. (Bkz.: ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, c. I, s. 229).

⁴³² et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. II, s. 238.

⁴³³ 2/Bakara, 196.

Rivâyete göre bir adam Hz. Ali'ye gelip (وَأَتَمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ) âyetini sormuştur. Hz. Ali de adama cevaben, hac ve umrenin tamamlanmasından maksadın “*Senin ailenin evinden (yani memleketinden) ihrama girmendir.*” demiştir.⁴³⁴

Kanaatimizce Hz. Ali bu açıklamasıyla, memleketi mikat yerleri dışında olan kimselerin nerede niyet edip ihrama girebileceklerini ifade etmiştir. Çünkü ona göre “*belli olan beş mikatın dışında kalanların mikat yerleri, evleridir, memleketleridir.*”⁴³⁵ Zira hac için mikat yerleri bellidir.⁴³⁶ Aynı şekilde ülkemizde de, kutsal topraklara gidecek olan hacı adayları genelde kendi ülkesindeki havaalanında ihrama girmektedirler. Dolayısıyla bu uygulamanın da temelinde yatan düşüncenin, Hz. Ali'nin, ifade ettiğimiz açıklaması olduğu söylenebilir.

Ona göre bu ibadetlerin her biri, niyetin, henüz evdeyken kalbe yerleştirilmesiyle başlar. Yani hac veya umre yapmak isteyen şahıs, evinde (yurdunda) ihrama girip, bu ibadeti yapmayı murad etmelidir. Başka bir ifadeyle, Hz. Ali'ye göre, hacca veya umreye niyetlenen kimse, bilmelidir ki, bu ibadetlerin tamamlanması daha evdeyken niyet ederek ihrama girmekle olmaktadır. Zira haccın sahîh olmasının şartlarından biri de “*niyetle ihrama girmek*”tir.⁴³⁷ Kişi evden çıkarken, ne herhangi bir ihtiyacını giderme ne de ticaret niyetinde olmalıdır.

Aynı âyette geçen (فَإِنْ أَحْصَرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ) ifadesi için Hz. Ali: “*Hac yapan kimse herhangi bir sebeple engellenirse, kurbanını gönderir. Kurban kesildiğinde ihramdan çıkmış olur; kesilmezse kesilinceye kadar ihramdan çıkamaz.*” demiştir.⁴³⁸ İhramdan çıkmak da tıraş ile olur. Zaten âyetin devamında ifade edilen (وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ) lafzından maksat da, Hz. Ali'nin verdiği hükmün gerekçesi niteliğindedir.

⁴³⁴ eş-Şaffî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, s. 128; et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, c. II, s. 283; İbnu'l-Arâbî, **a.g.e.**, c. I, s. 167; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. I, s. 207; el-Kurtubî, **a.g.e.**, c. III, s. 263.

⁴³⁵ İmam Zeyd, **a.g.e.**, s. 201.

⁴³⁶ Mikat yerleri 5 tane olup şunlardır: Medîne tarafından gelenler için Zü'l-huleyfe, Irak tarafından gelenler için Zat-ü ırk veya el-Akîk, Şam tarafından gelenler için Cuhfe, Necid tarafından gelenler için Karen ve Yemen tarafından gelenler için Yelemlem'dir. Bkz.: İmam Zeyd, **a.g.e.**, s. 200; el-Merğînânî, **a.g.e.** c. I, s. 163.

⁴³⁷ Elmalılı, **a.g.e.**, c. II, s. 43.

⁴³⁸ et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, c. II, s. 306.

İhsar ise, ihramda olan kimsenin, hac veya umresini *hastalık, düşman ve benzeri sebepten* dolayı tamamlamaya imkân bulamaması demektir.⁴³⁹ Böyle bir durumdaki kimseye de “muhsar” denilir.

Hz. Ali, âyetin devamında geçen (فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ) ibaresindeki “*kolay olan kurbandan maksat koyundur.*” diyerek, kesilmesi kolay hedy kurbanından muradın, koyun olduğunu açıklamıştır.⁴⁴⁰ İlim ehlinin çoğunluğu da bu görüştedir.⁴⁴¹

Aynı âyette geçen (فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ) lafzıyla ilgili olarak Hz. Ali “*Bu, hedy kurbanı kesilmeden önce, kendisine bir şey isabet eden kimseye keffaret gerekir.*” demektedir.⁴⁴²

Aslında âyette, muhsar kimse için gereken şey, sırasıyla, “*oruç veya sadaka yahut nüsük*” olarak “*fidye*”dir. Âyet hakkında bütün görüşler bu yöndedir. Dolayısıyla Hz. Ali’nin “*keffaret*” lafzı muhtemeldir ki “*fidye*” için söylenmiş bir ifadedir. Çünkü saydığımız bu üç şeyin fidye olduğunu, bize âyet beyan etmektedir ve âyetin bu kısmının mânâsı açıktır.

Hz. Ali, aynı ibarede geçen fidye için, “*orucun üç gün; sadakanın altı fakire verilmek üzere üç sa’ ve nüsükün de bir koyun*” olduğu yönünde açıklama getirmiştir.⁴⁴³ Bu aynı zamanda dört mezhebin de görüşüdür ve muhsar, fidye vermekte hangisini dilerse onu yerine getirebilir.⁴⁴⁴

Yine Hz. Ali’ye göre “*umreyi, hac ile birleştireninceye kadar tehir eden kimseye de bir hedy kurbanı gerekir.*” Yani, umreyi hacle birleştirerek “*kıran hacı*” yapmak isterse veya umre ihramından çıkıp hac ihramına kadar serbest kalmak ve ihramlıyken yasak olan şeylerden istifade etmek suretiyle “*temettu hacı*” yapmak isterse, kolayına gelen bir kurban -Hz. Ali’ye ve cumhura göre bu bir koyundur- kesmesi vaciptir.⁴⁴⁵

⁴³⁹ İmam Zeyd, **a.g.e.**, s. 214; El-Merğınânî, **a.g.e.** c. I, s. 213.

⁴⁴⁰ et-Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, c. II, s. 297; İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. I, s. 208.

⁴⁴¹ eş-Şafîî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, s. 129; el-Kurtubî, **a.g.e.**, c. III, s. 282.

⁴⁴² et-Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, c. II, s. 314.

⁴⁴³ et-Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, c. II, s. 323.

⁴⁴⁴ İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. I, s. 209.

⁴⁴⁵ İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. I, s. 210.

Bu kurbana da gücü yetmiyorsa şahsın, (فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ) âyetii gereği hac günlerinde üç gün, hac dönüşü de yedi gün olmak üzere tam on gün oruç tutması gerekir.

Hiz. Ali'ye göre, oruç tutacak kimse, hac günlerinde orucunu terviyeden önceki gün, terviyeye günü⁴⁴⁶ (*Zilhicce'nin sekizinci günüdür*) ve arefe (*Zilhicce'nin dokuzuncu günüdür*) günlerinde tutar.⁴⁴⁷ Müstehab olan bu olup Zilhicce'nin yedi, sekiz ve dokuzuncu günlerinde tutulmasıdır.⁴⁴⁸

6. Hiz. Ali'nin bir başka tefsîrine örnek 2/Bakara Sûresi, 228. âyet için yaptığı açıklamadır. Âyet-i kerîme boşanmış kadınların bekleyeceği iddet müddetinden bahsetmektedir: (وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيُعَوِّضْنَ أَهْلَهُنَّ بِرَدِّهِ نَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ) “Boşanmış kadınlar, kendi başlarına üç “ay hali” beklesinler. Eğer onlar Allâh'a ve âhiret gününe gerçekten inanmışlarsa, rahimlerinde Allâh'ın yarattığını gizlemeleri kendilerine helâl olmaz. Eğer kocalar bu arada barışmak isterlerse, boşadıkları kadınları geri almaya daha fazla hak sahibidirler. Erkeklerin kadınlar üzerinde hakları olduğu gibi, kadınların da erkekler üzerinde belli hakları vardır. Ancak erkekler, bu haklarda kadınlara göre bir derece üstünlüğe sahiptirler. Allâh Azîz'dir, Hakîm'dir.”

Bu âyette geçen (قُرُوءٍ) lafzı “müşterek” bir lafız olup, âyeti “müşkil” hale getirmektedir.⁴⁴⁹ Zira bu kelime hem “temizlik” hem de “aybaşı hali” anlamına gelmektedir.⁴⁵⁰ Dolayısıyla, bu âyet ile ilgili hükümlerinde, mezheplerin farklı görüşlerde olmasının çıkış yeri bu kelimedir.

⁴⁴⁶ Terviyeye, suya kandırmak demektir. Hacıların Arafat'a çıkmak üzere, develerini sulayıp, azık tedarik etmelerinden dolayı Zilhicce'nin sekizinci gününe Terviyeye Günü denir. Bkz.: Erdoğan, a.g.e, s. 571.

⁴⁴⁷ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. II, s. 338; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. I, s. 210.

⁴⁴⁸ Elmalılı, a.g.e, c. II, s. 51.

⁴⁴⁹ Zeydân, a.g.e, s. 275; Şa'bân, Zekiyyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlu'l-Fıkıh)*, Terc.: İbrahim Kâfi Dönmez, TDV Yayınları, Ankara 2003, s.361.

⁴⁵⁰ İbnu'l-Arâbî, a.g.e, c. I, s. 250, 252.

Şâfîliler, Malikiler, Hz. Aişe ve diğer bazı hukukçulara göre bu kelime “*temizlik*” mânâsınadır ve *iddet dönemi üç temizliğe* denk gelmektedir.⁴⁵¹

Râşid Halîfelerle birlikte, Abâdile, Hanefîler ve bir kısım fıkıhçıya göre ise “*kur*” kelimesi, “*hayız hali*” olup, *iddet müddeti de üç aybaşı hali* beklemek anlamına gelmektedir.⁴⁵²

Hz. Ali bu konuya misal bir uygulamasında, hanımını (*ric’i talakla*) bir veya iki defa boşanmış bir kişi hakkında şöyle demiştir: “*Karısı üç hayızdan temizlenip ve namaz kılabilecek hale gelene kadar ric’at (hanımına dönme), adamın hakkıdır.*”⁴⁵³

Yani bu ifadeye göre, ric’i talakla boşanmış ve iddet bekleyen kadının, üç aybaşı görmesi ve temizlenmesi sonunda talak, baine dönüşmektedir. Başka bir ifadeyle Hz. Ali’ye göre, âyetteki “*kur*” kelimesi, “*aybaşı veya hayız*” anlamına gelmektedir.⁴⁵⁴ Diğer bir deyişle Hz. Ali, müşkil bir lafzı, icthadî bir yaklaşımla açıklamıştır.

7. Hz. Ali’nin, mehir hakkında bazı hükümleri içeren şu âyet-i kerîme ile ilgili yorum veya açıklaması şöyledir: (**لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنِ طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا**)
(**لَهُنَّ فَرِيضَةٌ وَمَتَّعُوهُنَّ عَلَى الْمَوْسِعِ قَدْرَهُ وَعَلَى الْمُقْتَرِ قَدْرَهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ**)
“*Kendileriyle temas etmediğiniz yahut kendilerine bir mehir tayin etmediğiniz kadınları boşamışsanız (bunda) size bir günah yoktur. Onları zengin olanınız kudretince, darda bulunanınız da halince olmak üzere örfe uygun bir fayda ile faydalandırınız. Bu iyilik etme şiarında bulunanların üzerine bir borçtur.*”⁴⁵⁵

Bahse konu ettiğimiz bu âyet-i kerîmede de Allâh-u Teâlâ, mehrin⁴⁵⁶ söylenmeden de veya tayin edilmeden de, nikâhın geçerli sayıldığını ifade etmiştir. Aynı şekilde, cinsel temas olmaksızın da boşamak, âyete göre caizdir. Fakat âyetin

⁴⁵¹ et-Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, c. II, s. 600; Şa’bân, **a.g.e.**, s. 361; Elmalılı, **a.g.e.**, c. II, s. 105.

⁴⁵² Şa’bân, **a.g.e.**, s. 362.

⁴⁵³ et-Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, c. II, s. 599, 601.

⁴⁵⁴ İmam Zeyd, **a.g.e.**, s. 288.

⁴⁵⁵ 2/Bakara, 236.

⁴⁵⁶ Mehir, kadının nikâh akdiyle hak ettiği mal demektir (*Bkz.:* Erdoğan, **a.g.e.**, s. 356). İslâm hukukuna göre mehir, kadının kocası üzerindeki haklarından biri olup, nikâh akdinin sonuçlarındandır. Başka bir ifadeyle mehir, nikâhın sıhhat şartı değil, sonucudur. Bu itibarla mehir söylenmeden de nikâh geçerlidir. Ancak, nikâh akdi münakid (oluşmuş) sayıldıktan itibaren mehir lazım olur. (*Bkz.:* Ebu Zehra, Muhammed, **el-Ahvâlu’ş-Şahsiyye**, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Kahire 2005, s. 168).

devamında, “*mehir söylenmeksizin*” ve “*birleşme olmaksızın*” boşamada da, erkeğin kadına örfе göre belli şeyler verip, onun gönlünü hoş etmesinin uygun bir davranış olduğu ifade edilmektedir. Bu şekilde bir boşanma olayında kadın, iddet de beklemez.⁴⁵⁷ Bu verilen şeylere fıkhıta “*mut’a*” denmektedir. Mut’a, kocanın, bir ikram, yardım ve talakın verdiği sıkıntıyı biraz olsun dindirmek için, mal, giyecek veya yiyecek olarak, boşanmış olduğu hanımına verdiği şeylerin genel adıdır.⁴⁵⁸ Miktarı ise ictihada bırakılmıştır.⁴⁵⁹

Hz. Ali’ye göre âyette ifade edilen ve mut’a olarak verilecek şey, *kadının faydalanabileceği, mal sayılan bir şeyler* olması gerekir.⁴⁶⁰ Hz. Ali mut’a olabilecek şeyleri açıklarken, miktarı ile ilgili herhangi bir hüküm vermemiştir. Kanaatimizce Hz. Ali bu hususu örfе bırakılmış bir uygulama olarak kabul etmiş ve sınırlayıcı/belli bir miktar tayin etmemiştir. Ancak mezheb imamları bu konuda farklı görüşler belirtmişlerdir: İmam Malik’e (v. 179/796) göre mut’ada bu miktarı örf belirler; İmam Şâfiî’ye göre orta halli biri için otuz dirhemdir; Ebu Hanife’ye göre ise en azı bir zırh, başörtüsü ve yorgan olup, mut’a mehrin yarısını geçemez; Ahmed b. Hanbel’e (v. 241/855) göre de, bir zırh ve namazın sahih olabileceği miktarda bir örtüdür.⁴⁶¹

Âyette ifade edilen “*mut’a*”nın, her boşanmış kadın için vacip olup olmadığı âlimler arasında ihtilaf konusudur.

Hz. Ali, kadına mut’a verilmesi hususunda (2/Bakara Sûresi, 241’i de açıklarken), *hür olsun köle olsun, boşanan her mümine kadın için mut’a vardır* demiştir. Bu sözünden sonra da, konumuz olan 2/Bakara Sûresi, 236. âyeti okumuştur.

⁴⁵⁷ 33/Ahzab, 49; es-Sâbûnî, **Ravâiu’l-Beyân**, c. I, s. 290.

⁴⁵⁸ en-Nesefî, Necmu’d-din b. Hafis (v. 537/1142), **Tilbetu’t-Talebe Fi’l-İstılâhâti’l-Fıkhıyye**, Dâru’l-Kalem, Beyrut, 1406, s. 97.

⁴⁵⁹ es-Sâbûnî, **Ravâiu’l-Beyân**, c. I, s. 291; Döndüren, Hamdi, **Delilleriyle Aile İlmihali**, Erkam Yayınları, İstanbul 2009, s. 230.

⁴⁶⁰ eş-Şevkânî, **a.g.e**, c. I, s. 436.

⁴⁶¹ Ebu Zehra, **a.g.e**, s. 200-202; es-Sâbûnî, **Ravâiu’l-Beyân**, c. I, s. 291-292; Döndüren, **a.g.e**, s. 230.

Bu konuda Hz. Ali de *âyetin zâhirinin vücûb ifade ettiğini belirtmiştir*.⁴⁶² Zira ona göre, emir sîğasındaki (مَتَّعُوهُنَّ) lafzı vücûbiyet ifade etmektedir. İbn Ömer, İbn Abbas, Said b. Cübeyr (v. 95/713), Ebu Kılâbe (v. 104-106/722), Dahhâk (v. 105/723), Hasan Basrî, Katade ve Zühri'den (v. 124/742) de “*mut’anın vücûbiyetine dair görüşler*” rivâyet edilmiştir.⁴⁶³

İmam Malik’e göre “*mut’a vacip değil, müstehap*”tır. Hanefiler, Şâfiiler ve Hanbelîlere göre “*mut’a, mehir tayin edilmeyerek boşanmış her kadın için verilmesi vacip*”tir; eğer “*mehir belirlenip boşanmışsa, kadına mut’a vermek mustehap*”tır.⁴⁶⁴

8. Evliliğin sonlandırılması söz konusu olup, talak gerçekleşecek ise boşanmanın vukû bulmaması için son bir alternatif sunan şu âyette “her iki taraftan birer hakemin” tayin edilmesi bildirilmektedir: (وَإِنْ حِفْظُ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ) “Eğer(karı ile kocanın) aralarının açılmasından endişeye düşerseniz o vakit erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden de bir hakem gönderin. Bu iki hakem barıştırmak isterlerse, Allâh aralarındaki dargınlığı giderme hususunda, o ikisini muvaffak kılar. Şüphesiz ki Allâh Alîm’dir, Habîr’dir.”⁴⁶⁵

Âyette, evlilik esnasında karı-koca arasında vukû bulabilecek herhangi bir olumsuzlukta, kocanın tarafından bir hakem, hanımın tarafından da bir hakem tayin edilmesi tavsiye edilmektedir. Eğer bu iki hakem, gerçekten karı-kocanın arasını bulup, barıştırmak isterlerse, Allâh’ın da onları, bu niyetlerine muvafık bir sonuçla destekleyeceği anlatılmaktadır. Fakat maslahat gereği, karı-kocanın tefrîki icab ediyorsa, boşanmalarına yönelik de anlaşabilirler.⁴⁶⁶

Hz. Ali’nin âyetin bu kısımlarıyla ilgili olan “hakemlerin yetkilerinin ne olduğu” hakkındaki açıklaması ile alakalı şöyle bir olay rivâyet edilir: “*Aralarında anlaşmazlık olan bir çift, Ali’ye geldiler. Beraberlerinde, her birinin akrabalarından bir grup insan da vardı. Ali onlara ‘Erkeğin akrabalarından bir hakem, kadının*

⁴⁶² el-Kurtubî, **a.g.e**, c. IV, s. 162; eş-Şevkânî, **a.g.e**, c. I, s. 436.

⁴⁶³ el-Kurtubî, **a.g.e**, c. IV, s. 162; es-Sâbûnî, **Ravâiu’l-Beyân**, c. I, s. 291-292.

⁴⁶⁴ es-Sâbûnî, **Ravâiu’l-Beyân**, c. I, s. 291-292.

⁴⁶⁵ 4/Nisa, 35.

⁴⁶⁶ es-Sâbûnî, **Ravâiu’l-Beyân**, c. I, s. 360.

akrabalarından bir hakem gönderin (tayin edin).’ dedi. (Hakem olacak şahıslar belli olunca) iki hakeme şöyle dedi: ‘Yapmanız gerekenleri biliyor musunuz? Size düşen görev, şayet birleşmeleri uygunsa, ikisini birleştirmek; değilse aralarını ayırmaktır.’ Bunun üzerine kadın ‘Lehimde ve aleyhimde Allâh’ın Kitabı’nın hükmüne razıyım.’ dedi. Kocası ise ‘(Her şeye razıyım) ama ayırma işine gelince razı değilim.’ deyince Hz. Ali adama (dönerek): ‘Yalan söylüyorsun (hile yapıyorsun)! Vallâhi, kadının dediği şekilde bir karar verinceye kadar yerinden ayrılamazsın.’ şeklinde karşılık verdi.”⁴⁶⁷ Bu olaya göre Hz. Ali âyeti, hakemlerin “karı-kocanın akrabalarından” seçilmesi ve bu hakemlerin “birleştirmeye de boşamaya da yetkileri” olması yönünde tefsîr etmiştir. Hatta Hz. Ali, hakemeynin boşamaya dair karar verdikleri bir olayda “iki hakem de onları ayırma noktasında icma etti.” demiştir.⁴⁶⁸

Hz. Ali’ye göre tarafeynin seçtiği iki hakem de *birlikte* karar vermelidirler. *Biri varken diğeri yoksa verilen hüküm geçersizdir. Hüküm ancak, hakemeynin bir araya gelip, aynı karara varmalarıyla geçerli olur.*⁴⁶⁹

Tayin edilen hakemlerin aynı zamanda “*vekil olup olmadıkları*” yönünde de bir ihtilaf vardır ve görüşler şu yöndedir: Ebu Hanife ve Ahmed b. Hanbel’e göre *bunlar vekil olup, ancak eşlerin rızasıyla tefrik kararı verebilirler*; İmam Malik’e göre *ise hem vekil hem de hâkim olup, cem’e de tefrike de yetkileri vardır.*⁴⁷⁰ Az önceki rivâyette Hz. Ali’nin de bu düşüncede olduğunu ortaya koyduk.

Âyet ile ilgili olarak “*hakemlerin akrabadan olup olmayacağı; karı-kocanın izni olmadan boşama selahiyetlerinin olup olmadığı; karı-kocanın arasının açılmasından korkarsanız’ hitabında muhatabın kim olduğu*” gibi konular da âlimler arasında farklı görüşlerin olduğu konulardır. Bu âyetteki hakemeyne dair hükümlere şâmil açıklamasında Hz. Ali, iki hakemin de eşlerin akrabalarından olmasını; hakemlerin birleştirmeye de boşamaya da yetkili olduklarını ve herhangi bir karar verme durumunda hakemeynin icma etmesini şart koşmuştur. Kanaatimizce bu tür bir yorum ve fikhî çözüm, tamamen ailelerin ve eşlerin maslahatına göre yapılmıştır.

⁴⁶⁷ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. IV, s. 101.

⁴⁶⁸ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. IV, s. 103.

⁴⁶⁹ eş-Şevkânî, *a.g.e.*, c. I, s. 742.

⁴⁷⁰ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, c. I, s. 365.

9. Kur’ân-ı Kerîm’de abdestin farziyyetine ve uygulamasına yönelik âyet-i kerîmede, “her vakit namazı için abdest şart mıdır?” sorusu hakkında Hz. Ali’nin yaptığı açıklamayı vermek istiyoruz: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا) “Ey iman edenler! Namaza kalktığınız zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi ve başlarınızı meshedip, her iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın.”⁴⁷¹

İbadetlerle ilişkili olarak, abdest ve teyemmüm gibi çok önemli konuları ihtiva eden bu âyet-i kerîme hakkında Hz. Ali’nin uygulamalı bir tefsîrde bulunduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Hz. Ali, âyetin elfazını, zâhiri anlamda anlamış ve her namaz için yeni bir abdest almıştır.

İkrime’den mervi bir rivâyette Hz. Ali’nin, *vakti giren her namaz için abdest adığı ve her abdestten sonra bu âyeti okuduğu* ifade edilmektedir.⁴⁷²

Âyetin zahirine bakıldığında, namazın şartı olan abdestin her namaz için yenilenmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber’in (s) de böyle yaptığı rivâyet edilmektedir:

“Enes b. Malik’e abdest hakkında bir soru sorulunca: ‘Allâh Rasûlü her namaz için abdest alırdı, biz ise tek abdestle namaz kılardık.’⁴⁷³ şeklinde cevap vermiştir.

Mekke’nin fethi esnasındaysa, Hz. Peygamber (s) beş vakit namazı tek abdestle kılmıştır:

“Nebi (s) fetih günü, beş vakit namazı mestleri üzerine meshederek (aldığı) tek abdestle kılmıştır.” Bunu gören sahâbeden Hz. Ömer şaşkınlığını: “Hiç yapmadığın bir şey yaptın bugün (Yâ Rasûlallah!)” diyerek yansıttığında Hz. Peygamber (s): “Bilerek yaptım Yâ Ömer!” karşılığını vermiştir.⁴⁷⁴ Sahâbeden Râşid Halîfeler de her namaz için abdest almayı tercih etmişlerdir.⁴⁷⁵ Ancak onların bu

⁴⁷¹ 5/Maide, 6.

⁴⁷² et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. IV, s. 152.

⁴⁷³ Ebu Davud, Taharet, 66 (s. 1234, H. No: 171).

⁴⁷⁴ Müslim, Taharet, 86 (s. 725, H. No: 642); Ebu Davud, Taharet, 66 (s. 1234, H. No: 172).

⁴⁷⁵ el-Cassâs, Ebubekir Ahmed b. Ali er-Râzî (v. 370/981), *Ahkâmu’l-Kur’ân*, c. II, s. 416, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, t.y.; Elmalılı, *a.g.e*, c. III, s. 172.

davranışı kendi tercihleriyle ifa ettikleri müstehap bir uygulama olmaya hamledilmektedir.⁴⁷⁶

Âyetteki geçen (إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا) ifadesini cumhur ulema zâhir anlamda, “her namaza niyetlendiğinde abdest almalı” şeklinde anlamamışlardır. Onlara göre, bu âyette mahzuf bir kayıt vardır. Bu da, (إِذَا قُمْتُمْ مُحَدِّثِينَ) “*abdestsiz olarak kalktığınızda*” veya (وَإِنَّمَا مُحَدِّثِينَ) “*abdestsiz iken*” gibi bir kayıt olup; anlamın zahiren değil de, mukayyed lafızla anlaşılması gerektiği yönünde açıklama getirmişlerdir.⁴⁷⁷

Tüm bu açıklamalardan sonra Hz. Ali'nin âyete zahiren yaklaşmasını değerlendirmek gerekirse; sahâbenin bu gibi davranışlarda bulunması -az önce de bir örneğini verdiğimiz- Efendimizin (s), yeni vakti giren her namaz için abdest tazelemesine bağlanabilir. Bunun yanında bu tür bir ibadeti her namazdan önce tekrarlamayı müstehap olarak da yapmış olabilirler. Yani bu tür bir davranışı direkt zahiriliğe bağlamaktansa, Hz. Peygamber'in (s) bir anlamda müfessir olarak uygulamaya koyduğu sünnetine ittiba olarak değerlendirmek daha doğru olur kanaatindeyiz.

10. Allâh, bu âyet ile müminlere yeminlerin bozulması durumunda, yerine getirilecek keffaretler hakkında bilgi vermektedir. Bu meyanda Hz. Ali'nin yemin taksîmini ve açıklamalarını sunmak istiyoruz: (لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّعْنِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ) “*Allâh, kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da keffâreti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hallisinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek yahut da bir köle azat etmektir. Bunları bulamayan üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğiniz takdirde yeminlerinizin keffâreti işte budur.*

⁴⁷⁶ el-Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, c. II, s. 416.

⁴⁷⁷ İbnu'l-Arâbî, *a.g.e*, c. II, s. 75; Elmalılı, *a.g.e*, c. III, s. 173.

*Yeminlerinizi koruyun (onlara riayet edin). Allâh size âyetlerini açıklıyor; umulur ki şükredersiniz!*⁴⁷⁸

Yemin, bir işe Allâh'ı şahit tutarak, sözünü kuvvetlendirmek demektir.⁴⁷⁹ Bu anlamda, hatayla yapılan yemin (*yemin-i lağv*)⁴⁸⁰ hariç, bile bile, kasden yapılan yeminlerin bozulmasından dolayı keffaret gerekir.

Hz. Ali'ye göre yemin üç çeşittir:⁴⁸¹

“*Yemin-i Sabr (Yemin-i Ğâmus)*: Bu yeminde, kişi bir şeye bile bile yemin eder. Fakat bu yemini yalan üzere kuruludur. İşte bu Sabr (Ğâmus) Yeminidir ki, büyük günahlardandır. Ne yaparsa yapsın, günahı keffaret olarak yapılacak şeyden daha büyüktür. Hemen Allâh'a tövbe etmesi ve vazgeçmesi gerekir. Zira bile bile yalan yere kase emmek olan bu yeminde, keffaret yoktur.

Yemin-i Lağv: Bu yeminde, kişi bir şeye (hataen) zannıyla yemin eder. Allâh'ın (لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ) ‘Allâh, sizi yeminlerinizde bilmeyerek ettiğiniz lağv (herhangi bir kasıt olmadan, kanaate göre yanlış yere yapılan yemin)dan sorumlu tutmaz.’⁴⁸² buyurmasından dolayı bunda da keffaret ve günah yoktur.

Yemin-i Tehille (= Yemin-i Mün'akid/Muakkade): Bu yeminde, kişi daha henüz yapmadığı (halde yapacağına veya yapmayacağına dair: vallâhi falan işi yapacağım veya vallâhi falan işi yapmayacağım gibi) bir şeye yemin eder. Bu tür bir yemini bozduğu zaman keffaret gerekir. Zira Allâh (فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ)
buyurmaktadır. Ayrıca bu, şu âyetin içerdiği hükme de girmektedir: (قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ)

(تَجَلَّةَ أَيْمَانِكُمْ وَاللَّهُ مَوْلَاكُمْ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ) ‘Allâh, (gerektiğinde) yeminlerinizi bozmanızı size meşru kılmıştır. Sizin yardımcınız Allâh'tır. O, bilendir, hikmet sahibidir.’⁴⁸³

⁴⁷⁸ 5/Maide, 89.

⁴⁷⁹ en-Neseffî, **Tilbetu't-Talebe**, s. 141.

⁴⁸⁰ 2/Bakara, 225.

⁴⁸¹ İmam Zeyd, **a.g.e.**, s. 190.

⁴⁸² 2/Bakara, 225.

⁴⁸³ 66/Tahrim, 2.

Hız. Ali'ye göre bu tür bir yeminin keffareti, “*fakirleri sabah akşam, ekmek-yağ, ekmek-iç yağı veya sirke-yağ ile doyurmaktır.*”⁴⁸⁴

Başka bir rivâyette de, fakirlere sabah-akşam verilebilecek yiyecekler hakkında şöyle demiştir: “*Etle birlikte ekmek, yağla birlikte ekmek veya iç yağıyla birlikte ekmek yeminin keffaretidir.*”⁴⁸⁵

Bu konuyla ilgili bir başka rivâyette Hız. Ali şöyle demiştir:

“*Fakirlerin sabah-akşam yiyecekleri yarım sa' buğday veya hurma ve şekerle yapılan bir tür ezme yahut undur. Veya bir sa' hurma ya da bir sa' arpadır. (Âyetteki (مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ) lafzından kasıt) ekmek ile iç yağı veya yağdır. (Yedirilmesi istenen şeylerin) en iyisi ekmek ve tuzdur (aştır). (Âyetteki (أَوْ كِسْوَتُهُمْ) ifadesinden maksat da) fakirlere, namazları için yeterli olacak ölçüde bir elbisedir.*”⁴⁸⁶ Şevkânî'nin bildirdiğine göre, on fakirin her birine verilecek bu yemeğin miktarı Hız. Ali'ye göre, *yarım sa' buğdaydır.*⁴⁸⁷ Hız. Ali'ye göre, fakirlere verilecek bu yemeklerde tecezzî yapılamaz. Yani, akşam verip sabah vermeme veya sabah verip akşam vermeme gibi bir durum caiz değildir. Hem akşam hem de sabah verilmelidir.⁴⁸⁸

Hız. Ali'nin yeminin keffaretine dair yaptığı nüanslar içeren bu açıklamalarını şu şekilde özetleyebiliriz: Hız. Ali, yemin keffaretinde fakirlere verilecek yemek hususunda ekmeği temel almıştır. Ekmeğin yanına verilecek katığın da, zamânâ ve duruma göre farklılık arzedeceğini ortaya koyan açıklamalarda bulunmuştur.

11. Hırsızlık olayında, hırsıza verilecek cezaya dair hükmü içeren âyet-i kerîme hakkında Hız. Ali'nin “kime hırsız denileceği ve hırsızlığa dair çeşitli fetvâlarını da içeren” yorumlarını sunmak istiyoruz: (وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً)

(بِمَا كَسَبَتْ نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ) “*Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına*

⁴⁸⁴ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. V, s. 25.

⁴⁸⁵ eş-Şevkânî, *a.g.e.*, c. II, s. 101.

⁴⁸⁶ İmam Zeyd, *a.g.e.*, s. 191.

⁴⁸⁷ eş-Şevkânî, *a.g.e.*, c. II, s. 101.

⁴⁸⁸ eş-Şevkânî, *a.g.e.*, c. II, s. 101.

karşılık bir ceza ve Allâh'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin. Allâh Azîz'dir, Hakîm'dir."⁴⁸⁹

Âyet-i kerîmede, İslâm'ın hırsızlık için koyduğu caydırıcı bir hüküm olan "el kesme" olayından bahsedilmektedir. Ancak Şârî, âyette, mutlak ifadeler kullanarak bu husustan bahsetmiştir. "Hırsız kime denir? Her şeyi çalan hırsız mı sayılacaktır? Çalınan eşya ile ilgili olarak, hangi miktarda çalınırsa hüküm uygulanır veya hırsızlık hükmünün cari olması ne tür mallarda söz konusudur?" Bu ve benzeri konular, âyetin icmâlen ifade edilmesi dolayısıyla, belirgin değildir. Durumun böyle olmasından dolayı, İslâm âlimleri arasında bu konular üzerinde birçok görüş serdedilmiştir.

İslâm hukukunda hırsız, *âkil ve bâliğ olarak*, (ihtiraz olunmuş) *sahibi belli bir miktar malı, hakkı olmadan sahibinden gizlice ve şüpheye mahal bırakmayan bir şekilde alan/çalın ve üzerine el kesme cezası uygulanması gereken kimsedir.*⁴⁹⁰ Buna göre, el kesme cezasına müteallik miktara ulaşmayan bir malı çalan şahıs, hırsız sayılmamaktadır.⁴⁹¹

Hz. Ali'nin bu konuda âyetle ilgili bu kısım hakkındaki görüşünü ifade eden iki rivâyet vardır: İlki, "*Kıymetçe on dirhemden daha az şeyi çalmada, el kesmek yoktur.*"⁴⁹² İkincisi, Hz. Ömer ile birlikte bu görüşü paylaştıkları bildirilir: "*beş dirhemden daha az şeyde el kesme cezası yoktur.*"⁴⁹³ Bu konuda, Ruûsü'l-Mesâil muhakkiki Abdullah Nezâr Ahmed, Beyhaki'den rivâyetle, Hz. Ali'nin belirlemiş olduğu "*on dirhemlik miktar*" hususu hakkındaki rivâyette, mechûl ve zayıf râvîlerin toplandığını söyleyerek isnâdının güvenilir olmadığını söylemektedir.⁴⁹⁴

Yine Hz. Ali'ye göre, "*Kendisine bırakılan emanete ihanet edenin (el koyanın), yan kesicinin, yaş meyveyi dalından koparanın, hurma tohumu (özü veya çekirdeği) çalanın, avlanan hayvanı veya kuşun tüyünü alanın, kıtlık zamanında çalanın eli kesilmez. Aynı zamanda, Müslümanların devlet hazinesinden çalanın da eli kesilmez. Zira bir şekilde onun da beytü'l-mâlda payı bulunmaktadır.*"⁴⁹⁵

⁴⁸⁹ 5/Maide, 38.

⁴⁹⁰ en-Nesefî, *Tilbetu't-Talebe*, s. 158; es-Sâbûnî, *Ravâiu'l-Beyân*, c. I, s. 428.

⁴⁹¹ el-Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, c. II, s. 519.

⁴⁹² İmam Zeyd, *a.g.e.*, s. 301; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. II, s. 190.

⁴⁹³ el-Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, c. II, s. 520.

⁴⁹⁴ ez-Zemahşerî, *Ruûsu'l-Mesâil*, s. 491(4. dipnot).

⁴⁹⁵ İmam Zeyd, *a.g.e.*, s. 302.

Mezhep imamları bu konuda şu görüşlerde bulunmuşlardır:⁴⁹⁶ *İmam-ı Azam Ebu Hanife, İmam Züfer (v.150/767) Süfyan es-Sevrî ,Ebu Yusuf (v. 182/798), İmam Muhammed'e (v. 189/805) göre çalınan şey, en az 10 dirhem (gümüş para) veya karşılığı mal olursa hırsızın eli kesilir. Şayet 10 dirhemden aşağı olursa el kesme cezası uygulanamaz. İmam Malik ve Şâfiî'ye göre ise el kesme cezasının uygulanması için çalınan para veya malın 1 dinarın (altın para) dörtte biri veya 3 dirhem (gümüş para) veya karşılığı mal olmalıdır. Bu miktardan aşağı para veya mal için el kesme cezası uygulanamaz.*

Sahâbeden, el kesmeyi gerektiren miktar hakkında “üç dirhem (*İbn Ömer*, beş dirhem (*Enes*(v. 90/709), on dirhem (*Abdullah b. Abbas Abdullah b. Amr* (v. 65/684), bir dinarın dörtte biri (*Hz. Aişe*)” diyenler de olmuştur.⁴⁹⁷

Bakıldığında, fıkıh kitaplarında ilgili bölümlerde, Hz. Ali'nin bu açıklamasına paralel hükümler verildiği görülecektir.⁴⁹⁸ Bunların yanı sıra Hz. Ali, nebbâşın (kefen soyucusunun) da elini kesmemiştir. Bir rivâyete göre, Hz. Ali'ye nebbâşın biri getirildiğinde, elini kesmeyip, ona ta'zir cezası vermiştir.⁴⁹⁹ Bu rivâyet, “nebbâşın eli kesilmez” diyen Hanefî mezhebinin de hucetini niteliğindedir.⁵⁰⁰ Ayrıca âyette mutlak olarak ifade edilen “elin nereden kesileceği” hususunda, Hz. Ali ve Hz. Ömer'in, hırsızlık yapan kimsenin *sağ elini, bilekten kestikleri* bildirilmektedir.⁵⁰¹

Âyette kapalı kalan bir kısım daha vardır: Hırsızlık yapıp, eli kesilen şahıs tekrar hırsızlık yaparsa hüküm ne şekilde olmalıdır? Bu konuda, Hz. Ali ve Hz. Ömer, sağ eli önceki bir hırsızlıktan kesilmiş şahsın, yaptığı bir sonraki hırsızlıkta *sol ayağını kesmişlerdir*.⁵⁰² Üçüncü ve devamında bir hırsızlıkta bulunursa ne yapılmalıdır? Bu konuda Hanefîler, (sağ eli ve sol ayağı kesilmiş kişinin) *sol eli veya*

⁴⁹⁶ el-Cassâs, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, c. II, s. 520; ez-Zemahşerî, Cârullah Ebi'l-Kâsım Mahmud b. Ömer (v. 538/1143), **Ruûsu'l-Mesâil**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 2007, s. 491; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. II, s. 189-190; es-Sâbûnî, **Ravâiu'l-Beyân**, c. I, s. 428.

⁴⁹⁷ el-Cassâs, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, c. II, s. 519.

⁴⁹⁸ ez-Zemahşerî, **Ruûsu'l-Mesâil**, s. 492; el-Merğînânî, **a.g.e** c. I, s. 408-421; İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (v. 595/1198), **Bidâyetu'l-Muctehid ve Nihâyetu'l-Muktesid**, Mustafa el-Bâbî, Mısır 1975, c. II s. 445, ...vd.

⁴⁹⁹ el-Gaznevî, Siracü'd-din Ebi Hafs (v. 773), **el-Ğurretu'l-Munîfe fî Tahkîki Ba'dı Mesâili'l-İmam Ebî Hanîfe**, (M. Zahid el-Kevserî'nin (v. 1952) derlemiş olduğu **El-Fıkh ve Usûlu'l-Fıkh** adlı neşrinden), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, s. 421.

⁵⁰⁰ el-Gaznevî, **a.g.e**, s. 421.

⁵⁰¹ el-Cassâs, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, c. II, s. 526; es-Sâbûnî, **Ravâiu'l-Beyân**, c. I, s. 430.

⁵⁰² es-Sâbûnî, **Ravâiu'l-Beyân**, c. I, s. 428.

ayağı kesilmez, tövbe edinceye ve kendisinde salih zatların emareleri gözükünceye kadar müebbeten hapis cezası verilir demekleyen; Şâfiîler, üçüncü bir hırsızlıkta sol eli, diğer hırsızlıkta ise sağ ayağı kesilir demektedirler.⁵⁰³ Hatta bu konuyla alakalı olarak Hanefilerin de istidlâl ettiği bir rivâyette: “Böyle bir mesele Hz. Ali zamanında olmuştur. (Sağ eli ve sol ayağı kesilmiş bir hırsız tekrar hırsızlık yapınca)kesilmiş el ve ayağını Hz. Ali’ye gösterir. Hz. Ali de bunun üzerine bu şahsa tekrar bir kesme cezası uygulanmamasını emreder ve şöyle der: ‘Ben onda, ihtiyacı hâsıl olduğunda tutabileceği bir el ve yürüyebileceği bir ayak bırakmamaktan dolayı Allâh’tan utanırım.’”⁵⁰⁴

Hz. Ali’nin bu ifadesinden anlaşılmaktadır ki, el kesme cezası verilme nedeni, hırsızlık yapan şahsı ortadan kaldırmak değil; kullanabileceği organlardan kimisini bırakmak yoluyla tekrar hırsızlık yapması durumunda bir zecr ve engelleme yöntemidir.⁵⁰⁵ Zira herhangi bir hırsızlıktan dolayı el kesme cezası meşrû iken, hırsız öldürmek gayr-i meşrû bir uygulama olmaktadır.⁵⁰⁶ Diyebiliriz ki, Hz. Ali, vermiş olduğu bu hükümde, şahsın maslahatına göre hareket etmiştir.

12. (وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ

أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ

(الْخَاسِرِينَ) “...Mümin kadınlardan iffetli olanlar ile daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz şartıyla, namuslu olmak, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir. Kim (İslâmî hükümlere) inanmayı kabul etmezse onun ameli boşa gitmiştir. O, ahirette de ziyana uğrayanlardandır.”⁵⁰⁷

Âyet-i kerîmeye göre, ehl-i kitaptan iffetli olup, mehirleri de verilmek şartıyla Hıristiyan veya Yahudi kadınlarla evlenilebilir. Söz konusu olan âyette geçen ehl-i kitabın içine kimler girmektedir?

⁵⁰³ ez-Zemaşşerî, **Ruûsu'l-Mesâil**, s. 496; el-Gaznevî, **a.g.e**, s. 422.

⁵⁰⁴ ez-Zemaşşerî, **Ruûsu'l-Mesâil**, s. 496. *Benzer bir rivayet için bkz.:* el-Gaznevî, **a.g.e**, s. 422.

⁵⁰⁵ ez-Zemaşşerî, **Ruûsu'l-Mesâil**, s. 496.

⁵⁰⁶ el-Gaznevî, **a.g.e**, s. 423.

⁵⁰⁷ 5/Maide, 5.

Bu konuda Hz. Ali'ye göre, *bir Müslüman erkek, Yahudi veya Hıristiyan bir kadınla evlenebilir. Mecûsî veya müşrik bir bayanla evlenemez. Ayrıca harbî (yani diyar-ı İslâm ile savaş halinde olan) veya Hıristiyan Araplarla evlenilmesini hoş görmemiş ve "Onlar ehl-i kitap değildir." demiştir.*⁵⁰⁸ Hatta Benî Tağlib ile ilgili olarak "...Çünkü onların içki içmek dışında, Hıristiyanlıkla herhangi bir alakaları yoktur." demiştir.⁵⁰⁹ Bununla birlikte, aynı kavim hakkında "*Benî Tağlib Hıristiyanlarının kestiğini yemeyin. Çünkü onlar, Hıristiyanlardan (sadece) içki içmeye tutundular (Yani yalnızca içki içme noktasında Hıristiyanlara benzemekteler).*" demiştir.⁵¹⁰

Yani Hz. Ali'ye göre, ehl-i kitaptan olmak onların sadece bir özelliklerine uygulamak değildir. Ona göre, ehl-i kitap olmanın temelinde, onların helal saydığını helal saymak, haram saydığını haram saymak; yani kısacası onların şeriatına bağlı olmak yatmaktadır.⁵¹¹

13. (وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُغْلَقَةِ وَإِنْ)

*"Üzerine düşüp uğraşsanız da kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz; bâri birisine tamamen kapılıp da diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir, günahtan sakınırsanız Allâh şüphesiz çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."*⁵¹²

Hz. Ali'ye göre evlilikte, hakikaten gerçekleştirilemeyecek adalet, *eşler arasındaki sevgi, muhabbet ve cinsel yaşamdır.*⁵¹³

Nafaka, giyim ve barınmaya dair konulardaysa Hz. Ali'ye göre, bunlarda adaletli olmak gereklidir. Bu hususta sahip olunan cariyelerin ise bir payı yoktur.⁵¹⁴

14. (وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنَمِّمَ الرِّضَاعَةَ)

*"Emzirmeyi tamamlamak isteyen (baba) için, anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler."*⁵¹⁵

⁵⁰⁸ İmam Zeyd, **a.g.e.**, s. 276; el-Cassâs, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, c. II, s. 411.

⁵⁰⁹ el-Cassâs, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, c. II, s. 411; Elmalılı, **a.g.e.**, c. III, s. 168.

⁵¹⁰ et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, c. IV, s. 137.

⁵¹¹ et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, c. IV, s. 138.

⁵¹² 4/Nisa, 129.

⁵¹³ İmam Zeyd, **a.g.e.**, s. 278.

⁵¹⁴ İmam Zeyd, **a.g.e.**, s. 278.

⁵¹⁵ 2/Bakara, 233.

Hız. Ali, stkardeşliğiyle ilgili olan bu âyetteki ifadelerden yola çıkararak: “Süt emzirme (müddeti) iki yıldır. İki yıl müddetinde süt emzirmeden dolayı haramlık sabit olur. İki yıldan sonraki, süt emzirmede ise herhangi bir haramlık yoktur.”⁵¹⁶ demiştir.

Sahâbeden Hız. Ali ile birlikte, İbn Abbas, İbn Mesud, Cabir, Ebu Hureyre, İbn Ömer gibi kişiler ve Said b. el-Müseyyeb (v. 91-94/715), Atâ (v. 114/732), süt akrabalığının ilk iki yıllık sürede olabileceğini, bundan sonra olamayacağını belirtmişlerdir.⁵¹⁷ Fukahanın çoğunluğuna göre de, süt akrabalığı, çocuğun ilk iki yaşı içinde emdiği sütle meydana gelir.⁵¹⁸ Ebu Hanife’ye göre bu süre iki buçuk yıl⁵¹⁹; İmameyn ile İmam şâfi’ye göre ise iki yıldır.⁵²⁰ Süt emme miktarı hususunda, Hız. Ali, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Mesud gibi sahâbîlere, Hanefilere, Malikilere ve Zeydilere göre az olsun, çok olsun her iki haldeki emmeyle süt hısımlığı meydana gelir.⁵²¹ şâfiilere ve Hanbelilere göreyse ayrı ayrı beş emmeyle süt akrabalığı olur.⁵²²

Görülmektedir ki, sahâbeden bir kısmı ile fukahanın büyük çoğunluğu arasında kabul gören fikirler ve fetvalar, Hız. Ali’nin düşünce ve açıklamalarıyla uyum arz etmektedir.

Aynı zamanda Hız. Ali, bahse konu olan durumla ilgili bir başka âyet olan (وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثَ شَهْرًا) “Biz insana, ana-babasına iyilik etmesini tavsiye ettik. Annesi onu zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu. Taşınması ile sütten kesilmesi, otuz ay sürer.”⁵²³ âyeti ile ilgili olarak da açıklamaları vardır.

⁵¹⁶ İmam Zeyd, **a.g.e.**, s. 281.

⁵¹⁷ İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. I, s. 254.

⁵¹⁸ el-Ksn, Alu’d-dîn Ebubekir b. Mesud el-Hanefî (v. 587/1180), **Bedâiu’s-Sanâi F Tertîbi’ş-şeri**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1986, c. IV, s. 5; İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. I, s. 253; Karaman, Hayreddin, **Mukayeseli İslam Hukuku**, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1978, s. 260.

⁵¹⁹ el-Ksn, **a.g.e.**, c. IV, s. 6; İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. I, s. 254.

⁵²⁰ el-Ksn, **a.g.e.**, c. IV, s. 6.

⁵²¹ İmam Zeyd, **a.g.e.**, s. 282; el-Ksn, **a.g.e.**, c. IV, s. 7; Karaman, **a.g.e.**, s. 260; Döndüren, **a.g.e.**, s. 315.

⁵²² el-Ksn, **a.g.e.**, c. IV, s. 7; Karaman, **a.g.e.**, s. 260; Döndüren, **a.g.e.**, s. 315.

⁵²³ 46/Ahkâf, 15.

Hiz. Ali'ye göre bu âyete istinaden, *hamilelik asgari altı ay ve süt emzirme de tam iki yıldır.*⁵²⁴

Hatta Hiz. Ali ile Hiz. Ömer arasında bu konuda bir olay yaşanmıştır. Bu olaya göre Hiz. Ömer'e bir gün, çocuğunu altı ayda doğurmuş bir kadın getirilmiştir. Hiz. Ömer bu kadın hakkında kesin bir hükme varamayınca 'Bana Ali'yi çağırın.' demiş ve Hiz. Ali de gelince ona 'Bu kadın hakkında ne dersin?' diye sorunu ifade etmiştir. Hiz. Ali de 'Allâh'ın Kitabı'nda onun için geçerli bir mazareti vardır.' diyerek 'Taşınması ile sütten kesilmesi, otuz ay sürer.' Ayetini okumuştur ve 'onun hamileliği altı ay; sütten kesilmesi de yirmi dört aydır.' diyerek meseleye açıklık getirmiş ve kadının en az altı ayda doğum yapabileceğini ifade etmek istemiştir.⁵²⁵

15. وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَأَتَوْهُمْ مِنْ مَالِ (

اللّٰهِ الَّذِي آتَاكُمْ وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَأَتَوْهُمْ مِنْ مَالِ (Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin.)⁵²⁶

Allâh Teâlâ, bu âyet-i kerîmede, bahsedilen kölelerle ilgili olarak, onlara yardım edilmesini tavsiye etmektedir.

Mkatebe, köle veya cariye ile efendisi arasında yapılan bir akit olup⁵²⁷, bu akitte köle veya cariye, belli bir bedel ödediği takdirde efendisinden, kendisine hürriyetini vermesini ister veya aynı teklifi efendisi ona yapar. zerinde anlaşmaya varılan bu bedel hazır ise köle bu bedeli hemen ödemek, değilse, efendisinin kendisine tanıdığı bir süre içinde temin ettikten sonra ödemek şartıyla hürriyetine kavuşur.

Söz konusu yardım hakkında Hiz. Ali şöyle bir açıklama yapmaktadır:

⁵²⁴ İmam Zeyd, **a.g.e.**, s. 281.

⁵²⁵ İmam Zeyd, **a.g.e.**, s. 281.

⁵²⁶ 24/Nr, 33.

⁵²⁷ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 312.

“Allâh Teâlâ, efendiye mükâteb kölenin bedelinin dörtte birini vermesini emretmektedir. Bu Allâh’tan bir farz olarak gelmiş değil,(tavsiye anlamında) bir yönergedir.”⁵²⁸

Zaten İslâm âlimlerinin ekseriyeti, bu konuda âyetin, “yol gösterici olup, vüçûb mânâsında değil de, uyulması müstehab bir emir” anlamında olduğu görüşünde müttefiktirler.⁵²⁹Buna göre, kölenin efendisi bu işte muhayyerdir; dilerse antlaşma yapabilir, dilerse yapmayabilir; aralarında antlaşma olan kölesine dilerse yardım edebilir, dilerse etmeyebilir.

2. Kelâmî Bir Konuyla İlgili Tefsîri

Bu kısımda Hz. Ali’ye ait, “Ru’yetullah” meselesiyle ilgili bir tefsîri sunmak istiyoruz:

(لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ)

“Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır. Onların yüzlerine ne bir toz (kara leke) bulaşır ne de bir horluk (gelir). İşte onlar cennet ehlidirler. Ve onlar orada ebedî kalacaklardır.”⁵³⁰

Kelam İlmi’nin önemli meselelerinden biri de “Ru’yetullah” konusudur. Birçok mütekellim bu konuda fikirlerini ve fikirlerini destekleyen delillerini ortaya koymuştur. Bu âyet-i kerîme de, “ru’yetullah” konusunda delil olarak getirilmektedir. Bu görüşlere geçmeden önce, âyet ile ilgili Hz. Ali’nin açıklamasını vermek istiyoruz.

Rivâyete göre bu âyet hakkında Hz. Ali, (الْحُسْنَىٰ) kelimesini, “cennet”; (زِيَادَةٌ) kelimesini ise “Allâh’ın vechine bakmak” diye tefsîr etmiştir.⁵³¹ Böyle bir tefsîr,

⁵²⁸ İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. IV, s. 49; eş-Şevkânî, **a.g.e**, c. IV, s. 43.

⁵²⁹ İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. IV, s. 48.

⁵³⁰ 10/Yunus, 26.

⁵³¹ eş-Şevkânî, **a.g.e**, c. II, s. 620; el-Âlûsî, Şihâbu’d-dîn Mahmud el-Bağdâdî, (v. 1270/1853), **Rûhu’l-Meânî fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî**, Dâru İhyâ-i Turâsi’l-Arab, Beyrut, t.y., c. XI, s. 102.

ashabdan birçok kişinin de açıklama olarak getirdiği bir izahtır.⁵³² Hatta Nureddin es-Sâbûnî'ye (v. 580) göre, bu sahâbîlerin sayısı yirmi birdir.⁵³³

Ru'yetullah kısaca “Allâh’ın görülmesi” demektir. Kelmâî bir ifadeyle, “Allâh’ın ahirette görülüp-görülememesi” meselesinin özel tabiridir.⁵³⁴

Ehl-i Sünnet, ahirette, Allâh’ın müminler tarafından görülebilmesinin *aklen mümkün, naklen de vacip olduğunu* kabul eder.⁵³⁵ Bu, ne açıklamaya ihtiyaç duyan ne de idrak dışı bir konudur.⁵³⁶

Ru'yetullaha delil getirilen âyetlerden biri de, *her ne kadar hakkında, ru'yetullah harici farklı mânâlara dair açıklamalar yapılsa da*⁵³⁷, az önce Hz. Ali'nin ru'yetullahın imkân dâhilinde olduğunu destekleyen, tefsîrî ifadesini sunduğumuz âyettir. Bu âyetin açıklamaları yönünde farklılığın olması yanında, Fahreddin er-Râzî (v. 606/1210), söz konusu âyette geçen (أَحْسَنُوا), (الْحُسْنَى) ve (زِيَادَةَ) lafızlarının tefsîre muhtaç olduğunu söyledikten sonra, (زِيَادَةَ) lafzının *müphem* bir kelime olduğunu kabul etmekte ihtilafın da bundan dolayı olduğunu ifade etmektedir.⁵³⁸

Ehl-i sünnet, bu âyetle ilgili olarak, Hz. Peygamber'den (s) gelen, tefsîr babında bir rivâyeti kanıt olarak sumaktadır: “*Cennet ehli cennete girdiği zaman, Allâh Tebâreke ve Teâlâ onlara şöyle hitap eder: “Başka bir şey istiyor musunuz? Size ziyade edeyim.” Onlar da derler ki: “(Ya Rabbi! Sen) yüzümüzü ağartmadın mı; bizi cehennemden kurtararak, cennete sokmadın mı?”* (Allâh Rasûlü (s) devam ederek) *şöyle dedi: “Bunun üzerine, (Allâh, aradaki) perdeyi kaldırır (ve cennet ehli, Allâh’ı görürler). O zamânâ kadar, kendilerine, bundan daha tatlı bir şey*

⁵³² *Bu sahâbîler Hz. Ebubekir, Hz. Huzeyfe, Hz. Abdullah b. Abbas, Hz. Ebu Musa el-Eş'arî ve diğerleridir.* Bkz.: et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, c. VII, s. 137-140; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. III, s. 76; En-Nesefî, **Medârik**, c. II, s. 18.

⁵³³ es-Sâbûnî, Nureddin (v. 580), **Matûrîdiyye Akaidi / el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn**, Neşr. ve Çev. Bekir Topaloğlu, DİB Yayınları, Ankara 1995, s. 100.

⁵³⁴ Özarslan, Selim, **Allah'ın Görülebilmesi/Rü'yetullah Sorunu ve Dirilişle İlişkisi**, Sayı: 1, Cilt: 11, s. 276, FÜSBD, Ocak-2001.

⁵³⁵ es-Sâbûnî, **Matûrîdiyye Akaidi**, s. 97.

⁵³⁶ el-Mâtûrîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud es-Semerkindî (v. 333/944), **Kitâbu't-Tevhîd**, El-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1979, s. 77.

⁵³⁷ et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, c. VII, s. 142; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. III, s. 76; ez-Zemahşerî, **a.g.e**, c. II, s. 330; en-Nesefî, **Medârik**, c. II, s. 18; el-Âlûsî, **a.g.e**, c. XI, s. 103.

⁵³⁸ er-Râzî, Fâhru'd-din (v. 606/1209), **et-Tefsîru'l-Kebîr/Mefâtihu'l-Ğayb**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, c. XVII, s. 62-63.

verilmemiştir. Sonra Hz. Peygamber (s) işte şu âyeti (10/Yunus Sûresi, 26) okudu: ‘Güzel amel edenlere daha güzel mükâfat, bir de daha fazlası/ziyade vardır.’”⁵³⁹ Bu hadis dışında Hz. Peygamber’den (s), ru’yetullahı destekleyen başka rivâyetler de vardır.⁵⁴⁰

Görüldüğü gibi Hz. Ali’nin tefsîrini verdiğimiz âyet, birçok tefsîrde, ekseriyetle “Allâh’ın ahirette görülmesi” şeklinde izah edilmeye çalışılmıştır. Aynı âyeti, Ehl-i Sünnet, ru’yetullahı dair itikadî görüşlerinin temel noktalarından biri yapmıştır. Kanaatimizce, Hz. Ali’nin açıklamasının aslında yatan başat etken, yukarıda tercümesini verdiğimiz, Müslim’de geçen Hz. Peygamber’in (s) âyetin tefsîrine dair beyanıdır.

3. Ahlâkî Konularla İlgili Tefsîri

İslâm ahlâkının temeli Kur’ân-ı Kerîm’dir. Bundan dolayıdır ki, “İslâm ahlâkı”, “Kur’ân ahlâkıyla” eşdeğerdir.⁵⁴¹ İslâm ahlâkının gayesi, sadece teoriler ortaya koyup, pratik hayata yansımayan bir tavır sergilemek değildir. İslâm ahlâkının amacı, ortaya koyduğu nazariyeler ile anlayışları tatmin etmekten öte, amelî bakımdan insanların ahlâkî alandaki gereksinimlerine karşılık vermek, onları ahlâkî olmayan kusurlu davranışlardan uzak tutarak, erdemli, ahlâkî prensiplere sahip fertler ve yaşamlar oluşturmaktır.⁵⁴² İslâm ahlâkı, ictimâî ve ferdî alanda hiçbir şekilde düzensizlik kabul etmemektedir. Aynı şekilde ictimâî hayatın çekirdeği olan “ailede” de, böyle bir başıbozukluk ve düzensizlik istememektedir.⁵⁴³

Hz. Ali’nin ahlâkî konularla ilgili tefsîrine örnek vermek gerekirse:

⁵³⁹ Müslim, İman, 80 (s. 709, H. No: 297-298).

⁵⁴⁰ Örneğin: Uzun bir hadiste, “kıyamet günü Allah’ın görülüp görülemeyeceğini soran bir sahâbîye Hz. Peygamber (s): “Siz, hiç kameri görmek için birbirinizi ezercesine itişip-kakışıyor musunuz?” Ashab hep birlikte: “Hayır Yâ Rasûlellah!” dedi. Allah Rasûlü “Peki, bulutsuz bir günde güneşi görmek için itişip-kakışıyor musunuz?” Ashab tekrar: “Hayır Yâ Rasûlellah!” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s): “İşte siz bu şekilde Allah’ı da göreceksiniz.” dedi. Bkz.: Müslim, İman, 81 (s. 709-710, H. No: 299, 300, 301, vd...) Bkz.: Buhari, Mevâitü’s-Salât, 16 (s. 45, H. No: 554).

⁵⁴¹ Çağrı, Mustafa, **Asr-ı Saadet’te Oluşan İslâm Ahlâkı (Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm** adlı eserden), Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, c. III, s. 30.

⁵⁴² Çağrı, a.g.e c. III, s. 30.

⁵⁴³ Çağrı, a.g.e c. III, s. 70.

1. (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ)

(شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ) “Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allâh’ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır.”⁵⁴⁴

Tahrim Sûresi’ndeki bu âyet de, insanların, özellikle de müminlerin cehennemden kurtuluşları yönünde, fertlerin ve ailenin ateşten halâsına ilişkin tavsiyelerde bulunmaktadır.

H. Ali de, İslâm, Kur’ân ve H. Peygamber (s) tarafından deruhte edilmiş terbiye ve talim ile yetişen bir sahâbî olarak, bu âyette geçen (قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا) (وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ) ifadesiyle ilgili olarak, ailenin nasıl korunması hususuna ilişkin, “onları terbiye ederek ve öğretimlerini sağlayarak” korunabilecekleri yönünde bir açıklama yapmıştır.⁵⁴⁵ H. Ali, kişinin ve ailenin cehennemden âzad olmasının temelini, ahlâkî eğitimlerine ve öğretimlerine bağlamıştır. Cemiyetin temeli olan aile, nasıl ki toplumun kurucu ve kurtarıcı ögesiye, aynı şekilde -dünyevî yaşantılarıyla hem ebeveynin hem de diğer fertlerinin ahiret kurtuluşu için- o derece kurtarıcı bir unsur olmaktadır. Çocuğun ailede edindiği öğretim ve ahlâk ile ilgili temeller, geleceğinde, dinî, ahlâkî, toplumsal ve iş hayatının belirleyici unsuru olacaktır.⁵⁴⁶ Bu nedenle, ailede kendilerinin gelişimi ve çocukların psikososyal yaşantıları için ahlâk eğitimi ve ilmî terakki büyük önem arz etmektedir.

H. Peygamber (s) de, H. Ali’nin ifade etmiş olduğu “edep ve talim” hususuna altyapı niteliğinde birçok söz söylemiştir. Belki de bu hususta en ihatalı ve öz hadîs-i şerîfi şudur:⁵⁴⁷ “Hepiniz çobansınız ve hepiniz sürünüzden mesulsünüz. İmam (lider kişi) çobandır ve sürüsünden mesuldür. Erkek ailesinin çobanıdır ve

⁵⁴⁴ 66/Tahrim, 6.

⁵⁴⁵ et-Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, c. XIV, s. 211; İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. V, s. 112.

⁵⁴⁶ Çağırıcı, **a.g.e** c. III, s. 71.

⁵⁴⁷ “ألا كلكم راع و كلكم مسؤول عن رعيته فالإمام الأعظم الذي على الناس راع وهو مسؤول عن رعيته والرجل راع على أهل بيته وهو مسؤول عن رعيته و المرأة راعية على أهل بيت زوجها و ولده وهي مسؤولة عنهم و عبد الرجل راع على مال سيده وهو مسؤول عنه ألا فكلكم راع و كلكم مسؤول عن رعيته” Bkz.: Buhari, Ahkâm, (s. 595, H. No: 7138); Müslim, İmâret, 20 (s. 1006, H. No: 4724); Tirmizi, Cihad, 27 (s. 1826, H. No: 1705).

sürüsünden mesuldür. Kadın, kocasının evinde çobandır, o da sürüsünden mesuldür. Hizmetçi, efendisinin malından sorumludur ve sürüsünden mesuldür.” İbn Ömer der ki: “Bunları Rasûlullah (sav)’tan işitmiştim. Zannediyorum ki şöyle de demişti: “Kişi babasının malında çobandır, o da sürüsünden mesuldür.”

Bu konuyla ilgili olarak, Dahhâk ve Katade’den şu tavsiyeler rivâyet edilmiştir.⁵⁴⁸ “Her Müslüman için, cariyelerine, kölelerine ve akrabalarından olan ailesine, Allâh’ın üzerlerine farz ve yasak kıldığı şeyleri öğretmesi bir haktır.”

Hadisler ve Hz. Ali’den gelen bilgilerden hareketle, ebeveyne düşen en önemli vazife, ailenin ve dolayısıyla toplumun geleceği olan çocukların yetişmelerine azamî gayret göstermektir. Çocuklarının ahlâki ve dünyevî hayatlarının şekillenmesinde büyük ehemmiyet arz eden davranışsal ve ruhsal gelişmelerine ayak uyduracak ilmî ve dinî donanıma sahip olmak da ayrıca hayatî bir meseledir. Zira çocuklarına dinî emir ve yasakları yüklemeyen, ahlâki eğitimi vermeyen ebeveynin yetiştirdiği nesillerdeki bu boşluğu, çocuklar dış dünyaya açıldıklarında başka şeyler dolduracaktır. Bu da kişinin hem dünyasında huzursuzluğa hem de ahiretinde kayba neden olacaktır.

2. (إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ)

(اللَّهُ نَعِمًا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا) “Allâh size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allâh size ne kadar güzel öğütler veriyor! Şüphesiz Allâh her şeyi işitici, her şeyi görücüdür.”⁵⁴⁹

Mekke fethedildiğinde, Kâbe’nin perdesinin bakımı ve anahtarının muhafazası (*hicabe ve sidane*), Osman b. Talha’nın uhdesindeydi.⁵⁵⁰ Kâbe’nin anahtarı, Hz. Ali tarafından zorla, muhafazasıyla görevli olan Osman b. Talha’dan alınmıştı. Osman bu sırada “Şayet Muhammed’in, Allâh’ın elçisi olduğunu kabul etseydim, anahtarı ona vermezlik etmezdim.” demiştir. Hz. Peygamber (s), Hz. Ali’nin Kâbe’nin kapısını açmasıyla içeride iki rekât namaz kılmıştır. Bundan sonra

⁵⁴⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. V, s. 112.

⁵⁴⁹ 4/Nisa, 58.

⁵⁵⁰ el-Vâhidî, *a.g.e*, s. 296; Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yayınları, Ankara 2007, s. 31.

Kâbe'nin anahtarını taşıma görevine Hz. Abbas talip olmuştur. Bu olayın akabinde Cebrail inip, anahtarın Osman'a geri verilmesini bildirmiştir. Hz. Peygamber (s), Osman'ı çağırarak, Kâbe'nin anahtarını ona geri teslim etmiş ve yukarıdaki âyeti okumuştur. Hatta “*Ey Ebî Talha oğulları! Sonsuza kadar Allâh'ın şu emanetini alın. O emaneti sizden ancak zalim kimse alır.*” buyurmuştur.⁵⁵¹

Âyetin ilk kısmı, hem devlet yöneticisine hem de fertlere şamil olan “emanetleri ehline verme” emrini ifade etse de bürokratik bir ahlâkı ortaya koymaktayken; ikinci kısmı da insanlar arasında hükmetmede “adaletli olma” emriyle de bir hukuk ahlâkı ortaya koymaktadır.

Hz. Ali, âyetin ilk kısmında geçen (إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا) ifadesi için şöyle demektedir: “*Devlet yöneticisi için, Allâh'ın indirdiğiyle hükmetmek zorunluluğu vardır. Bununla birlikte emanetleri yerine getirmelidir. Böyle yaptığıında, halkın onu dinlemesi ve ona itaat etmesiyle birlikte her çağrısına uyması gerekir.*”⁵⁵²

Devlet yönetiminde en önemli konulardan biri de, göreve getirilen şahısların, o göreve liyakati ve kişisel yatkınlığıdır.⁵⁵³ Zira bu da bir emanettir. Bu emaneti hak edene teslim etmek ve kendine verilen emanete riayet etmek ise devlet yöneticisinin üstlenmesi gereken önemli bir ahlâkî vazifedir. Devlet yöneticisinin sergilediği bu tür bir tutum nasıl ahlâkî bir davranışsa, aynı şekilde, böyle davranan yöneticiye halkın tabi olması, onu destekleyip, dinlemesi de bir o kadar ahlâkîdir. Bu nedenle emaneti ehline vermek Kur’ân’ın en önemli prensiplerindendir.

3. سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١﴾ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ ﴿٢﴾ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٣﴾

﴿١﴾ “*Senin izzet sahibi Rabbin, onların isnat etmekte oldukları vasıflardan yücedir, münezzehdir. Gönderilen bütün peygamberlere selam olsun! Âlemlerin Rabbi olan Allâh'a da hamd olsun!*”⁵⁵⁴

⁵⁵¹ el-Vâhidî, **a.g.e.**, s. 295-296; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. II, s. 67-68; eş-Şevkânî, **a.g.e.**, c. I, s. 767; Çetiner, **a.g.e.**, c. I, s. 226.

⁵⁵² et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, c. IV, s. 200; eş-Şevkânî, **a.g.e.**, c. I, s. 767.

⁵⁵³ Algül, Hüseyin, **Asr-ı Saadet'te İdârî Hayat (Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm adlı eserden)**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, c. I, s. 388.

⁵⁵⁴ 37/Saffât, 180-182.

Bu âyet hakkında Hz. Ali, “*Kim, kıyamet günü sevabının bir ölçüyle tamamen ölçülmesine sevinirse (yani sevaplarının tam karşılığını almak isterse), bir meclisten, bir oturumdan kalktığı zaman son sözü* ‘ سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ ‘ *olsun.*”⁵⁵⁵ demiştir.

Hz. Ali, meclis adabı ile alakalı bu tefsîriyle bizlere, oturulan yerden kalkılacağı zaman veya kişinin o yerden ayrılacağı zaman söylemesinin edebî bir davranış olacağı kelâmın ne olduğunu ifade etmiştir. Yani bu bir meclis adabı olmaktadır.

Bilinmektedir ki sahâbe-i kirâm arasında buna benzer ahlâkî davranışlar olduğuna dair rivâyetler vardır. Örneğin ashaptan *iki kişi karşılaştıkları zaman biri diğerine Asr Sûresi’ni, diğeri de ötekine esenlik dilemeden ayrılmazlardı.*⁵⁵⁶

4. Çeşitli Konularla İlgili Tefsîri

Bu kısımda, Hz. Ali tarafından yapılmış çeşitli konulardaki tefsîr örneklerinden birkaç örnek vereceğiz.

1. *يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ فَمَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ* ()

(فتيلاً) “*Her insan topluluğunu önderleri ile birlikte çağıracağımız o günde kimlerin amel defteri sağından verilirse, onlar, en küçük bir haksızlığa uğramamış olarak amel defterlerini okuyacaklar.*”⁵⁵⁷

Hz. Ali’nin bu âyet ile ilgili tefsîri şöyledir: “*Âyette geçen (إِمَام) lafzından murad, ‘kendi zamanlarındaki önderleridir.’ Kıyamet günü, her asrın ashâbı, yasağını yasak, emrini emir telakki ettikleri önderleriyle birlikte çağrılır.*”⁵⁵⁸

Bu âyette geçen Hz. Ali’nin bahse konu ettiği lafzı, “*peygamberleri, amelleri, kitapları*” anlamında tefsîr edenler de olmuştur.⁵⁵⁹

⁵⁵⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. IV, s. 328 (Aynı yerde, bu sözün, hadis-i şerif olduğuna dair rivâyet de bulunmaktadır).

⁵⁵⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. V, s. 254.

⁵⁵⁷ 17/İsra, 71.

⁵⁵⁸ eş-Şevkânî, *a.g.e*, c. III, s. 341.

⁵⁵⁹ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. IX, s. 157-158.

Hız. Ali'nin bu ifadesi ile birlikte selef âlimlerinin kabul ettiği bir görüŖe göre, kendilerine gelen Hız. Peygamber (s) ile indirilen Kur'an-ı Kerim ve Ŗeriattan dolayı, bunlarla veya bunlardan biriyle çağırılacağını ifade eden âyete göre ashab-ı kirâm en büyük Ŗerefe nail olacaktır.⁵⁶⁰

2. (أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ ...) “*Allâh kendisine mülk (hükümdarlık ve zenginlik) verdiği için Ŗımararak Rabbi hakkında İbrahim ile tartışmaya gireni görmedin mi!*..”⁵⁶¹

Birçok tefsîrde, Hız. İbrahim ile tartışan ve kendisine hükümdarlık verilen bu şahsın kim olduğuna dair müttefik olunan açıklamalar mevcuttur. Hız. Ali de, bu hükümdarın “*Kenan oğlu Nemrut*” olduğunu açıklamıştır.⁵⁶²

3. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ (لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ) “*Ey iman edenler! Ŗarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve Ŗans okları birer Ŗeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluŖa eresiniz.*”⁵⁶³

Hız. Ali: “*Tavla ve satranç da ‘meysir’dir.*” ve “*Satranç acemlerin ‘meysiri’dir.*” demiştir.⁵⁶⁴

Hız. Ali'nin bu açıklamaları belki fikhî bir yaklaşımla da açıklanabilir. Ancak Hız. Ali, âyette geçen ve nüzûl zamanının adet ve davranışlarıyla alakalı olan “meysir” kavramını açıklamıştır. Dolayısıyla, Hız. Ali'nin yaşadığı düşünce yapısında ve döneminde kullanılan “meysir” kavramının, çerçevesi hakkında bir bilgi vermektedir.

Meysir, (يسار veya يسر) kökünden mimli masdar olup, “*kumar oynamak*”⁵⁶⁵, “*fal oklarıyla oynamak*” gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁶⁶

⁵⁶⁰ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. III, s. 280.

⁵⁶¹ 2/Bakara, 258.

⁵⁶² İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. I, s. 270; eş-Ŗevkânî, **a.g.e.**, c. I, s. 475.

⁵⁶³ 5/Maide, 90.

⁵⁶⁴ eş-Ŗevkânî, **a.g.e.**, c. II, s. 107.

⁵⁶⁵ İbn Fâris, Ebu'l-Ahmed (v. 395), **Mu'cemu'l-Mekâyîsu Fi'l-Luğa**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y., s. 1110.

⁵⁶⁶ el-Fîrûzâbâdî, **a.g.e.**, s. 500.

Kumarda, kolay yoldan veya haksız bir şekilde kazanç elde etmek vardır. Cahiliye devrinde Araplar ya kendilerinden türettikleri veya acemlerden öğrendikleri “nerd” yani tavla, “satranç” ve diğerleri gibi oyunlarla kumar oynarlardı. Dolayısıyla Hz. Ali’nin, tavla ve satrancı meysir kavramının içine dahil etmesi yanlış olmamaktadır.

Hatta Hz. Ali’ye, “*şu kadar yumurtayı yersen, şu senin olsun*” diye iddialaşan iki kimse gelmiş ve bu sözlerinin kumar olup olmadığı hakkında hüküm istemişlerdi. Hz. Ali de “*bunun kumar*” olduğunu söyleyip, o iki kimseye bu konuda izin vermemiştir.⁵⁶⁷

4. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْأَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنْ (سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ) “*Ey iman edenler! (Biliniz ki), hahamlardan ve râhiplerden birçoğu insanların mallarını haksız yollardan yerler ve (insanları) Allâh yolundan engellerler. Altın ve gümüşü yığıp da onları Allâh yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele!*”⁵⁶⁸

Âyet-i kerîme, altın ve gümüş biriktirerek, biriktirdiği malı Allâh yolunda harcamayan kimselerin, kendileri için iyi bir şey yapmadıkları bildirmekte ve sonlarının acıklı bir azap olacağı haber verilmektedir.

Âyet-i kerîmede geçen lafızları iki şekilde anlamak mümkündür:⁵⁶⁹

Birincisi, Yahudi dini liderler (ahbâr) ve Hıristiyan dini liderler (rahipler) genelde iki kötü haslet taşımaktaydılar: Rüşvet almak ve malı biriktirip, bunları hayır yollara harcanılmasından menetmek.

İkincisi ise, âyeti, infakta bulunmadığı halde mal biriktiren Müslümanlar için de anlamak mümkündür.

⁵⁶⁷ Elmalılı, **a.g.e.**, c. II, s. 90.

⁵⁶⁸ 9/Tevbe, 34.

⁵⁶⁹ ez-Zemahşerî, **a.g.e.**, c. II, s. 257-258; en-Nesefî, **Medârik**, c. I, s. 676-677.

Bu âyet-i kerîmede geçen (وَالَّذِينَ يَكْتُمُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ) lafzı ilgili olarak Hz. Ali'den gelen bir rivâyette, “Dört bin dirhem ve aşağısı nafaka; bu miktardan fazlası da kenzdir (biriktirilmiş maldır).” denilmiştir.⁵⁷⁰

Bu rivâyetten anlaşıldığına göre, dört bin dirheme kadar, kişi, ihtiyacını ve ailesinin nafakasını temin için biriktirip, kazanç elde edebilir. Ancak bu miktardan fazla olan kazanç veya mal, mülk, ihtiyaç fazlası olup zekâtı gerektiren bir biriktirme işlemi sayılmaktadır.

“Kenz”, asıl olarak yeraltında gömülü olup, sahibi bilinmeyen eşya, silah, mal, mülk için kullanılmaktadır.⁵⁷¹ Mal biriktirmek anlamına da gelen⁵⁷² kenz, İbn Ömer'e (v. 73/692) göre, zekâtı verilmeyen mala denmektedir.⁵⁷³ Hz. Ömer de bu konuda şöyle demiştir:

“Zekâtını vermiş olduğun hangi mal olursa olsun kenz değildir. Velev ki yere gömülmüş olsun. Zekâtını vermediğin hangi mal olursa olsun bu da yeryüzünde (yerin üzerinde) olsa dahi sahibinin kendisiyle dağlanarak azap edileceği kenzdir.”⁵⁷⁴

5. (فَكَأَنَّتْ هَبَاءٌ مُّنبِتًا) “Dağılıp toz duman haline geldiği (zaman)...”⁵⁷⁵

Vukû bulması kesin olan kıyamet hakkında, azametlerinden dolayı her insanın, manzaralarını izlemekle bile müthiş bir hisse kapıldığı büyük dağların nasıl un-ufak olacağını, çok belîğ ifadelerle anlatan bu sûrenin ilk âyetleri, bir kıyamet gerçeğinin “telaffuz edilmiş halidir”.

Âyette geçen (هَبَاءٌ مُّنبِتًا) ifadesiyle ilgili olarak, “kendi menfezine girdiğindeki güneşin parlak ışığı veya toz, duman” gibi anlam verenler olmuştur.⁵⁷⁶ “Münbessâ” lafzı “ayrılmış, yayılmış” anlamlarına gelmektedir.⁵⁷⁷

⁵⁷⁰ es-San'ânî, Ebubekir Abdirazzağ b. Hümâm (v. 211/826), **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz/Tefsîru Abdi'r-Razzâk**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1991, c. I, s. 246; et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, c. VI, s. 153.

⁵⁷¹ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 304.

⁵⁷² el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsim el-Huseyn b. Muhammed er-Râğıb (v. 506/1112), **el-Mufredât Fî Ğarîbi'l-Kur'ân**, El-Mektebetü't-Tevfikıyye, Kahire, t.y., s. 444.

⁵⁷³ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. III, s. 21.

⁵⁷⁴ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. III, s. 21-22.

⁵⁷⁵ 56/Vâkıa, 6.

⁵⁷⁶ İbn Kuteybe, **Ğarîbu'l-Kur'ân**, s. 445; et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, c. XIII, s. 218-219.

Hız. Ali ise bu terkibi “canlıların çıkardıkları veya harekete geçirdikleri toz, duman gibi” şeklinde tefsîr etmiştir.⁵⁷⁸

Yani, kıyametin bu müthiş kopuşu anında dağlar, tıpkı canlıların hareketlendirdiği veyahut kendilerinin oluşturduğu toz-duman gibi yayılıp, un-ufak olup, dağılacak, paramparça olacak ve kendilerinden hiçbir eser kalmayacaktır.⁵⁷⁹

6. وَالذَّارِيَاتِ ذُرُوءًا ﴿٦﴾ فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا ﴿٧﴾ فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا ﴿٨﴾ فَالْمُتَقَسِّمَاتِ أَمْرًا ﴿٩﴾ وَإِنَّمَا ﴿١٠﴾
 ﴿١١﴾ (تُوْعَدُونَ لَصَادِقٌ ﴿١٢﴾ وَإِنَّ الدَّيْنَ لَوَاقِعٌ ﴿١٣﴾) “Tozdurup savuranlara, Yükinü yüklenenlere, Kolayca süzülenlere, İşleri ayıranlara andolsun ki, Size vâdedilen, kesinlikle doğrudur. Ve ceza mutlaka vuku bulacaktır.”⁵⁸⁰

Bu sûre, takvaya, iman esaslarına, akideye, Allâh’ın güç ve kudretine dair bilgiler içeren Mekkî bir sûredir.

Yukarıda ifadelerini sunduğumuz bu âyet grubu, Allâh’ın bazı şeylere kâsem etmesiyle başlayıp, muhataplarına, kıyamete dair vaadinin hak olduğu ve muhakkak bunun vukû bulacağını anlatmaktadır. Ancak bu kâsemle konu olan olay veya şeyler, çok belîğ ve öz bir şekilde zikredilmektedir. Bu zikredilen şeyler hakkında Hız. Ali’nin açıklamalarıyla ilgili bilgi vermek istiyoruz.

Hâkim en-Nisâbûrî’nin (v. 405/1014) bildirdiği bir rivâyete göre, bir gün Hız. Ali, Kûfe camisinde minberde iken:

“Bana sormadan öğrenemeyeceğiniz ve benden sonra, benim gibi birine asla sormayacağınız şeyleri sorun bana!” dedi. Bu sırada İbnü’l-Kevvâ (v. 80/701) kalkıp ‘(وَالذَّارِيَاتِ ذُرُوءًا) nedir?’ diye sordu. Hız. Ali de ‘Rüzgârlardır’ şeklinde cevap verdi. Aynı şahıs. ‘Peki, (فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا) nedir?’ diye sordu. O da âyeti ‘Bulutlardır’ diyerek açıkladı. İbnü’l-Kevvâ tekrar: ‘(فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا) nedir?’ diye sordu. Hız. Ali buna da

⁵⁷⁷ el-İsfehânî, a.g.e, s. 47; el-Beydâvî, a.g.e, c. II, s. 1038.

⁵⁷⁸ es-San’ânî, a.g.e, c. II, s. 217; et-Taberî, Câmîu’l-Beyân, c. XIII, s. 219.

⁵⁷⁹ İbn Kesîr, Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm, c. V, s. 16.

⁵⁸⁰ 51/Zâriyât, 1-6.

'Gemilerdir' diyerek karşılık verdi. İbnü'l-Kevvâ yine '(فَالْمُقَسَّمَاتِ أَمْرًا)' nedir o halde?' diye sordu ve Hz. Ali bu soruya da 'Melekler' şeklinde cevap verdi.⁵⁸¹

Bu rivâyete benzer nitelikte, Hz. Ali'den gelen birçok açıklama bulunmaktadır. Buna örnek vermek gerekirse bir rivâyette, Hz. Ali'nin şu açıklaması bildiriliyor: "*Bana, konuşan kitaptan (Kur'ân-ı Kerîm'den) ve sünnetten sorun ki size o konuda açıklamalarda bulunayım.*" dedi. Bunun üzerine İbnü'l-Kevvâ kalkıp 'Yâ emire'l-müminin! 'Zâriyât' nedir?' diye sordu. Hz. Ali de buna 'rüzgârlardır' şeklinde cevap verdi. 'Hâmilât'ı sordu. Hz. Ali de 'bulutlardır' dedi. İbnü'l-Kevvâ 'Câriyât nedir diye sordu?' Hz. Ali buna da 'gemilerdir' diyerek cevap verdi. İbnü'l-Kevvâ 'Mukassimât' nedir diye sordu. Hz. Ali bu soruyu da 'melekler' şeklinde yanıtladı.⁵⁸²

Az önce verdiğimiz Hâkim en-Nisâbü'rî'nin rivâyetine benzer Hz. Ali'nin yaptığı tefsîre dair başka rivâyetler, parça parça olarak da zikredilmiştir.⁵⁸³

Hz. Ali'nin ifade ettiği açıklamalarla ilgili olarak şunları belirtmek gerekmektedir. Öncelikle Hz. Ali, söz konusu sûrenin ilk âyetinde geçen "zâriyât" lafzını, *rüzgârlar* diye tefsîr etmiştir. Bu konuda bir âyet de bu açıklamayı kuvvetlendirmektedir. Bu âyette, aynı kökten müştak olan benzer bir fiille *riyâh* yani *rüzgâr* kelimesi birlikte şu şekilde geçmektedir: "*Onlara şunu da misal göster: Dünya hayatı, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, bu su sayesinde yeryüzünün bitkisi (önce gelişip) birbirine karışmış; arkasından rüzgârın savurduğu çerçöp haline gelmiştir. Allâh, her şey üzerinde iktidar sahibidir.*"⁵⁸⁴

İkinci âyetteki "hâmilât" ifadesi için Hz. Ali, *bulutlar* olduğuna dair bir tefsîrde bulunmuştur. Bu tefsîri de lügavî yönden açıklamak gerekirse, Râğıb el-İsfehânî (v. 506/1112) bu kelimeyle ilgili olarak, *su yüklü veya çok su taşıdığından dolayı, bulut* için de bu ifadenin kullanıldığını söylemektedir.⁵⁸⁵ Yapılan bu tür tefsîre, paralel olarak, uygunluğunu teyid eden bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak "O,

⁵⁸¹ en-Nisâbü'rî, a.g.e, c. II, s. 546 H. No: 3793; ez-Zemahşerî, a.g.e, c. IV, s. 385.

⁵⁸² et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. I3, s. 240; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. IV, s. 504.

⁵⁸³ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. I3, s. 240-242; .

⁵⁸⁴ 18/Kehf, 45: (وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَّاحُ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا).

⁵⁸⁵ el-İsfehânî, a.g.e, s. 139.

size korku ve ümit içinde şimşeği gösteren ve (yağmur dolu) ağır bulutları meydana getirendir.” buyurmaktadır.⁵⁸⁶

Üçüncü âyetteki “kolayca süzülüp giden” anlamındaki, “*câriyât*” lafzını da *gemiler* olarak tefsîr eden Hz. Ali’nin bu açıklamasına konu olan lafız Kur’ân-ı Kerîm’de birçok yerde aynı anlamda geçmektedir. Bunlardan birini örnek vermek gerekirse; Cenâb- ı Hak şöyle buyurmaktadır: “*Şüphesiz, su bastığı vakit sizi gemide biz taşıdık.*”⁵⁸⁷

Hz. Ali, dördüncü âyette geçen “*mukassimât*” ibaresini *melekler* olarak tefsîr etmiştir. Melekler, Allâh’ın verdiği görevleri yerine getirmekle memur, gaybî varlıklardır. Meleklerle iman, İslâm inancında, Allâh’a imandan sonra ikinci sırada gelmektedir.⁵⁸⁸ Melekler görev itibariyle, “*Mukarrabûn ve İlliyyûn*”⁵⁸⁹, *Müdebbirât*⁵⁹⁰, *Dört büyük melek, yardımcı melekler* gibi insanla doğrudan görevli melekler” olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır.⁵⁹¹

Âyette geçen bu lafzı Hz. Ali, *melekler* olarak açıklamıştır. Bu hususta el-Keşşâf yazarı ez-Zemahşerî (v. 538) de melekler olduğunu söyleyip şunları ilave etmektedir: “*Çünkü melekler, yağmurun yağdırılması veya erzakla ilgili ve bu gibi diğer işleri taksim eder veya yerine getirir.*”⁵⁹²

7. (وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ ﴿٦﴾ وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِ ﴿٧﴾ وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ) “*Burçlara sahip gökyüzüne, Geleceği bildirilmiş olan güne, (O günde) tanıklık edene ve edilene andolsun ki...*”⁵⁹³

Üçüncü âyette geçen “*مَشْهُودٌ* ve *شَاهِدٌ*” ibareleri, köken itibariyle “*gerek tam bir görme ve gerekse vukûfiyetle olsun, müşahedeyle birlikte bir yerde hazır olma*” anlamına gelen (ش-ه-د)’den müştaktır.⁵⁹⁴

⁵⁸⁶ 13/Ra’d, 12: (هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ)

⁵⁸⁷ 69/Vâkıa , 11: (إِنَّا لَمَّا طَغَى الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ)

⁵⁸⁸ Gölcük, Şerafettin; Toprak, Süleyman, **Kelam**, Tekin Kitabevi, Konya 2001, s. 425.

⁵⁸⁹ Allah’a en yakın melekler olup tesbih ve tenzihle meşguldürler. Bkz.: 7/Araf, 206; 39/Zümer, 75.

⁵⁹⁰ Kâinatla ilgili olarak gereken işlerin, Allah’ın koyduğu kurallara göre düzenlenmesiyle memurdurlar.

⁵⁹¹ Gölcük, Ş.; Toprak, S., **a.g.e.**, s. 428-430.

⁵⁹² ez-Zemahşerî, **a.g.e.**, c. IV, s. 385.

⁵⁹³ 85/Bürûc, 1-3.

Kur’ân-ı Kerîm’de bu fiilden türeyen birçok ibare vardır.⁵⁹⁵ Bunların genelde içerdiği mânâlar, “peygamberler⁵⁹⁶, hafaza melekleri⁵⁹⁷, ümmet-i Muhammed⁵⁹⁸, Allâh yolunda can verenler⁵⁹⁹, insanlar arasında adaletin tesisi için doğru bildiğini söylemek⁶⁰⁰, hal-i hazırda bulunmak⁶⁰¹ ve ortak⁶⁰²” gibi anlamlardır.

(شَاهِد) kelimesi, herhangi bir olayda, hiçbir detaydan bilgisi hâli olmaksızın, başka bir kimse hakkında, şahitlik adına gördüğü, bildiği ne varsa bunları yerine getiren kişi demektir.⁶⁰³

Bunun yanı sıra (شَاهِد), “Hz. Peygamber’in (s) isimlerinden bir isim olmakla birlikte, dil, melek, Cuma günü, yıldız, koşuşu hususunda atın aleyhine şahitlik etmek, doğum esnasında çocukla birlikte çıkan sümüksü bir şey ve akşam namazı” anlamlarına da gelmektedir.⁶⁰⁴

(مَشْهُود) ise, ism-i mef’ûl kalıbında olup, “Cuma günü, arefe günü veya kıyamet günü” için de kullanılmaktadır.⁶⁰⁵

Söz konusu sûrenin üçüncü âyeti hakkında Hz. Ali, “(شَاهِد)’in Cuma günü; (مَشْهُود)’un da arefe günü” olduğunu söylemiştir.⁶⁰⁶

Bu konuda Hz. Peygamber’den (s) gelen bir tefsîr rivâyeti de vardır. Ebu Hureyre’nin rivâyet ettiği hadis-i şerif şöyledir: “Hz. Rasûlullah (s) buyurdular ki: (Bürûc Sûresi’nin), ‘İçlerinde burçları bulunan semaya, vadedilen güne, şahitlik edene ve şahitlik edilene andolsun.’ âyetlerinde (1-3) geçen ‘الْيَوْمِ الْمَوْعُودِ’ den maksat

⁵⁹⁴ el-İsfehânî, a.g.e, s. 271.

⁵⁹⁵ ed-Dâmeğânî, El-Huseyn b. Muhammed (v. 478?), **Kâmûsu’l-Kur’ân/Istîlâhu’l-Vucûh ve’n-Nezâir fi’l-Kur’âni’l-Kerîm**, Dâru’l-İlm Li’l-Melâyîn, Beyrut 1985, s. 269.

⁵⁹⁶ 4/Nisa, 41; 5/Maide, 117; 11/Hud, 18; 16/Nahl, 84; vd.

⁵⁹⁷ 11/Hud, 18; 39/Zümer, 69; vd.

⁵⁹⁸ 2/Bakara, 143; 3/Âl-i İmran, 53; 22/Hac, 78; vd.

⁵⁹⁹ 4/Nisa, 69;vd.

⁶⁰⁰ 2/Bakara, 282; 65/Talak, 2; vd.

⁶⁰¹ 25/Furkan, 72; 24/Nur, 2; vd.

⁶⁰² 2/Bakara, 23; vd.

⁶⁰³ el-Fîrûzâbâdî, a.g.e, s. 292.

⁶⁰⁴ el-Fîrûzâbâdî, a.g.e, s. 292.

⁶⁰⁵ el-Fîrûzâbâdî, a.g.e, s. 292.

⁶⁰⁶ et-Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, c. XV, s. 161.

kıyamet günüdür; ‘مَشْهُودٌ’den maksat arefe günüdür; ‘شَاهِدٌ den maksat da Cuma günüdür.’ Rasûlullah (s) devamla buyurdular ki: ‘Güneş, Cumadan daha hayırlı bir gün üzerine ne doğdu ne de battı. Onda bir an vardır ki, hayır duası o ana rastlayan bir kulun duası, mutlaka kabul edilir, bir şerden sakınma (istiaze) talebinde bulunan kimse de mutlaka ondan emin olur.’”⁶⁰⁷

Bazı müfessirler, 3. âyette geçen bahsettiğimiz lafızları *-konumuzun başında zikrettiğimiz şekilde-* dirayete ve te’vile dayalı tarzda lügavî bir yaklaşımla, iştikak veya kök kelimenin türevi olması açısından açıklamışlardır. Örneğin Fahreddin er-Râzî, önemli kaynaklarından olan ve lügavî tahlillerine ehemmiyet verdiği, Eş’arî meşrepli el-Kaffâl’in (v. 365/975), bu konuda “şâhid ve meşhûd” için belirttiği şu görüşünden faydalanmaktadır: “Şâhid, kendisiyle davaların ve hakların tesbit edildiği tanık veya hazır bulunan kişi anlamındadır.” demektedir. Fahreddin er-Râzî, bu görüşlerden ikincisinin daha uygun olduğunu söyleyerek kabul etmiş ve “meşhûd” lafzı hakkında ise, el-Kaffâl’in ifadesine atıfta bulunarak: “Şayet ilk mânâda olsaydı, ‘meşhûd’ tabiri harf-i sıladan (harf-i cerden) hâli olmazdı. Ki bu durumda ‘meşhûdü leh veya meşhûdü aleyh’ denilirdi. Bu gayet açıktır. Muhtemeldir ki, ‘meşhûd’ tabirinden murad, harf-i sılası mahzûf olarak, ‘meşhûdü aleyh’ tir...”⁶⁰⁸ diyerek kendi fikrini ortaya koymuştur.

Bu yönde bir tefsîr yaklaşımında, “شَاهِدٌ” kelimesinden murad “*kıyamet günündeki, olağanüstülükleri müşahede edecek olan, melekler, nebiler, cinler, insanlar ile evvel ve âhir bütün yaratıklar*”; “مَشْهُودٌ” kelimesinden murad da “*kıyamet gününde gerçekleşecek harikulade şeyler*” olarak belirtilmiştir.⁶⁰⁹

Ancak az önce de belirttiğimiz gibi, Hz. Ali bu yaklaşımın aksine ve Tirmizi’nin verdiği bir görüşe göre “hasen-sahih” olan hadis-i şerife de⁶¹⁰ uygun olarak, *rivâyete dayalı* bir tefsîrde bulunmuş diyebiliriz.

⁶⁰⁷ Tirmizi, Tefsîru’l-Kur’ân, 85 (s. 1994, H. No: 3339); İbn Kesîr, Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm, c. V, s. 202.

⁶⁰⁸ er-Râzî, a.g.e, c. XXXI, s. 104; el-Beydâvî, a.g.e, c. II, s. 1144.

⁶⁰⁹ ez-Zamahşerî, a.g.e, c. IV, s. 716; er-Râzî, a.g.e, c. XXXI, s. 104; el-Beydâvî, a.g.e, c. II, s. 1144.

⁶¹⁰ Tirmizi, Tefsîru’l-Kur’ân, 85 (s. 1994, H. No: 3339).

8. (الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ) “Onlar ki, namazlarında huşû içindedirler.”⁶¹¹

Müminûn Sûresi'nin ilk âyetlerinde, felaha ermiş müminlerin kulluklarından, ibadetlerindeki samimiyetlerinden ve ahlâkî erdemlerinden bahsedilmektedir. Bu âyette de, o müminlerin namazlarında nasıl bir hal ve tavır içinde oldukları zikredilmektedir.

Âyet-i kerîmenin nüzûl sebebine dair, Hz. Peygamber'in (s), gözlerini semaya doğru kaldırarak namaz kıldığı ve bunun üzerine bu âyetin nazil olduğu rivâyet edilmiştir.⁶¹² Bunun yanında sahâbenin de, namazı, gözlerini semaya dikerek kıldıkları ve bundan dolayı bu âyetin nazil olduğu da mervîdir.⁶¹³

Hz. Ali'nin bu tabir için yaptığı tefsîri sunmak istiyoruz. Hz. Ali âyet-i kerîmede geçen “namazda huşû” konusunu, nasıl ifade ettiğine dair rivâyetler şöyledir: “Bir defasında Hz. Ali'ye ‘الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ’ âyeti hakkında soru soruldu. O da ‘Namaz kılarken (sağa sola) dönmemendir.’ şeklinde cevap verdi.”⁶¹⁴ Başka bir sözünde, “Huşû kalptedir. Ve huşû, (namazda), mümin kardeşin için yan taraflarını yumuşatman ve (sağa sola) dönmemendir.”⁶¹⁵ demiştir.

Namazın cemaat halinde kılınması müekked bir sünnettir. Sahâbe de buna çok dikkat eder ve âzami şekilde namazlarını mescidde beraberce kılmaya gayret ederlerdi. Hz. Ali'nin az önce verdiğimiz açıklamasında da bu yönde bir uygulamanın işareti vardır. Zira Hz. Ali, huşûnun kalpte olduğunu söylemiş ve huşûyu bozacak davranışlardan uzak durulmasını tavsiye etmiştir. Hz. Ali'nin ifadesine göre bu davranış da, namazda, yönünü kibleden ayırmak suretiyle bakışlarını sağa sola çevirmek ve safları düzgün tutmamaktır. Bu tür davranışlar, münferit olarak namazı kılan kişinin veya cemaatle kılınan namazda, kendisiyle birlikte, aynı safta bulunan yanındaki kişilerin huşûsunu bozabilmektedir. Yani Hz.

⁶¹¹ 23/Müminûn, 2.

⁶¹² el-Vâhidî, a.g.e, s. 508; Çetiner, a.g.e, c. II, s. 625.

⁶¹³ Çetiner, a.g.e, c. II, s. 625.

⁶¹⁴ et-Taberî, Câmîu'l-Beyân, c. XVIII, s. 5.

⁶¹⁵ es-San'ânî, a.g.e, c. II, s. 37; et-Taberî, Câmîu'l-Beyân, c. XVIII, s. 5.

Ali'ye göre “namazda huşû”, *kalbin huşûsudur*.⁶¹⁶ Kalbin huşûsunu bozacak herhangi bir davranıştan uzak durmak, kılınan namazda, âyetin ifade ettiği şahısların seviyesine çıkmaya vesile olacaktır.

H. Ali'nin yaptığı “huşû” açıklaması hem realiteye hem de insan ruhuna uygun bir tefsîrdir.

9. قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا ﴿١﴾ الَّذِينَ ضَلَّ سَعِيَّهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ

“De (يُحْسِنُونَ صُنْعًا ﴿٢﴾ أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا تُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزَنًا) *Size, (yaptıkları) işler bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi? (Bunlar) iyi işler yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir. İşte onlar, Rablerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa giden kimselerdir ki, biz onlar için kıyamet gününde hiçbir ölçü tutmayacağız.*”⁶¹⁷

Âyet-i kerîmelerde, amel bakımından, insanların en çok kaybedeninin kim olduğu bildirilmektedir. *İnsanlar davranışlarında daima bir amaç gözetip ona göre çalışıp çabalarlar. Meselâ kişinin hedefi Allâh'ın rızasını ve ahireti kazanmak ise bu ideale ulaşmak için çabalar. Şayet kişi ulvî değerlere aldırmaıyıp, sadece maddi şeyleri elde etmek isterse, yaptığı çalışmalar ve ameller de ona göre olacaktır.*⁶¹⁸

H. Ali, âyette ifade edilen *amelce en çok zarara uğrayan kimseleri, “kendilerini kiliselerde hapsedip (dünyadan elini eteğini çeken) ruhbanlar”* olarak açıklamıştır.⁶¹⁹

Bir başka rivâyette, kendisine sorulan bu âyet hakkındaki bir soruya şu şekilde cevap vermiştir:

“Onlar ehl-i kitabın kâfirleridir. Ehl-i kitabın önceki müntesipleri hak üzerindydiler. Fakat sonra rablerine ortaklar edinip, dinlerinde bidatler çıkardılar. Öyle ki, hak yol üzere olduklarını zannedip, batıl için gayret ettiler; hidayet üzere olduklarını sanıp, sapıklık için çalıştılar. Onlar iyi bir şeyler yaptıklarını zannetseler

⁶¹⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. IV, s. 6.

⁶¹⁷ 18/Kehf, 103-105.

⁶¹⁸ Komisyon (H. Karaman-M. Çağrııcı-İ. K. Dönmez-S. Gümüş), *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, DİB Yayınları, Ankara 2007, c. III, s. 584.

⁶¹⁹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. I6, s. 42; ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, c. II, s. 720.

de, kendi gayretleri dünya hayatında üstünlük verir. (Daha sonra sesini yükselterek şöyle dedi): “*Cehennem ehli olmak, bu kimselerden uzak değildir.*”⁶²⁰

Aslında âyetin devamı, bu kimseleri müşahhas olarak anlatmasa da, nasıl bir inanca sahip olduklarını ve ne niyetle amel işlediklerini ifade ederek, kendilerine has özelliklerini anlatmıştır.

Âyet-i kerîmede zikredilen “amelleri boşa giden kimseler”, Allâh’ın, Hz. Peygamber’e (s) indirdiği vahyi inkâr edip, ahiret hayatını da tasdik etmeyen inkârcılardır. Bu sebeple, onların yaptığı her türlü iyi ve güzel amel, Allâh katında boşa çıkacaktır.

Hız. Ali ile birlikte birçok müfessirin yaptığı ise, kendilerinin vasıflarından bahseden bu âyette anlatılmak istenen kişileri, daha müşahhas kılmaktır. Yani bu tür kimselerin nasıl kimseler olabileceğini somutlaştırmaktır. Zira pek çok açıklamada, bunların *ehl-i kitap* veya *ruhban* kimseler olduğu ifade edilmektedir.⁶²¹

Hız. Ali’den gelen bir başka rivâyete göreyse, amelleri boşa giderek, hüsrana uğramış şahısların *ehl-i Harûrâ* olduğu şeklinde bir açıklama vardır.⁶²²

Harûrîler ise, Hâricîlerin bir başka adıdır. Sıffın dönüşü, Halîfenin ordusundan ayrılıp konakladıkları yere nisbetle bu adı almışlardır. Zur’a b. el-Burc ve Hurkus b. Zuheyr’in önderliğindeki bu gruba göre, Hız. Ali, “Kur’ân’ın hakemliğini kabul etmekle” büyük bir günah işlemiştir ve tövbe ederek, geri dönüp Muâviye ordusuyla savaşmadıkça da günahkâr olarak kalacaktır. Hız. Ali daha sonra bu grubun hemen hemen hepsini Nehrevân denilen yerde ortadan kaldırmıştır.

Hız. Ali’nin bu açıklamasıyla, önceki verdiğimiz açıklaması, bir tearuz içermekte gibidir. Zira bir önceki tefsîrî açıklamasında, *amel bakımından en fazla hüsrana uğrayacak* şahısları “rahipler veya ehl-i kitap” olarak ifade ederken; son verdiğimiz rivâyette, bunların *Harûrîler* olduğunu söylemiştir.

Ancak âyet-i kerîme, umum olarak, Allâh’a ve ahiret gününe inancı olmayan şahısların amellerinin boşa gideceğini, hatta bunlar için kıyamet gününde herhangi bir ölçü aracı da kurulmayacağını beyan etmektedir. Dolayısıyla Hız. Ali’nin

⁶²⁰ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. I6, s. 43.

⁶²¹ ez-Zemahşerî, *a.g.e*, c. II, s. 720; en-Nesefî, *Medârik*, c. II, s. 322.

⁶²² İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. III, s. 329; ez-Zemahşerî, *a.g.e*, c. II, s. 720.

“Harûrîler” olduğuna dair yorumu tâli bir yorum olarak değerlendirebiliriz, bu grubun müntesiplerinin yaptıklarıyla *ehl-i kitabın* yaptıkları arasında bir benzerlik kurulduğunu söyleyebiliriz. Yani, Hâricîler, her ne kadar *ehl-i kitap* dairesine dâhil olmasalar da, yaptıkları ifsat, bozgunculuk ve bölücülük faaliyetleri nedeniyle, onların da amellerinin boşa çıktığını ifade etmek istemiştir.⁶²³

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, âyetin şümûlüne sadece *ehl-i kitap* akidesine sahip kimseler değil, Allâh’a ve ahiret gününe kavuşmayı inkâr eden herkes girmektedir. Zira sûre, Mekkî’dir. Yani, Müslümanların henüz *ehl-i kitap* ile muhatab olmasından ve Hâricîlerin ortaya çıkmasından önce nazil olmuştur.⁶²⁴ Zira Hz. Peygamber (s) bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmaktadır:

“Muhakkak ki, kıyamet günü iri cüsseli, şişman bir adam gelecektir. Oysa onun Allâh katında, bir sivrisineğin kanadı kadar dahi kıymetli ağırlığı yoktur. Ve devamında dedi ki: (Şu âyeti) okuyun: “فَلَا تُعْجِبُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنُ أ” (...Biz onlar için kıyamet gününde hiçbir ölçü tutmayacağız.)”⁶²⁵

Kanaatimizce, Hz. Ali’ye isnad edilen ikinci görüşü bu şekilde anlamak daha doğru olacaktır.

10. (وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقُرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُو عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا) *“Sana Zülkarneyn’den de sorarlar: De ki: “Size ondan bir hatıra okuyacağım.”⁶²⁶*

Âyette geçen *Zülkarneyn’in* kim olduğu sürekli zihinleri meşgul etmiş ve üzerinde çeşitli isimlendirmelerde bulunulmuştur. Hz. Ali’nin de bu konuda tefsîr mahiyetinde açıklamaları olmuştur.

Bunlardan birinde *Zülkarneyn* hakkında şöyle bir açıklaması olduğu mervîdir:

“Bulutlar onun emrine verilmiş, bütün yollar, sebepler ona genişletilmişti. Ve kendisine bir nur sunulmuştu. Ona ne sorulsa hemen cevabını verirdi.”⁶²⁷

⁶²³ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. III, s. 329.

⁶²⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. III, s. 329.

⁶²⁵ Buhari, *Tefsîr*, 18 (s. 397, H. No: 4729).

⁶²⁶ 18/Kehf, 83.

⁶²⁷ ez-Zemahşerî, *a.g.e*, c. II, s. 714; Yâsin, Hikmet b. Beşîr, *et-Tefsîru’s-Sahîh/Mevsûatu’s-Sahîhi’l-Mesbûr Mine’t-Tefsîri Bi’l-Me’sûr*, Dâru’l-Meâsir, Medîne 1999, c. III, s. 323.

Bu rivâyetin devamında veya müstakillen gelen şu rivâyette İbnu'l-Kevvâ, Hz. Ali'ye Zulkarneyn hakkında onun “*nebî mi kral mı olduğuna*” dair bir soru sormuştur. Hz. Ali bu soruya cevaben şöyle karşılık vermiştir:

*“O ne nebî ne de kraldı! Fakat o, Allâh’ı seven ve Allâh’ın da onu sevdiği salih bir kuldu. O Allâh’a karşı samimiydi, Allâh da ona iyilikle muamele etmiştir...”*⁶²⁸ Hatta bir başka rivâyete göre, Hz. Ali, Zulkarneyn’in Nuh b. Yâfes’in evladının ilk neslinden olduğunu söylemiştir.⁶²⁹

Bu ifadelerden anlaşılan odur ki, Hz. Ali'ye göre Zulkarneyn, *Allâh’a karşı samimi ve salih bir kul olup, ne bir peygamber ne de bir kraldır.*⁶³⁰ Bu tür bir te’vil, vahyin ifadelerine ters düşmemekte ve hatta diğer zayıf rivâyetlerden daha makul gözükmektedir.

Âyetin nüzûl sebebine göre, Yahûdiler, Hz. Peygamber’e (s), Zulkarneyn hakkında soru sormuşlar ve bu âyet nazil olmuştur.⁶³¹ Bir başka rivâyete göre ise âyetin sebab-i nüzûlü hakkında Ukbe b. Âmir şöyle demiştir:

Ehl-i kitabdan bir grup ellerinde bazı sayfalar (veya kitaplar) olduğu halde bana geldiler ve: ‘Yanına girmemiz için Rasûlullah’tan (sa) izin iste.’ dediler. Rasûl-i Ekrem’in yanına girdim ve kendisiyle görüşmek üzere geldiklerini ve kapıda beklediklerini haber verdim. ‘Bilmediğim bir şeyi bana sorduklarında onlara ne cevap vereceğim? Ben ancak bir kulum ve sadece Rabbımın bana öğrettiklerini bilirim.’ buyurdular. Sonra abdest almak için su istediler, abdest alıp evlerinde namaz kıldığı bir köşeye çekilip iki rek’at namaz kıldılar. Oradan ayrılıp bana doğru geldiklerinde mübarek yüzlerinde bir sevinç görünüyordu. ‘Git, onları ve kapıda ahabımdan kim varsa onları da içeri al.’ buyurdular. Ben onları içeri aldığımda onları görünce: ‘Dilerseniz bana sorduğunuzun cevabını haber vereyim, dilerseniz başka şeyler sorun, dilediğinizi yapın.’ buyurdular. Ukbe b. Âmir’in bu anlattıklarına göre Zülkarneyn’le ilgili âyet-i kerimeler, Yahudilerin, ya da onların

⁶²⁸ ez-Zemahşerî, **a.g.e.**, c. II, s. 714; el-Kurtubî, **a.g.e.**, c. XIII, s. 365; Ebu Hayyân, **a.g.e.**, c. VI, s. 149; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm**, c. III, s. 324; es-Suyûtî, Celâlû'd-din (v. 911/1505), **ed-Durru'l-Mensûr Fi't-Tefsîri'l-Me'sûr**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1993, c. V, s. 435-436; Yâsin, **a.g.e.**, c. III, s. 322.

⁶²⁹ İbnu'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. V, s. 184; Ebu Hayyân, **a.g.e.**, c. VI, s. 150.

⁶³⁰ İbnu'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. V, s. 183.

⁶³¹ el-Vâhidî, **a.g.e.**, s. 491.

akıl vermeleriyle Kureyş müşriklerinin ruhu sormalarından önce bu olay üzerine nazil olmuştur."⁶³²

Zulkarneyn hakkında pek çok fikir ve görüşler serdedilmiştir. Bu gizemli şahsın kim olduğuna dair birçok düşünce ortaya atılmıştır. Bunlardan kimi hiç makbul değerlendirilmemiş, kimi ise daha fazla ön planda olmuştur.⁶³³

IV. ESBÂB-I NÜZÛL İLE TEFSÎRİ

Ulûmu'l-Kurân'ın önemli kısımlarından biri de "Esbâb-ı Nüzûl"dür. Kur'ân-ı Kerîm'i anlamaya yardımcı olan bu ilim, vahyin ne maksatla indiğini ifade etmeye çalışmaktadır.

Sebeb-i nüzûlün akılla bilinemez olmasından mütevellid, sahâbenin ve onlardan sonraki neslin -tabînin- nakilleri çok mühimdir. Bu konuda, diğer sahabîler gibi Hz. Ali de mümtâz bir yere sahiptir. Daha önce de belirttiğimiz gibi kendisinden başka "*sorun bana*" diyen ayrıca bir şahıs olmadığı rivâyet edilen⁶³⁴ Hz. Ali'nin şu sözleri, sebeb-i nüzûle vukûfiyetini göstermesi bakımından önem arz etmektedir:

⁶³² İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. III, s. 324; Çetiner, **a.g.e**, c. II, s. 589-590.

⁶³³ Bu meyanda en fazla öne çıkmış isimler şöyledir:

Zülkarneyn, Pers kralı (Feridun)'dur. Hatta Türk ve Rum (Roma) kralıdır: (ez-Zemahşerî, **a.g.e**, c. II, s. 714; İbnu'l-Cevzî, **a.g.e**, c. V, s. 184; el-Kurtubî, **a.g.e**, c. I3, s. 366; Ebu Hayyân, **a.g.e**, c. VI, s. 149).

Zülkarneyn, Himyer kralı Ebubekir (veya Ebu Kerb) Şems'in lakabıdır. (Ebu Hayyân, **a.g.e**, c. VI, s. 150; Ebu's-Suûd, İbn Muhammed el-İmâdî el-Hanefî (v. 982), **İrşâdu Akli's-Selîm İlâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm**, Mektebetü'r-Riyâd el-Hadîs, Riyâd, t.y., c. III, s. 545).

Büyük İskender'dir denilmekte ve ismi hakkında Hermes olduğu da rivayet edilmektedir. (ez-Zemahşerî, **a.g.e**, c. II, s. 714; İbnu'l-Cevzî, **a.g.e**, c. V, s. 183; el-Kurtubî, **a.g.e**, c. I3, s. 365; Ebu Hayyân, **a.g.e**, c. VI, s. 149; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. III, s. 324; Ebu's-Suûd, **a.g.e**, c. III, s. 545).

Allâh'ın yeryüzüne gönderdiği ve her şeyi sebep olarak kendisine verdiği meleklerden bir melektir. (ez-Zemahşerî, **a.g.e**, c. II, s. 714; Ebu Hayyân, **a.g.e**, c. VI, s. 149; es-Suyûtî, **ed-Durru'l-Mensûr**, c. V, s. 436).

Hz. Ali'den de gelen bahsettiğimiz rivayete göre, kendisine ilim, hikmet ve hükümlerlik verilmiş, salih bir kişidir. (ez-Zemahşerî, **a.g.e**, c. II, s. 714; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. III, s. 324).

Yunân b. Yâfes'in oğlu Merzubân b. Merzebe (veya Medreke) el-Yunânî'dir. (el-Kurtubî, **a.g.e**, c. I3, s. 365; Ebu Hayyân, **a.g.e**, c. VI, s. 150; Ebu's-Suûd, **a.g.e**, c. III, s. 545). Muhammed Hüseyin ez-Zehbî, bunun isrâîlî bir rivayet olduğunu ifade etmektedir. (ez-Zehbî, **Muhammed Hüseyin, el-İsrâîliyyât Fi't-Tefsîri ve'l-Hadîs**, Mektebetü Vehbe, 4. Baskı, Kahire 1990, s. 98-99).

Rum (veya Romalı) bir gençtir. (el-Kurtubî, **a.g.e**, c. I3, s. 366; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. III, s. 324). İbn Abbas'a (v. 68/687) ve diğer bazı görüşlere göre, bir peygamberdir. (ez-Zemahşerî, **a.g.e**, c. II, s. 714; es-Suyûtî, **ed-Durru'l-Mensûr**, c.5, s. 436).

⁶³⁴ es-Suyûtî, **Târîhu'l-Hulefâ**, s. 133.

“...Bana Allâh'ın Kitabı'ndan da sorun! Vallâhi, hiçbir âyet yoktur ki, gece mi gündüz mü, ovada mı dağda mı nâzil oldu bilmiş olmayayım.”⁶³⁵

“Vallâhi, hiçbir âyet yoktur ki, ne hakkında, nerede nâzil olduğunu bilmemiş olayım. Şurası muhakkak ki Rabbim bana, idrak edici bir kalp ve çok sorgulayıcı bir dil bahşetmiştir.”⁶³⁶

Hiz. Ali'nin bu sözlerini mutlak mânâda anladığımız zaman, ister istemez insanın aklına “demek ki Hiz. Ali, Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan her âyetin nüzûl yeri ve sebebini bilmekte” gibi bir fikir doğmaktadır. Oysa bu şekilde anlamak, esbâb-ı nüzûle konu olan âyetlerin sayısının, toplam âyet sayısına nisbeten az olmasıyla bağdaşmamaktadır. Hiz. Ali'nin, bir âyetin nerede indiğini bilmesi gayet normal bir durumdur. Zira bir vahyin inzâlinde, yer olarak orada bulunmasa da, nerede nazil olduğuna dair bilgiyi diğer sahâbeden öğrenebilir. Ancak “ne hakkında indiğine” dair sözünü, “nüzûlü, sebebe dayanan âyetleri bilmesi” açısından anlamaya çalışmak bize daha doğru bir fikir verecektir kanaatindeyiz. Çünkü inen her âyetin bir sebebe binaen inmiş olduğunu söylemek çok zor ve hatta imkânsızdır.⁶³⁷ Her âyet bir hikmete mebnî olarak inmiştir ama her biri birer sebebe binaen inmemiştir. Bu bakımdan Hiz. Ali'nin, esbâb-ı nüzûle dair ilmini gösteren sözlerini bu bakış açısıyla anlamak daha doğru olacaktır düşüncesindeyiz.

Bu bölümde, Hiz. Ali'den nakledilmiş, sebeb-i nüzûle dair birkaç rivâyeti zikretmek istiyoruz:

1. (وَيَسْبِحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ وَهُمْ

(يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ) “Gök gürültüsü Allâh'ı hamd ile tesbih eder. Melekler de O'nun heybetinden dolayı tesbih ederler. Onlar, Allâh hakkında mücâdele edip dururken O, yıldırımlar gönderip onlarla dilediğini çarpar. Ve O, azabı pek şiddetli olandır.”⁶³⁸

⁶³⁵ es-Suyûtî, **el-İtkân**, c. IV, s. 479.

⁶³⁶ es-Suyûtî, **el-İtkân**, c. IV, s. 479.

⁶³⁷ Çetiner, **a.g.e.**, c. I, s. 1.

⁶³⁸ 13/Ra'd, 13.

Âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak, gök gürültüsünün de Allâh'a kendince hamd ve şükürde bulunarak tesbih ettiğini ifade ederken aynı zamanda, Allâh'ın, gönderdiği yıldırımlarla da *dilediğini çarptığını* beyan etmektedir.

Hiz. Ali'den, bu âyetin hangi nedenden dolayı inmiş olduğuna dair iki rivâyet bulunmaktadır. Bunlardan ilki şöyledir: “Hz. Peygamber'e (s) gelip, O'na (s) 'Söyle! Rabbin inciden midir, yoksa yakuttan mıdır?' diyen bir Yahudi'yi, o sırada yıldırım çarptı ve yaktı. Âyet, bu Yahudi hakkında nazil olmuştur.”⁶³⁹

İkinci rivâyete göre, Hz. Peygamber'in (s) bir zorbayı tebliğ için görevlendirdiği elçisine, o zorba şahıs. “Söleyin bakalım! Sizin rabbiniz altın mı, gümüş mü yoksa inci midir?” diyerek alaya alıp karşı çıktığında, Allâh bir yıldırım göndererek o zorbanın kafasını koparmıştır. Hiz. Ali'den gelen rivâyette, tebliğle vazifeli elçinin, bir kişi olmayıp, bir heyet olduğu ifade edilmektedir. Bunlar Medîne'ye döndüklerinde kendileri, “davete gittiğiniz zorba yandı” denilerek karşılanmıştır. Onlar bunun nereden bilindiğine şaşırıldıklarında, Allâh'ın Hz. Peygamber'e (s) mevzubahis âyeti inzal buyurduğunu söyleyerek cevap vermişlerdir.⁶⁴⁰

2. (قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ بَعْضُوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا

(يَصْنَعُونَ) “(Resûlüm!) Mümin erkeklere, gözlerini (harama) dikmemelerini, urzlarını da korumalarını söyle. Çünkü bu, kendileri için daha temiz bir davranıştır. Şüphesiz Allâh, onların yapmakta olduklarından haberdardır.”⁶⁴¹

Âyet-i kerîmede, mümin erkeklerin, kendilerine haram olan şeylerden gözlerini sakınmalarını, namuslarını korumalarını emretmekte ve bunun kendileri için en temiz yol olduğunu buyurmaktadır.

Âyetle ilgili olarak, Hiz. Ali'den sebep-i nüzûl mahiyetinde şöyle bir rivâyet vardır:

⁶³⁹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. VIII, s. 165; el-Kurtubî, *a.g.e.*, c. I2, s. 35; Çetiner, *a.g.e.*, c. II, s. 521.

⁶⁴⁰ Çetiner, *a.g.e.*, c. II, s. 520.

⁶⁴¹ 24/Nur, 30.

“Rasûlullah (s) döneminde, adamın biri Medîne sokaklarından birinde yürürken bir kadına bakmıştı. Kadın da ona bakınca, şeytan ikisine de, birbirlerinden hoşlanırcasına baktıklarına dair vesvese vermişti. Bu sırada adam kadına bakarak yürürken, aniden karşısına çıkan duvara çarpıp, burnunu yaralamıştı. O esnada kendi kendine “Vallâhi, Allâh Rasûlü’ne (s) gidip, yaptığım bu işi anlatmadıkça burnumu yıkamayacağım” demiş ve Rasûlullah’a (s) gelip, yaptıklarını anlatmıştı. Hz. Peygamber (s) de ona: “İşte bu işlediğin günahın karşılığıdır.” diyerek cevap vermiş ve bunun üzerine Allâh bu âyeti indirmiştir.”⁶⁴²

3. Yirmi dokuzuncu sûre olan Ankebût Sûresi’nin ilk on âyeti hakkında, Medenî mi Mekkî mi olduğuna dair bir ihtilaf söz konusudur.

Hz. Ali ise, üzerinde ihtilaf olan Ankebût Sûresi’nin ilk on âyeti hakkında, bunların ne Mekkî ne de Medenî olduğunu ve bu âyetlerin Mekke ile Medîne arasında nazil olduğunu bildirmektedir.⁶⁴³ Bu durumda, bahse konu âyet grubu hicret esnasında nazil olmuştur.⁶⁴⁴ Bu Müslümanlara bir grup sahâbî, hicret etmedikleri müddetçe hiçbir ikrarlarının kabul olmayacağını bildiren bir mektup yazmışlardır. Bu mektubu okuyan Mekke’deki Müslümanlar, derhal hicrete karar vermişler, fakat yolda onları takip eden müşrikler tarafından yakalanıp, eziyet edilerek geri çevrilmişlerdir. Bunun üzerine haklarında Ankebût Sûresi’nin ilk iki âyet nazil olmuştur. Bu olayın devamında, Medîne’deki ashab, haklarında âyet nazil olduğunu bildiren yeni bir mektup yazmışlar ve bunu okuyan Medîne’deki Müslüman grup, artık ne pahasına olursa olsun tekrar hicrete karar verip yola koyulmuşlardır. Yolda kendilerini takipte bulunan müşriklerle savaşmış ve kimisi yaralanmış, kimisi de şehid olmuşlardır.⁶⁴⁵

Bu rivâyet ışığında Hz. Ali’nin, Ankebût Sûresi’nin ilk on âyetinin Mekke ve Medîne arasında nazil olduğuna dair görüşünün, doğru olması da mümkün gözükmemektedir.

4. Hakkında, nerede ve ne zaman nazil olduğu tartışma bulunan bir başka sûre de Fatıha Sûresi’dir.

⁶⁴² el-Âlûsî, **a.g.e**, c. I8, s. 138; Çetiner, **a.g.e**, c. II, s. 649.

⁶⁴³ el-Kurtubî, **a.g.e**, c. I6, s. 333.

⁶⁴⁴ Elmalılı, **a.g.e**, c. VI, s. 207.

⁶⁴⁵ el-Vâhidî, **a.g.e**, s. 545; es-Suyûtî, **Lubâbu’n-Nukûl**, s. 165; ÇETİNER, **a.g.e**, c. II, s. 649.

Bu konuda dört ayrı görüş bulunmaktadır:

İlki, Fatiha Sûresi, çoğunluğun kabulüne göre Kur'ân-ı Kerîm'de inen ilk sûrelerdendir; yani Mekke'de nazil olmuştur.⁶⁴⁶ Zira, vahyin başlangıcında ürperen Efendimizi (s) hanımı Hz. Hatice, Varaka b. Nevfel'e götürmüştür. Başından geçenleri anlatan Hz. Peygamber'e (s), Varaka: “*Sana bu seslenme tekrar vukubulacak olursa olduğun yerde kal, kaçıp orayı terk etme, iyice dinle*” şeklinde tavsiyede bulununca, *Allâh Rasûlü (s) de, Cebrâil tekrar geldiğinde, Varaka'nın dediği şekilde yaptı. Cebrâil bu esnada 'Rahmân ve Rahîm Allâh'ın adıyla. El-Hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn' de diye emretti.*”⁶⁴⁷ Buna göre Fatiha Sûresi, vahyin başlarında inmiş olmaktadır. Hz. Ali'den bu konuda meşhur olan rivâyete göre, *Fatiha Sûresi, Arş'in altında bir hazineden, Mekke'de nazil olmuştur.*⁶⁴⁸

İkincisi, *Fatiha Sûresi'nin Medenî* olduğuna dairdir. Bu görüş Mücahid tarafından ortaya konmuştur. Fakat Mücahid'in, “Medîne'de inmiştir” sözü, bir yanılığın olarak değerlendirilmiş ve kabul görmemiştir.⁶⁴⁹

Üçüncüsü, *Fatiha Sûresi'nin iki defa nazil olduğunu* kabul edenlerin görüşüdür. Buna göre, sûrenin değerini ve kıymetini artırmak gayesiyle, bir defa Mekke'de, bir defa da Medîne'de indirilmiştir. “Mesânî” olarak anıldığını kabul eden, el-Huseyn b. el-Fadl bu kanaattedir.⁶⁵⁰

Son görüş de, Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin, *Fatiha Sûresi'nin yarısının Mekke'de, yarısının ise Medîne'de nazil olduğuna* dairdir. Ancak bu görüş garip karşılanmıştır.⁶⁵¹

⁶⁴⁶ el-Vâhidî, **a.g.e.**, s. 117; es-Suyûtî, **el-İtkân**, c. I, s. 56.

⁶⁴⁷ Çetiner, **a.g.e.**, c. I, s. 13.

⁶⁴⁸ el-Vâhidî, **a.g.e.**, s. 118; es-Suyûtî, **el-İtkân**, c. I, s. 56; Çetiner, **a.g.e.**, c. I, s. 13.

⁶⁴⁹ es-Suyûtî, **el-İtkân**, c. I, s. 56; Çetiner, **a.g.e.**, c. I, s. 13.

⁶⁵⁰ es-Suyûtî, **el-İtkân**, c. I, s. 57.

⁶⁵¹ es-Suyûtî, **el-İtkân**, c. I, s. 57; Çetiner, **a.g.e.**, c. I, s. 13.

V. HZ. ALİ'YE ATFEDİLEN İSRÂİLÎ RİVÂYETLERDEN BAZILARI

İsrâiliyyât, kelime olarak “إسرائيلية = *isrâiliyye*” lafzının çoğulu olup; *benî isrâile* nisbetle, *isrâilî kaynaklardan aktarılan veya rivâyet edilen kıssa yahut olaylara denmektedir.*⁶⁵²

İsrâil, ibrânice bir kelimedir. “Kul, dost (*sıfvet*) veya arınmışlık (*safvet*)” anlamına gelen (إسرى) lafzından gelmektedir ve bu kelimeyle Yahudilerin on iki boyunun atası Hz. Ya’kûb b. İshak b. İbrahim kastedilmektedir. “Îl” tabiri de “*Allâh*” mânâsına gelmektedir.⁶⁵³ Buna göre “*isrâil*” lafzının anlamı “*Allâh*’ın kulu veya arınmış haldeki *Allâh*’ın kulu” olmaktadır.⁶⁵⁴ İstilahî olarak *isrâiliyyât*, aslen Yahudi kültürünü ifade için kullanılan bir lafız olup, *genellikle Tevrat, Talmut ile İncil gibi Yahudi ve Hıristiyan kaynaklarından, İslâm’a yahut İslâmî kültüre nakledilenler demektir.*⁶⁵⁵ Yani daha açık bir ifadeyle, *İslâm’a yabancı her şey demektir.*⁶⁵⁶

Bu konuda çok şey söylenebilir fakat daha fazla ayrıntıya girmeden, konumuz itibariyle kısaca bilgi vermek istediğimiz, Hz. Ali’ye atfedilen *İsrâilî rivâyetlerden* birkaç örnek vermek istiyoruz:

1. (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا) “*Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindedir. Size ancak az bir bilgi verilmiştir.*”⁶⁵⁷

Bu âyet-i kerîmede geçen “*rûh*” kelimesinden maksat, İslâm âlimlerinin çoğunluğunun görüşüne göre, her canlıda olan, bedene hareket ve duyu kabiliyeti veren, mahiyeti bilinmeyen nefstir, kuvvedir.⁶⁵⁸ Zaten bu lafzın sözlük anlamı da

⁶⁵² ez-Zehebî, *el-İsrâiliyyât*, s. 13; Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, *el-İsrâiliyyât ve'l-Mevdûât fi Kutubi't-Tefsîr*, Mektebetü's-Sünne, Kahire 1408, s. 12; Ya’kûb, Tâhir Mahmûd Muhammed, *Esbâbu'l-Hata' fi't-Tefsîr*, Dâru İbni'l-Cevzî, Medîne 1425, c. I, s. 160; Aydemir, Abdullah, *Tefsîrde İsrâiliyyât*, DİB Yayınları, Ankara 1979, s. 6.

⁶⁵³ ez-Zehebî, *el-İsrâiliyyât*, s. 13; Ebû Şehbe, *a.g.e.*, s. 12; Ya’kûb, *a.g.e.*, c. I, s. 160; Aydemir, *a.g.e.*, s. 6

⁶⁵⁴ Ya’kûb, *a.g.e.*, c. I, s. 160; Aydemir, *a.g.e.*, s. 6.

⁶⁵⁵ Ya’kûb, *a.g.e.*, c. I, s. 160-161.

⁶⁵⁶ Aydemir, *a.g.e.*, s. 7.

⁶⁵⁷ 17/İsra, 85.

⁶⁵⁸ ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, c. II, s. 663; en-Nesefî, *Medârik*, c. II, s. 274; Aydemir, *a.g.e.*, s. 87.

“*nefs*” demektir.⁶⁵⁹ Aynı lafız için, “meleklerden ulu bir yaratık, Cebrâîl veya Kur’ân” olduğuna dair anlam verenlerin de olduğu rivâyet edilmektedir.⁶⁶⁰

Ancak bunların yanında, âyetin ruhuna ve ibaresine uymayan birçok garip açıklamalar da yapılmıştır.⁶⁶¹ Bu açıklamalardan birinde, maalesef Hz. Ali de kullanılmıştır. Ebû Mervân’dan naklen, Hz. Ali’ye atfedilen bu garip rivâyet şöyledir: “*Ali b. Ebî Tâlib, (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ) âyeti hakkında şöyle dedi: O (yani ruh), yetmiş bin yüzü olan bir melektir. Her bir yüzünde, yetmiş bin dil ve her bir dilinde de yetmiş bin lehçe vardır. İşte bu lehçelerin hepsiyle, Allâh’ı tesbih eder. Allâh da, onun her bir tesbihinden bir melek yaratır ki, bu melek diğer meleklerle, kıyamet gününe kadar birlikte uçar.*”⁶⁶²

Aslında söze hacet bırakmayan, akla ve insanın gabya muttali olamayacağına dair bilgiye aykırı olan bu rivâyet hakkında İbn Kesîr (v. 774), “*bu eser garîb ve acayıptır*” demektedir.⁶⁶³

Bu âyet hakkında, es-Suheylî’den Hz. Ali’ye atfedilen bir diğer garib rivâyet de şöyledir: “*O, kendisinin yüz bin başı olan bir melektir. Her bir başında yüz bin yüz; her bir yüzünde yüz bin ağız ve her bir ağızında yüz bin dil vardır. Allâh’ı çeşitli lehçelerde tesbih eder.*”⁶⁶⁴

Âyetin nüzûl sebebi olarak zikredilen, “Yahudi veya Kureyş müşriklerinin, Hz. Peygamber’e (s) ‘ruh’ hakkında soru sormaları” olduğu rivâyet edilmektedir.⁶⁶⁵ Dolayısıyla, Hz. Ali’ye atfedilen böyle acayıp rivâyetlerin, en azından vahy havasını teneffüs eden büyük bir sahâbî olması hasebiyle, kendisinden nakledilmediği aşikârdır. Hal böyle olunca, bu rivâyetlere sahih olarak bir değer verilmemiştir ve uydurma yahut isrâîlî bir rivâyet olarak kalmıştır.

⁶⁵⁹ er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekir (v. 666), **Tefsîru Ğarîbi'l-Kur’âni'l-Azîm**, TDV Yayınları, Ankara, 1997, s. 148.

⁶⁶⁰ ez-Zemaşşerî, **a.g.e**, c. II, s. 663; en-Nesefî, **Medârik**, c. II, s. 274-275.

⁶⁶¹ Örneğin, İbn Abbas’a atfedilen, “Allah’ın, bir meleği vardır. Ona yedi kat göğü ve yerleri bir lokmada yutması söylense, hemen yutar! O meleğin tesbihi ‘Sübhâneke haysü küntü’dür.’” şeklinde rivayet edilen garib-münker bir rivayet vardır. Bkz.: İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm**, c. III, s. 289.

⁶⁶² et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, c. IX, s. 195; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm**, c. III, s. 289.

⁶⁶³ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm**, c. III, s. 289.

⁶⁶⁴ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm**, c. III, s. 289; Aydemir, **a.g.e**, s. 88.

⁶⁶⁵ Buhari, **Tefsîr, İsrâ**, 13 (s. 394, H. No: 4761); Tirmizi, **Tefsîru'l-Kur’ân, İsrâ**, 17 (s. 1969, H. No: 3140); el-Vâhidî, **a.g.e**, s. 480-481; Çetiner, **a.g.e**, c. II, s. 573-575.

2. وَأَتَّبِعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ

النَّاسَ السَّحَرَ وَمَا أَنْزَلَ عَلَى الْمَلَائِكَةِ بَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّ مَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا

تَكْفُرُ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا

يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلْقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا

(يَعْلَمُونَ) “Süleyman’ın hükümrânlığı hakkında onlar, şeytanların uydurup söylediklerine tâbi oldular. Halbuki Süleyman büyü yapıp kâfir olmadı. Lâkin şeytanlar kâfir oldular. Çünkü insanlara sihri ve Babil’de Hârut ile Mârut isimli iki meleğe indirilene öğretiyorlardı. Halbuki o iki melek, herkese: Biz ancak imtihan için gönderildik, sakın yanlış inanıp da kâfir olmayasınız, demeden hiç kimseye (sihir ilmini) öğretmezlerdi. Onlar, o iki melekten, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Oysa büyücüler, Allâh’ın izni olmadan hiç kimseye zarar veremezler. Onlar, kendilerine fayda vereni değil de zarar vereni öğrenirler. Sihri satın alanların (ona inanıp para verenlerin) ahiretten nasibi olmadığını çok iyi bilmektedirler. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bunu anlasalardı!”⁶⁶⁶

Rivâyete göre bu âyet, Yahudilerin Hz. Peygamber’e (s) Tevrat ve hükümleri hakkında soru sormaları neticesinde, Allâh Rasûlü’nün (s) Tevrat hakkındaki bilgisini tecrübe ettiklerinde, sorularını sihir ve büyü konularında yöneltmeye başladıklarında nazil olmuştur.⁶⁶⁷

Âyet ile ilgili olarak yapılan yorumlarda, bahsedilen iki melek hakkında bazı garip rivâyetler vardır.

Bir rivâyette Hz. Ali’nin, “O ikisi (yani Hârut ve Mârut), semadaki meleklerden birer melektir.”⁶⁶⁸ dediği aktarılmaktadır. Bu rivâyet, her ne kadar sahihliği tesbit edilmese de, âyete kesinlikle aykırı düştüğü söylenemez. Hârut ve Mârut adındaki bu iki melek, insanlara, doğru dine inanmaları ve sihirden uzak durmaları hususunda gönderilmiş olmaları muhtemeldir.

⁶⁶⁶ 2/Bakara, 102.

⁶⁶⁷ Çetiner, a.g.e, c. I, s. 36.

⁶⁶⁸ İbn Kesîr, Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm, c. I, s. 127.

Sahih olmayan bir şekilde, bu iki meleğin yeryüzüne yolculuklarının ve dünya yaşamına dair maceralarını anlatan, senaryolaştırılmış pek çok rivâyet söz konusudur.⁶⁶⁹ Aynı şekilde, Hârut ve Mârut'un bu maceralarında Zühre ile alakalı olarak da uydurma ve isrâilî rivâyetler bulunmaktadır. Bunlardan birinde, -güya- Hz. Ali şöyle demiştir: “*Zühre, İranlı güzel bir kadındı. Bu kadın bir dava hususunda, Hârut ve Mârut adlı iki meleğe geldi. Melekler onu görünce, kadına meyletiler ama kadın 'kendisine, okunduğu zaman göğe çıkmasını sağlayan şeyi öğretmeleri şartıyla' onlara olur verdi. Melekler de kadına istediğini öğrettiler ve kadın göğe yükseldi. Yükselmesiyle birlikte o kadın yıldıza çevriliverdi (gökyüzündeki Zühre yıldızı oldu).*”⁶⁷⁰ İbn Kesîr, aynı yerde, bu rivâyetin ricalinin sika olmasına rağmen çok garîb olduğunu söylemektedir. Sahih kabul edilmeyip, münker addedilen bir rivâyette de Hz. Ali, Hz. Peygamber'den (s) şöyle bir nakilde bulunmaktadır: “*Allâh, Zühre'ye lanet etsin! Çünkü o, Hârut ve Mârut adlı iki meleği fitneye düşürdü.*”⁶⁷¹ Hz. Peygamber'e (s) isnadı sübût bulmayan bu ve benzeri rivâyetlerin, dönüp dolaşım ulaştığı kaynak Ka'bu'l-Ahbâr⁶⁷² olarak ifade edilmektedir.⁶⁷³

Konuyla ilgili olarak son tahlilde, Hârut ve Mârut'un Zühre diye hayalî bir kadınla yaşadıklarını iddia eden rivâyetler, akla, mantığa ve vahyin ruhuna uymayan şeylerdir. Bunlarla alakalı, sahih veya zayıf olsun, Allâh Rasûlü'nden (s) herhangi bir hadis de vârid olmamıştır. Dolayısıyla bu tür haberlerin kaynağını, Yahudilere ait kültürden menkûl rivâyetler olduğu söylenmektedir.⁶⁷⁴ Bunlara ilaveten, aldığı nebevî eğitim ve irfanını da göz önüne aldığımızda, ilmî muvazeneye sahip Hz. Ali gibi bir sahâbînin, bu tür rivâyetleri söylemesi veya nakletmesi pek de doğru gözükmemektedir. Kanaatimizce bu tür rivâyetlerde, Hz. Ali'nin ilmî karizması ve Rasûlullah'a (s) yakınlığı kullanılmış gözükmemektedir.

⁶⁶⁹ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. I, s. 126-127...vd; Aydemir, **a.g.e.**, s. 142-146.

⁶⁷⁰ es-San'ânî, **Tefsîru Abdi'r-Razzâk**, c. I, s. 73; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. I, s. 126-127; Aydemir, **a.g.e.**, s. 148.

⁶⁷¹ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. I, s. 127; Aydemir, **a.g.e.**, s. 148.

⁶⁷² Tam adı Ka'b b. Mâti' b. Amr b. Kays'tır. Allah Rasûlü'nün (s) hayatında, Yahudi âlimiydi. Yahudi kitaplarını bilip, yazdığı için, bu işin uzmanı anlamında (hıbr-ahbâr) Ka'bu'l-Ahbâr denilmiştir. Tartışmalı da olsa (Hz. Ebubekir dönemi de denilmektedir) sahih bir görüşe göre, Hz. Ömer döneminde Müslüman olmuştur. Kendisi, Müslüman olarak Hz. Peygamber (s) ile görüşmediği için, rivayetleri mürsel hükmündedir. Hicrî 32 (veya 33-34) tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Ebû Şehbe, **a.g.e.**, s. 101.

⁶⁷³ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. I, s. 127; Ebû Şehbe, **a.g.e.**, s. 163; Aydemir, **a.g.e.**, s. 155.

⁶⁷⁴ Aydemir, **a.g.e.**, s. 156-157.

3. وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ

(Mûsî ve Âl Harûn) تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُمْ إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ

*Onun hükümdarlığının alâmeti, Tabut'un size gelmesidir. Meleklerin taşıdığı o Tabut'un içinde Rabbinizden size bir ferahlık ve sükûnet, Musa ve Harun hanedanlarının bıraktıklarından bir kalıntı vardır. Eğer inanmış kimseler iseniz sizin için bunda şüphesiz bir alâmet vardır, dedi.*⁶⁷⁵

Âyet-i kerîmenin öncesi ve sonrasında, İsrâiloğullarının, -hakkında hangi peygamber döneminde olduğu tartışmalı olup, bilinmeyen⁶⁷⁶- bir peygamber döneminde sınındıkları, imtihana tabi tutuldukları bir olay anlatılmaktadır. İsrâiloğulları, kendi asıl yurtları olan Mısır ile Filistin'i ele geçirmiş olan ve liderliğini Câlut'un yaptığı Amalikalılardan geri almak için savaşmak istemişler ve nebîlerine "Allâh'a bir kumandan göndermesi ve savaşmalarına izin verilmesi için dua etmesini" söylemişlerdi. Kavminin, ahidlerine sadık kalacaklarına söz vermeleri taahhudüne karşı, duasını yapan bu nebînin haberine göre, Allâhi onların başına kumandan olarak Tâlut'u tayin etmiştir. Buna alamet olarak da "içinde veya gelişinde sekînet bulunan ve uzun süredir kayıp olan tabutun" ortaya çıkması gösterilmiştir. Ancak onlar bu tayini kabul etmekte zorlanmışlar ve fakat bu şahsın kumandanlığında, birkaç imtihan daha yaşadıkları halde, Câlut'u yenmişlerdir.

Bu âyetle ilgili olarak, isrâilî rivâyetlerin yoğunlukta olduğu konular, nebînin kim olduğu, tabut ve sekîneden kasdın ne olduğuna dair yorumlardır. Bu tür rivâyetlere maalesef, Hz. Ali de karıştırılmıştır. Hz. Ali'ye atfedilen rivâyetlerden birinde, "sekîne" şöyle tarif edilmektedir: "*Sekîne, insan yüzü gibi bir yüzü olup, esmesi hoş bir rüzgârdır.*"⁶⁷⁷ Başka bir rivâyette ise Hz. Ali'den, az önceki menkûl rivâyetin tam tersine bir açıklama verilmektedir: "*Sekîne, sert ve şiddetli esen bir rüzgârdır.*"⁶⁷⁸ Bu tür rivâyetler, Kur'ân-ı Kerîm'de ve Sahih Sünnet'te lehine delil bulunmayan, Ehl-i Kitap iken Müslüman olan kimselerin naklettikleri isrâiliyyât tarzı

⁶⁷⁵ 2/Bakara, 248.

⁶⁷⁶ Bu konuda şu isimler peygamber olarak zikredilmektedir: *Simon, Yuşa' b. Nûn, Hızkîl, Şemoil, İşmâvîl (Eşmoil) b. Helefâ, Eşmoil b. Helkabe, Eşmoil b. Bal b. Alkame.* Bkz.: es-Suyûtî, **Mufhimât**, s. 22; Elmalılı, **a.g.e.**, c. II, s. 139 (*I. Dipnot*).

⁶⁷⁷ ez-Zemahşerî, **a.g.e.**, c. I, s. 289; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. I, s. 270; es-Suyûtî, **ed-Durru'l-Mensûr**, c.1, s. 757; Ebû Şehbe, **a.g.e.**, s. 171.

⁶⁷⁸ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. I, s. 270; es-Suyûtî, **ed-Durru'l-Mensûr**, c.1, s. 757.

haberlerdir. Bu tür haberlerin kaynağı, yine Vehb b. Munebbih⁶⁷⁹, Ka'bu'l-Ahbâr gibi şahıslardır.⁶⁸⁰ Aslında, “sekîne”, kalbin güvende olması, tatmin olması, ünsiyet, bir şeyin sakinlik ve istikrar bulması anlamlarına da şamildir.⁶⁸¹ Bu aynı zamanda kalbin kendisiyle sükûnete erdiği şey de demektir.⁶⁸² Sekîne ile aynı anlama gelen başka da âyetler vardır. Örneğin, “*İmanlarını bir kat daha arttırsınlar diye müminlerin kalplerine güven indiren O'dur. Göklerin ve yerin orduları Allâh'ındır. Allâh bilendir, her şeyi hikmetle yapandır.*”⁶⁸³ Bu âyette sekîne, “güven” mânâsına gelmektedir. Aynı sûrenin yirmi altıncı âyetinde de, sekîneden murad, kalplerin mutmain olmasıdır. Hz. Ali'den geldiği söylenen bu akıl ve vahyin ruhuna aykırı rivâyetlerin çok zorlama olduğu gözükmemektedir. Aynı kelime veya kavram Kur'ân-ı Kerîm'in başka âyetlerinde de kullanıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla, Bakara Sûresi'ndeki konumuz olan âyette geçen sekîne lafzını, sahihliği ve hatta zayıflığı bile söz konusu olmayan, uydurma rivâyetlerle açıklamak yerine, Kur'ân-ı Kerîm'in bütünlüğünde mânâlandırmak daha makul olacaktır kanaatindeyiz.

⁶⁷⁹ Tam adı Vehb b. Münebbih es-San'ânî el-Yemenî'dir. Tâbiînin ileri gelenlerindedir. Hz. Osman'ın Hilâfetine son yıllarında doğmuştur. Ehl-i Kitaptan nakilleri çoktur. Hicrî 110 yılında San'a'da vefat etmiştir. Bkz.: Ebû Şehbe, **a.g.e.**, s. 105.

⁶⁸⁰ Ebû Şehbe, **a.g.e.**, s. 171.

⁶⁸¹ ed-Dâmeğânî, **a.g.e.**, s. 241-242.

⁶⁸² ez-Zamahşerî, **a.g.e.**, c. I, s. 289; Ebû Şehbe, **a.g.e.**, s. 171.

⁶⁸³ 48/Fetih, 4.

SONUÇ

Hz. Ali, fikhî bilgisi, takvası, fazîleti ve cesaretinden dolayı hem Hz. Peygamber'in ve ashâbının hem de Müslümanların takdîrini kazanmıştır. Hz. Ali, Kur'ân ahlâkıyla yaşayan Allah Rasûlü'nü (s) örnek almış ve hayatına bu yaşam tarzını da yansıtmıştır. Hz. Ali'ye göre, Kur'ân ve Sünnet ayrılmaz iki parçadır. Dinin dinamikleri olan bu iki aslî unsura göre hareket etmek, hem sapıtmanın hem de hakikate ulaşmanın dayanağıdır.

Hz. Ali'ye göre, Kur'ân'ı, her Müslümanın öğrenmesi, anlaması ve hayatına tatbik etmesi gerekmektedir. Zîra Kur'ân, sözlerin en güzeli, kalplerin baharı, göğüslerin şifâsıdır. Bundan dolayı, Kur'ân'ın iyi öğrenilmesi gerekir. Müslümanın rehberi Kur'ân'dır. Dolayısıyla onu iyi öğrenmesi ve doğru algılayıp, yaşaması gerekir.

Kur'ân-ı Kerim Hz. Ali'ye göre, mü'mini Allah'ın rızasına götüren bir rehber ve hayatında takip etmesi gereken bir yol haritasıdır. Bundan dolayı Kur'ânî ifadelerden dersler alınmalıdır. Yine ona göre Kur'ân, bir mihenk taşı olarak da değerlendirilmelidir. Hz. Ali'ye göre, görüşler ona arz edilip, ona göre değerlendirilmelidir. Zira Müslümana yol gösterici olan Kur'ân'ın düstûruna uymayan her düşünce de, aldatıcı olan nefislerin, kişisel kabullerin, bencilliğin ve cahilliğin tesiri bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de geçmiş nesillerin durumlarından bahsedilmesi, bunlardan ibret alınması hikmetine yöneliktir. Hz. Ali'ye göre herkes, Kur'ân'ın gösterdiği rehber edinmeli ve onun hidayetiyle hayatını aydınlatmalıdır.

Hz. Ali, İslâm Tarihi'nin en önemli olaylarından birisi olan Kur'ân'ın toplanması hususunda, yapıcı rol almış ve bu konuda hem Hz. Ebûbekir'i hem de Hz. Osman'ı takdir etmiştir. Bu yöndeki açıklamalarıyla kendisi, ümmetin tek bir Mushaf etrafında toplanmasını uygun gördüğünü ifade etmek istemiştir.

Kur'ân'a bu denli önem veren Hz. Ali, ihtilâfların ortaya çıktığı dönemlerde dahi, şayet boyun eğilmesi gereken bir otorite olacaksa, kuvvete dayalı gücün değil, Kur'ân'ın otoritesi olması gerektiğini vurgulayan tutarlı davranışlar sergilemiştir. Çünkü Hz. Ali, Kur'ân'ın önderliğini, ona itaat etmeyi ön planda tutmaktadır. Zira Kur'ân Hak'tır ve Hakkın hâkimiyetini istemektedir.

Hız. Ali'ye göre Kur'ân, kaynak olma özelliğinden dolayı, çeşitli anlamlara gelebilecek ifadelere sahip bir Kitap'tır. Bunun için, Kur'ânî ifadeleri anlamlandırmada Sünnet'in fonksiyonu büyüktür. Ona göre, Kur'ân, görüşler için bir ölçüt olurken, Sünnet de Kur'ân'ı anlamada ve anlamlandırmada bir ölçüt olmaktadır. Hız. Ali, Kur'ân'ın anlaşılması hususunda, Hız. Peygamber'in (s), vahyin tenzîli konusunda üstlendiği benzer bir mücadeleyi yüklenmiştir. O da, Kur'ân-ı Kerîm'in doğru anlaşılmasıdır. Hayatını bu mücadele içerisinde geçirmiş olan Hız. Ali, Kur'ân-ı Kerîm'i ve sünneti, yaşamının her adımında yol haritası olarak kullanmıştır.

Hız. Ali, sahâbe arasında, bilgi yönünden, vahyin nüzûlüne ve tefsîrine dair ilmine güvendiğinden, "*sorun bana*" diyen tek kişidir. Zira o, kendisinde bulunan *idrak edici bir kalp ve sorgulayıcı bir dilden* dolayı böyle bir ilme sahip olduğunu vurgulamıştır.

Hız. Ali Kur'ân ile beraber ve Kur'ân da Hız. Ali ile beraberdir. O, gözlerin ve kulakların, Kur'ân'ı okumak ve tefsîrinin hikmetlerinden nasibini almakla temizleneceğine inanmıştır. Hız. Ali'nin tasavvurunda Kur'ân, sağlam bir ip, yol gösterici bir rehberdir. O, Kur'ân'ı, salt bilgi kaynağı olarak değil de, dünya ve ahiret mutluluğunu sağlama konusunda, bir mürşid olarak algılamaktadır.

Kur'ân'ın satırlara yazıldığını ve dolayısıyla herhangi bir dili konuşmadığını ifade eden Hız. Ali'ye göre, Kur'ân bir tercümânâ muhtaçtır ve bu tercüman da insanoğludur. Zira Hız. Ali'ye göre Kur'ân, her zaman insanlarla konuşmaktadır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm, dili yorulmayan bir konuşmacı ve rûkûnleri yıkılmayan bir evdir. Ona göre Kur'ân-ı Kerîm, emreden, nehyeden, konuşan ve aynı zamanda susan ilahî bir kitaptır. Yani, itikâdî konulardaki, dinî ve ahlâkî vecîbelerdeki öğretileriyle Kur'ân, hem emreden hem de nehyeden konumundadır. Bir başka ifadeyle, Kur'ân, namaz kılmak, oruç tutmak gibi uygulamalarla Allah'a ibadet etmeyi emrederken; faiz yememek, içki içmemek, adam öldürmemek gibi menfî tutum ve davranışları da yasaklamaktadır. İşte bu haliyle Kur'ân, müslümanın hayatını tanzim eden ve insanla sürekli bir iletişim halinde olan, yani Hız. Ali'nin ifadesiyle "konuşan Kur'ân"dır. Kur'ân'ın bu özelliğinin yanında ayrıyeten o, susan bir kitaptır. Kur'ân'ın susması, Şâri'in bazı uygulamalarda kulların maslahatını gözetmesi demektir. Örneğin

Kur'ân'da Şâri', alışverişi helal olarak hükme bağlarken, nelerin alışverişinin yapılacağı hususunu kulların maslahatına bırakmıştır.

Hiz. Ali, Kur'ân'ın, kul ile Yaratan arasında en güvenilir vasıta olduğunu kabul etmektedir. O, Kur'ân-ı Kerîm'in kıyamet gününde, okuyucusuna şefa'at edeceğine inanmakta ve bundan dolayı lehte ve aleyhte şahitlik edeceğini kabul etmektedir. Hiz. Ali, Kur'ân-ı Kerîm'i tedebbüre dayalı olmayan ve amelsiz bir okumayla anlaşılamayacağını ifade etmektedir.

Kur'ân tasavvurunun temelinde bu yaklaşımlar bulunan Hiz. Ali, Kur'ân-ı Kerîm'in tefsîrinde de, Kur'ân'ın Kur'ân ile, Kur'ân'ı Sünnet ile ve Kur'ân'ı re'y ve icthadla tefsîr etme yolunu takip etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'i tefsîr ederken, Kur'ân'ın bütünlüğünü ve Sünnet'i hareket noktası yapan Hiz. Ali, re'y ve icthada müsait olarak hüküm bina edilmeye münasip âyetlerde, kendine güvenen ve tutarlı bir fikrî hareket içerisinde açıklamalar yapmıştır. Yeri geldiğinde herhangi bir fikhî âyeti, hırsızlıkta el kesme cezasında üçüncü kesme cezasını vermemesi gibi, Şâri'in makasidına uygun maslahatlara göre tefsîr edip hükme bağladığı görülmektedir.

Esbâb-ı nüzûle bağılı olarak yaptığı tefsîrler, âyetin inişindeki temel olayı, şahıs veya şahısları tespit etmede önemli açılımlar getirmektedir. Kendisine ilmî derinliğinin ve tarihî olayların kazandırdığı etkileyici özelliğinden dolayı, uydurma ve isrâilî rivâyetlerde sürekli ismi geçen ve kullanılan bir sahâbî olmuştur. Maalesef bu tür rivâyetler, hemen hemen bütün me'sûr tefsîrlerde bulunmaktadır.

Son olarak, Hiz. Ali, kendinden önceki halîfeler gibi, sahâbe içerisinde seçkin biridir. Dolayısıyla hakkında daha fazla tedkik ve araştırma yapılması gerekli bir şahsiyettir. Örneğin, Hiz. Ali'nin Tefsîr Usûlü'ndeki ve Kıraat İlmi'ndeki konumunu ortaya koyan araştırmaların yanında, Nehcu'l-Belâğa endeksli Kur'ân ile ilgili hususlarda da müstakil çalışmalar yapılabilir kanaatindeyiz. Bunun yanında kanaatimizce, tefsîrlerde Hiz. Ali'ye atfedilen rivâyetleri, Kur'ân ve Sünnet perspektifinden bakarak ve Hiz. Ali'nin hayatına dair sahih tarihî bilgilerle mukayesede bulunarak, bir süzgeçten geçirip, doğrularını yanlışlardan ayıracak çalışmalar yapmak da büyük bir hizmet olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

A'ZAMÎ, Mustafa, **Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi**, Çev. Ömer Türker-Fatih Serenli, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.

ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuad, **El-Mu'cemu'l-Müfehres Li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Çağrı yayınları, İstanbul, t.y.

ADEVÎ, Ebû Abdillâh Mustafa, **es-Sahîhu'l-Musned Min Fedâili's-Sahâbe**, Dâru İbn Receb, 2005.

ALBAYRAK, Hâlis, **Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine**, Şûle Yayınları, İstanbul 1998.

ALGÜL, Hüseyin, **İslâm Tarihi**, Gonca Yayınevi, İstanbul 1997.

ÂLÛSÎ, Şihâbu'd-dîn Mahmud el-Bağdâdî, (v. 1270/1853), **Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî**, Dâru İhyâ-i Turâsi'l-Arab, Beyrut, t.y.

ÂMİDÎ, Abdülvahid b. Muhammed (v. 510), **Ğururu'l-Hikem ve Dururu'l-Kilem**, Matbaatu'l-İrfân, 1931.

APAK, Adem, **H. Ali'nin Siyasi Kişiliği** adlı tebliği, Hayatı Kişiliği Ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu, Yay. Haz. M. Selim Arık, Bursa Müftülüğü, Bursa 2004.

AYDEMİR, Abdullah, **Tefsîrde İsrâiliyyât**, DİB Yayınları, Ankara, 1979.

BAĞDÂDÎ, el-İmam Ebu Mansur Abdülkaahir b. Tahir b. Muhammed (v. 429), **Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark Beyne'l-Fırak)**, Çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, Kalem Yayınevi, İstanbul 1979.

BELÂZURÎ, Ahmed B. Yahyâ B. Câbir (v. 279/892), **Ensâbu'l-Eşrâf**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996.

BEYDÂVÎ, Nasîru'd-dîn Ebî Saîd (v. 685/691/1286), **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, Dâru Sâdir, Beyrut, 2001.

BEYHAKÎ, Ebubekir Ahmed b. el-Hüseyin (v. 458/1066), **Şu'abu'l-İmân**, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut 2000.

BİLMEN, Ö. Nasuhi, **Büyük Tefsîr Tarihi**, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1973.

CANAN, İbrahim, **Kütüb-i Sitte Muhtasar Tercüme Ve Şerhi**, Akçağ Basım-Yayın, Ankara 1998.

CASSÂS, Ebubekir Ahmed b. Ali er-Râzî (v. 370/981), **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

_____, **el-Fusûl fi'l-Usûl**, Mektebetü'l-İrşâd, 2. Baskı, y.y.

ÇAĞATAY, Neşet; Çubukçu, İ. Agâh, **İslâm Mezhepleri Tarihi**, A. Ü. Basımevi, Ankara 1976.

ÇAPAN, Ergün, **Kur'ân-ı Kerîm'de Sahâbe**, Işık Yayınları, İzmir 2002.

ÇELİK, Mustafa, **Fıkhu's-Sahâbe**, Fütüvvet Yayınları, İstanbul 2006.

ÇETİNER, Bedreddin, **Fâtîha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl-Kur'ân Âyetlerinin İniş Sebepleri**, Çağrı Yayınları, İstanbul 2006.

DÂMEĞÂNÎ, El-Huseyn b. Muhammed (v. 478?), **Kâmûsu'l-Kur'ân/Istılâhu'l-Vucûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Dâru'l-İlm Li'l-Melâyîn, Beyrut 1985.

DEMİRCİ, Muhsin, **Tefsîr Tarihi**, İFAV Yayınları, İstanbul 2003.

DOĞRUL, Ömer Rıza, **Büyük İslâm Tarihi-Asr-ı Saadet**, Eser Matbaacılık, İstanbul 1975.

DÖNDÜREN, Hamdi, **Delilleriyle Aile İlmihali**, Erkam Yayınları, İstanbul 2009.

EBU HAYYÂN, Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî (v. 745/1344), **el-Bahru'l-Muhît**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.

EBÛ ŞEHBE, Muhammed b. Muhammed, **el-İsrâiliyyât ve'l-Mevdûât fi Kutubi't-Tefsîr**, Mektebetü's-Sünne, Kahire 1408.

EBU ZEHRÂ, Muhammed, **el-Ahvâlu's-Şahsiyye**, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 2005.

EBU'S-SU'ÛD, İbn Muhammed el-İmâdî el-Hanefî (v. 982), **İrşâdu Akli's-Selîm İlâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm**, Mektebetü'r-Riyâd el-Hadîs, Riyâd, t.y.

ELMALILI, M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Azim Dağıtım, İstanbul, t.y.

EMÎN, Ahmed, **Fecru'l-İslâm**, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1969.

ERDOĞAN, Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.

ERSÖZ, İsmet, **Kur'an Tarihi-Kur'an-ı Kerim'in İndirilişi ve Bugüne Gelişi**, Ravza Yayınları, İstanbul 1996.

ERUL, Bünyamin, **Sahâbenin Sünnet Anlayışı**, TDV Yayınları, Ankara 2005.

FIĞLALI, E. Ruhi, **İmam Ali**, TDV Yayınları, Ankara 1998.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, **Ali**, DİA.

FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb (v. 817/1413), **el-Kâmûsu'l-Muhît**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2003.

GAZNEVÎ, Siracü'd-din Ebi Hafs (v. 773), **el-Ğurretu'l-Munîfe fî Tahkîki Ba'dı Mesâili'l-İmam Ebî Hanîfe**, (M. Zahid el-Kevserî'nin (v. 1952) derlemiş olduğu **El-Fıkh ve Usûlu'l-Fıkh** adlı neşrinden), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.

GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî (v. 505/111), **Şifâu'l-Ğalîl Fî Beyâni's-Şebahi ve'l-Muhîli ve Mesâliki't-Ta'lîl**, Matbaatü'l-İrşâd, Bağdat 1971.

GEZGİN, Ali Galip, **Özgün Bir Kur'an Yorumu Hz. Ömer Örneği**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2009.

_____, **Tefsîrde Semantik Metod ve Kur'an'da "Kavm" Kelimesinin Semantik Analizi**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002.

GÖLCÜK, Şerafettin; TOPRAK, Süleyman, **Kelam**, Tekin Kitabevi, Konya 2001.

GÖRGÜN, Tahsin, **Anlam ve Yorum**, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2003.

GÜLER, İlhami; ÖZSOY, Ömer, **Konularına Göre Kur'an**, Fecr Yayınevi, Ankara 2006.

ĞURSÎ, Muhammed Sâlih, **Faslu'l-Hitâb Fî Mevâkıfî'l-Ashâb**, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 2006.

HAMİDULLAH, Muhammed, **İslâm Peygamberi**, Çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul 2004.

_____, **Kur'an-ı Kerim Tarihi**, Çev. Abdülaziz Hatip-Mahmut Kanık, Beyan Yayınları, İstanbul 2000.

HATÎB, Ali Ahmed, **Umer İbnu'l-Hattâb Hayâtuhû-İlmuhû-Edebuhû**, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1986.

İBN FÂRİS, Ebu'l-Ahmed (v. 395), **Mu'cemu'l-Mekâyîsu Fi'l-Luğa**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y.

İBN HÂCER, Ahmed B. Ali El-Kinânî el-Askalânî (v. 852/1448), **el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe**, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

İBN HANBEL, Ahmed (v. 241/842), **Musned**, Thk. Şuyb el-Arnâvût, Âdil Murşid, Muessesetü'r-Risâle, Beyrut 1999.

İBN KESİR, Imâdüddîn Ebi'l-Fidâ İsmail b. Ömer (v. 774/1372), **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, Dâru Sâdır, Beyrut, t.y.

_____, **el-Bidâye ve'n-Nihaye**, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1992.

İBN KUTEYBE, Abdullah b. Muslim ed-Dîneverî (v. 276/899), **el-İmâme ve's-Siyâse**, Matbaatü Nîl, Mısır 1904.

_____, **Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1978.

İBN RÜŞD, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (v. 595/1198), **Bidâyetü'l-Muctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid**, Mustafa el-Bâbî, Mısır 1975.

İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed (v. 230/844), **Kitâbu't-Tabakâti'l-Kubrâ**, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 2001.

İBNU'L-ARÂBÎ, Ebûbekir Muhammed b Abdillâh (v. 543/1148), **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2005.

İBNU'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Cemâlû'd-dîn Abdirrahman (v. 597/1201), **Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr**, El-Mektebetü'l-İslâmi, y.y ve t.y.

İBNU'L-ESÎR, Ebu'l-Hasen el-Cezerî (v. 630/1233), **el-Kâmil Fi't-Târîh**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1987.

İBNU'L-ESÎR, İzzüddîn (v. 630/1233), **Usdu'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988.

İMAM ZEYD, İbn Ali el-Huseyn (v. 122), **Musnedu'l-İmam Zeyd**, Cemedan: Abdülazîz b. İshak el-Bağdâdî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

İSFEHÂNÎ, Ebu'l-Kâsim el-Huseyn b. Muhammed er-Râğîb (v. 506/1112), **el-Mufredât Fî Ğarîbi'l-Kur'ân**, El-Mektebetü't-Tevfikıyye, Kahire, t.y.

KANDEHLEVÎ, Muhammed Yusuf (v. 1384), **Hayâtu's-Sahâbe**, Muessesetu'r-Risâle, Lübnan 1999.

KÂSÂNÎ, Alâü'd-dîn Ebubekir b. Mesud el-Hanefî (v. 587/1180), **Bedâiu's-Sanâi Fî Tertîbi's-Şerâi**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1986.

_____, **Kur'ân'ı Anlamak**, Çev. Sezai Özel, İz Yayıncılık, İstanbul 1990.

KESKİOĞLU, Osman, **Fakîh Sahâbiler ve Mezheb İmamları**, DİB Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1972.

KOMİSYON (H. Karaman-M. Çağrıçı-İ. K. Dönmez-S. Gümüş), **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr**, DİB Yayınları, Ankara 2007.

KURTUBÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed (v. 671/1272), **El-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân**, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 2006.

KUTUBU'S-SİTTE (Mevsûatu'l-Hadîsi's-Şerîf), Dâru's-Selâm, Riyad 2000, 3. Baskı.

MAKDÎSÎ, Ebû Şâme (v. 665/1266), **el-Murşidu'l-Vecîz ilâ Ulûmin Teteallaku bi'l-Kitâbi'l-Azîz**, Thk. Tayyar Altıkulaç, DİB Yayınları, Ankara 1986.

MÂTÛRÎDÎ, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud es-Semerkindî (v. 333/944), **Kitâbu't-Tevhîd**, El-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1979.

MERĞİNÂNÎ, Burhanu'd-dîn Ebi'l-Hasen (v. 593/1196), **el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mubtedî**, Dâru'l-Erkâm, Beyrut, t.y.

MUBÂREKFÛRÎ, Ebî Alâ Muhammed b. Abdirrahman (v. 1353), **Tuhfetu'l-Ahfezî Şerh-i Câmiî't-Tirmizî**, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire 1991.

NECCÂR, Amir, **Fî Mezâhibi'l-İslâmiyyîn-El-Havâric/El-İbâdiyye/Eş-Şîa**, el-Hey'etu'l-Mısriyye 2005.

NEDVÎ, Ebu'l-Hasen el-Huseynî, **es-Sîretu'n-Nebeviyye**, Dâru'ş-Şurûk, Mekke, 1989.

NEDVÎ, Seyyid Süleyman, **Hz. Ali**, Timaş Yay., İstanbul 2005.

NESEFÎ, Ebu'l-Berekât Abdillâh b. Ahmed B. Mahmûd (v.710/1308), **Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl-Tefsîru'n-Nesefî**, Thk. Y. Ali Bedevî, Dâru'l-Kilemi't-Tayyib, Dımeşk 2005.

NESEFÎ, Necmu'd-din b. Hafs (v. 537/1142), **Tilbetu't-Talebe Fî'l-İstılâhâti'l-Fıkhîyye**, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1406.

NEVEVÎ, Ebû Zekerîyya Muhyiddîn B. Şeref (v. 676/1276), **Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât**, D. Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

NİSÂBÛRÎ, el-İmâmu'l-Hâfız Ebî Abdullahi'l-Hâkim (v. 405), **el-Mustedrek Ale's-Sahîhayn**, Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1997.

PİŞGİN, Yasin, **Kur'ân'a Göre Akıl ve Akılcılığın Kur'ân Tefsîrine Etkisi**, (*Basılmamış Doktora Tezi*), AÜSBE, Temel İslâm Bilimleri Tefsîr Anabilim Dalı, Ankara 2008

RÂCİHÎ, Abduh, **et-Tatbîku's-Sarfî**, Dâru'n-Nehda'l-Arabiyye, Beyrut 2004.

RADÎ, eş-Şerif (v. 406), **Hz. Ali-Nehcu'l-Belâğa**, Çev. Adnan Demircan, Beyan Yayınları, İstanbul 2006.

_____, **Nehcu'l-Belâğa**, Şerh: Muhammed Abduh, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2003.

RÂZÎ, Fahru'd-din (v. 606/1209), **et-Tefsîru'l-Kebîr/Mefâtîhu'l-Ğayb**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.

RÂZÎ, Muhammed b. Ebî Bekir (v. 666/1269), **Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'âni'l-Azîm**, TDV Yayınları, Ankara 1997.

RIZA, Muhammed, **Terâcimu Hulefâ-i Râşidîn**, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2004.

RÛDÂNÎ, Muhammed b. Muhammed b. Süleyman (v. 1094), **Büyük Hadis Külliyyati-Cem'ul-Fevâid min Câmii'l-Usûl ve Mecmai'z-Zevâid**, Çev. Naim Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.

SA'ÎDÎ, Abdulmuteâl, **Edebî Mesaj Kur'ân (en-Nazmu'l-Fennî fi'l-Kur'ân)**, Çev. Hüseyin Elmalı, Yeni Akademi Yayınları, İzmir 2006.

SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, **et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Dersaadet, t.y.

_____, **Fıkhu'l-Muâmelât**, El-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2007.

_____, **Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm Mine'l-Kur'ân/Ravâiu'l-Beyân fî Tefsîri Âyâti'l-Kur'ân**, Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, t.y.

_____, **Safvetu't-Tefâsîr**, El-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2003.

SÂBÛNÎ, Nureddin (v. 580), **Matûrîdiyye Akaidi / el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn**, Neşr. ve Çev. Bekir Topaloğlu, DİB Yayınları, Ankara 1995.

SAN'ÂNÎ, Ebubekir Abdirrazzâk b. Hemmâm (v. 211/826), **el-Musannef**, El-Mektebetü'l-İslâmî, Karaçi 1983.

_____, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz/Tefsîru Abdi'r-Razzâk**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1991.

SARIÇAM, İbrahim, **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, DİB Yayınları, Ankara 2007.

SARIKAYA, Mehmet Saffet, **İslam Düşüncesi Tarihinde Mezhepler**, Tuğra Matbaası, Isparta 2001.

SUYÛTÎ, Celâlû'd-din (v. 911/1505), **ed-Durru'l-Mensûr Fi't-Tefsîri'l-Me'sûr**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1993.

_____, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Thk: Ahmed b. Ali, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2004.

_____, **Lubâbu'n-Nukûl Fî Esbâbı'n-Nuzûl**, El-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1994.

_____, **Mufhimâtu'l-Akrân fî Mubhemâti'l-Kur'ân**, Matbaatü's-Sabâh, Dimeşk, t.y.

_____, **Târîhu'l-Hulefâ**, Thk: Ahmed b. Ali, Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, Birinci Baskı, 2004.

ŞA'BÂN, Zekiyyüddin, **İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlu'l-Fıkh)**, Terc.: İbrahim Kâfi Dönmez, TDV Yayınları, Ankara 2003.

ŞAFİÎ, İmam (v. 204/820), **Ahkâmu'l-Kur'ân Li'l-İmam eş-Şâfiî**, *Cemedan*: Ebubekir Ahmed b. El-Huseyn El-Beyhakî (v. 458/1066), Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut 1999.

_____, **er-Risâle**, Çev. A. Şener-İ. Çalışkan, TDV Yayınları, Ankara 1997.

ŞÂTİBÎ, Ebû İshâk (v. 790/1388), **El-Muvâfakât Fî Usûli's-Şerîa**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009.

ŞEHRAZÛRÎ, Ebû Amr İbn Salâh (v. 643/1246), **Ulûmu'l-Hadîs**, Beyrut 1986.

ŞENKÎTÎ, Muhammed el-Emîn el-Muhtâr (1325/1393), **Advâu'l-Beyân fî İdâhi'l-Kur'âni bi'l-Kur'ân**, Dâru İlmi'l-Fevâid, y.y ve t.y.

ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed (v. 1250/1834), **Fethu'l-Kadîr**, Dâru'l-Vefâ, y.y, 1997.

ŞİMŞEK, M. Said, **Günümüz Tefsir Problemleri**, Kitap Dünyası Yayınları, Konya 2008.

TABERÎ, Ebû Cafer Muahmed b. Cerîr (v. 310/922), **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.

_____, **Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk/Târîhu't-Taberî**, Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, Amman, t.y.

TAŞKÖPRÎZÂDE, Üsameddin Ahmed b. Mustafa (v. 901/1500), **Miftâhu's-Seâde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevdûati'l-Ulûm**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

TURGAY, Nurettin, **Hz. Ali ve Tefsîrdeki Yeri**, İlâhiyât, Ankara 2004.

VÂHÎDÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed (v. 468/1075), **Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân**, Dâru'l-Meymân, Riyad 2005.

VATVAT, Reşidüddin, **Hazret-i Ali'nin Yüz Sözü-Gül-i Sad-Berg**, Haz. Adem Ceyhan, Buhara Yayınları, İstanbul 2008.

YA'KÛB, Tâhir Mahmûd Muhammed, **Esbâbu'l-Hata' fî't-Tefsîr**, Dâru İbni'l-Cevzî, Medîne 1425.

YA'KÛBÎ, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer el-Abbâsî (v. 278/284/901), **Târîhu'l-Ya'kûbî**, Matbaa-i Bırıl, Leiden 1883.

YÂSİN, Hikmet b. Beşîr, **et-Tefsîru's-Sahîh/Mevsûatu's-Sahîhi'l-Mesbûr Mine't-Tefsîri Bi'l-Me'sûr**, Dâru'l-Meâsir, Medîne 1999.

YILDIRIM, Suat, **Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsîri**, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1998.

ZEHEBÎ, Muhammed Huseyin, **et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn**, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2005.

_____, Muhammed Hüseyin, **Buhûsun fî Ulûmi't-Tefsîr ve'l-Fıkhi ve'd-Da've**, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2005.

_____, **el-İsrâiliyyât Fi't-Tefsîri ve'l-Hadîs**, Mektebetü Vehbe, 4. Baskı, Kahire, 1990.

ZEHEBÎ, Şemsu'd-dîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (v. 748/1374), **Siyeru A'lâmu'n-Nubelâ, Siyerü'l-Hulefâi'r-Râşidîn**, Müessesetü Kerîme-Risâle, Beyrut 1998.

_____, **Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr Ala't-Tabakâti ve'l-A'sâr**, Thk. Tayyar Altıkulaç, İSAM Yayınları, İstanbul, 1995.

ZEMAHŞERÎ, Cârullah Ebi'l-Kâsım Mahmud b. Ömer (v. 538/1143), **Ruûsu'l-Mesâil**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2007.

_____, **el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl**, Dâru'l-Kütübi'l-İmiyye, Beyrut 2006.

ZERKEŞÎ, Bedru'd-dîn Muhammed (v. 794/1392), **El-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2006.

ZEYDÂN, Abdülkerim, **el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh**, El-Mektebetü'l-İslâmî, İstanbul 1979.

Tebliğler ve Makaleler

ALGÜL, **Asr-ı Saadet'te İdârî Hayat** (BÜTÜN YÖNLERİYLE ASR-I SAADETTE İSLÂM adlı eserden), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.

ÇAĞRICI, Mustafa, **Asr-ı Saadet'te Oluşan İslâm Ahlâkı** (BÜTÜN YÖNLERİYLE ASR-I SAADETTE İSLÂM adlı eserden), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.

ERSÖZ, İsmet, **Kur'ân ve İlmü Esbabî'n-Nüzul** adlı tebliği, Kur'ân ve Tefsîr Araştırmaları-III, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002.

GEZGİN, Ali Galip, **Kur'ân'ın Metinsel Niteliği**, Dinî Araştırmalar, Ocak-Nisan 2007, c. IX, s. 79-108.

GÖRGÜN, Tahsin, **Dil, Kavrayış Ve Davranış: Kur'ân'ın Vahyedilmesi Ve İslâm Toplumunun Ortaya Çıkışı Arasındaki Alakanın Tahliline Mukaddime** adlı tebliği, III. Kur'ân Haftası Sempozyumu, Fecr Yayınevi, Ankara, 1998.

ÖZTÜRK, Mustafa, **Tefsîr ve Hadis Tarihinde Hz. Ali**, adlı tebliği, Hayatı Kişiliği Ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu, Yay. Haz. M. Selim Arık, Bursa Müftülüğü, Bursa 2004.

ÖZARSLAN, Selim, **Allâh'ın Görülebilmesi/Rü'yetullah Sorunu Ve Dirilişle İlişkisi**, Sayı: 1, Cilt: 11, FÜSBD, Ocak-2001.

SANCAKLI, Saffet, **Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber'in Hz. Ali İle Olan İlişkilerinin Önemi Ve Analizi** adlı tebliği, Hz. Ali-Sempozyum Bildirileri (24-25 Ekim 2007), İzmir, 2009.

SARIÇAM, İbrahim, **Hz. Ali'nin Hayatı ve Şahsiyeti** adlı tebliği, Hayatı Kişiliği Ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu, Yay. Haz.: M. Selim ARIK, Bursa Müftülüğü, Bursa, 2004.

ŞEN, Ziya, **Hz. Ali'nin Kur'an'a Yaptığı Hizmetler** adlı tebliği, Hz. Ali-Sempozyum Bildirileri (24-25 Ekim 2007), İzmir, 2009.

TOPALOĞLU, Fatih, **Hz. Ali'nin Hz. Osman Döneminde Halife İle İlişkileri** adlı tebliği, Hz. Ali-Sempozyum Bildirileri (24-25 Ekim 2007), İzmir, 2009.

YAMAN, Ahmet, **Bir Müctehid Fakih Olarak Hz. Ali** adlı tebliği, Hayatı Kişiliği Ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu, Yay. Haz.: M. Selim ARIK, Bursa Müftülüğü, Bursa, 2004..

Ansiklopedi Maddeleri

FIĞLALI, Ethem Ruhi, **Ali**, DİA, c. 2.

ÖZ, Mustafa, **Ali Evlâdı**, DİA, c. 2.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı ve Soyadı : Muhammed Zahid BELEK

Doğum Yeri : SAMSUN

Doğum Yılı : 14.02.1981

Medeni Hali : Bekar

Eğitim Durumu:

Lise : 1995-1999 İzmir Karşıyaka İmam-Hatip Lisesi

Lisans : 1999-2005 Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yüksek Lisans: 2006-2010 Süleyman Demirel Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı (Tefsîr)

Yabancı Dil ve Düzeyi:

Arapça : İyi

İngilizce : Orta

İş Deneyimi:

2001- :DİB İmam-Hatip